

**Alloctonen van school
naar werk**

V67

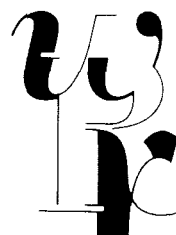
Th. Roelandt
J. Veenman

1990

SDU uitgeverij, 's-Gravenhage 1990

Instituut voor Sociologisch-
Economisch Onderzoek (ISEO)
Erasmus Universiteit Rotterdam

**Wetenschappelijke Raad
voor het Regeringsbeleid**



CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Roelandt, Th.

Allochtonen van school naar werk / Th. Roelandt, J. Veenman, – 's-Gravenhage: SDU. – (Voorstudies en achtergronden / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid; V67)

ISBN 90-12-06499-6

SISO 451.9 UDC 351-851:3-051-054.97

Trefw.: overheidsbeleid ; allochtone groepen ; Nederland

Voorwoord

De positie van allochtonen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt is slecht. Het opleidingsniveau van allochtonen is aanzienlijk lager dan dat van autochtonen. Velen beëindigen hun opleiding voortijdig. Vanzelfsprekend heeft dit consequenties voor hun arbeidsmarktkansen. Deze zijn ongunstig, getuige onder andere de hoge en gemiddeld langdurige werkloosheid. De positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt, alsmede de relatie tussen beide verdient dan ook bijzondere aandacht. Dit was tevens het oordeel van de regering, die in 1988 de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) vroeg om een advies inzake het te voeren minderhedenbeleid.

In mei 1988 verleende de WRR, ter voorbereiding van zijn advies, aan het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO) van de Erasmus Universiteit Rotterdam de opdracht een onderzoek te doen naar de achtergronden van de ongunstige positie van allochtonen in het Nederlandse onderwijs. Daarbij moest aandacht worden besteed aan de aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt. Omdat het zo genoemde 'arbeidsvoorzieningsbeleid' van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid een belangrijke schakel vormt tussen het onderwijs- en het arbeidssysteem, diende ook dit beleid in de beschouwing te worden betrokken.

Aan de totstandkoming van deze publikatie hebben verschillende personen binnen het ISEO hun medewerking verleend. Dit gebeurde bij het literatuuronderzoek en de data-verwerking. Onze dank gaat uit naar drs. H.M. Braat (data-verwerking SPVA-gegevens), drs. J. Dagevos (literatuurverwerking ARBVO-maatregelen), drs. E.P. Martens (data-verwerking ISVA-, SPVA- en onderwijsgegevens) en drs. E.L.M. Zijleman (data-verwerking SPVAbestand). Voorts gaat onze dank uit naar een aantal personen buiten het ISEO. De heer drs. J. Fokkema (ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid) zijn wij dank verschuldigd voor zijn hulp bij het verkrijgen van de ISVA- gegevens en bij de speurtocht naar evaluatiestudies op het terrein van de arbeidsvoorzieningen. De heren drs. T. Ankersmit, F. Blom en drs. P.G.J. Cremers (allen werkzaam bij het Centraal Bureau voor de Statistiek) zijn wij erkentelijk voor het verschaffen van onderwijsgegevens. De heren prof. dr. H.B. Entzinger, prof. drs. I.J. Schoonenboom, drs. J.A.P. Veraart en drs. K. Vijlbrief danken wij voor het becommentariëren van eerdere versies van dit rapport. De gedachtenwisselingen met hen zijn de inhoud van dit rapport zeker ten goede gekomen.

Drs. Th. Roelandt
Drs. J. Veenman

Inhoudsopgave

| | | |
|-----------|---|-----------|
| 1. | Inleiding | 7 |
| 1.1 | Probleemstelling | 7 |
| 1.2 | De relatie tussen onderwijs- en arbeidssysteem | 8 |
| 2. | De doorstroom in en uitstroom uit het onderwijs | 11 |
| 2.1 | Inleiding | 11 |
| 2.2 | Eerste niveau | 11 |
| 2.3 | Tweede en derde niveau | 13 |
| 2.4 | Opleidingsrichtingen en arbeidsmarktkansen | 15 |
| 2.5 | Samenvatting en conclusies | 18 |
| 3. | Onderwijsachterstand van allochtonen: een samenspel van factoren | 21 |
| 3.1 | Inleiding | 21 |
| 3.2 | Opleidingsresultaten van allochtone leerlingen | 22 |
| 3.3 | Een eerste analyse | 26 |
| 3.3.1 | Kenmerken van de leerling, hun ouders en de school | 26 |
| 3.3.2 | Omgevingsfactoren | 29 |
| 3.3.3 | Het samenspel van factoren | 31 |
| 3.4 | Conclusie | 33 |
| 4. | Sociaal milieu, migratie-achtergronden en de onderwijsachterstand van allochtone kinderen: een kwantificerende analyse | 35 |
| 4.1 | Inleiding | 35 |
| 4.2 | Onderwijsachterstand van allochtonen nader bezien | 36 |
| 4.3 | Sociaal milieu, etniciteit en scholingsachterstand | 38 |
| 4.4 | Migratie-achtergronden en scholingsachterstand | 40 |
| 4.5 | Milieu-kenmerken, migratie-achtergronden en scholingsniveau | 43 |
| 4.6 | Samenvatting en conclusies | 46 |
| 5. | Gebruik, bereik en effectiviteit van het arbeidsvoorzieningsbeleid | 49 |
| 5.1 | Inleiding en werkwijze | 49 |
| 5.1.1 | Inleiding | 49 |
| 5.1.2 | Methode van onderzoek | 52 |
| 5.2 | Bemiddeling door het GAB | 54 |
| 5.2.1 | Directe arbeidsbemiddeling | 54 |
| 5.2.2 | START (Stichting uitzendbureau arbeidsvoorziening) | 58 |
| 5.3 | Werkgelegenheidsverruiming | 60 |
| 5.4 | Plaatsingsbevorderende maatregelen | 63 |
| 5.4.1 | Maatregel ter ondersteuning arbeidsinpassing (MOA) | 63 |
| 5.4.2 | Jeugdonthoopingbanen (JOB) | 65 |
| 5.4.3 | Wet Vermeend/Moor en de Maatregel Langdurig Werklozen | 66 |
| 5.4.4 | Loonsuppletteregeling (LSR) | 67 |
| 5.5 | Scholingsmaatregelen | 68 |
| 5.5.1 | Kaderregeling Scholing (KRS) | 68 |
| 5.5.2 | Centra voor (Administratieve) Vakopleiding Volwassenen | 70 |
| 5.5.3 | Centra voor Beroepsoriëntatie en Beroepsbeoefening (CBB) | 72 |
| 5.5.4 | Primaire Beroepsgerichte Volwasseneneducatie (PBVE) | 73 |
| 5.5.5 | Scholingsmaatregelen voor jeugdigen | 75 |
| 5.6 | Samenvatting en conclusies | 76 |

| | | |
|-----------|--|-----|
| 6. | Samenvatting en conclusies | 83 |
| | Geraadpleegde literatuur | 91 |
| | Bijlage 1 Technische toelichting van de tijdreeksanalyse onderwijsdeelname | 101 |
| | Bijlage 2 Toelichting op de SPVA-gegevens | 109 |
| | Bijlage 3 Technische toelichting van de kwantificerende onderwijsanalyse. | 111 |
| | Bijlage 4 Constructie schaal 'oriëntatie op de Nederlandse samenleving' | 115 |
| | Bijlage 5 Een tweede kwantificerende onderwijsanalyse: toelichting en uitkomsten | 117 |
| | Bijlage 6 Het arbeidsvoorzieningsbeleid in Nederland | 123 |
| | Bijlage 7 Toelichting van de gebruikte ARBVO-gegevens | 125 |
| | Bijlage 8 Concentratie-scholen en de bevolkingssamenstelling op wijkniveau: resultaten van een regressie-analyse | 129 |
| | LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN | 133 |

INLEIDING

I.1 Probleemstelling

De positie van allochtonen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt is slecht. Hun opleidingsniveau is meestal aanzienlijk lager dan dat van autochtonen. Daar komt bij dat velen hun opleiding voortijdig en dus zonder diploma beëindigen. Dat heeft vanzelfsprekend gevolgen voor hun kansen op de arbeidsmarkt. De kansen van allochtonen op de arbeidsmarkt zijn ongunstig, hetgeen onder andere tot uitdrukking komt in een gemiddeld hoge en langdurige werkloosheid¹.

In deze studie staat de relatie tussen onderwijs en arbeid centraal.

We zullen nagaan of er verschillen bestaan tussen allochtonen en autochtonen in de doorstroom in en de uitstroom uit het onderwijssysteem. Daarbij zullen we uitdrukkelijk ingaan op de vraag in hoeverre dergelijke verschillen leiden tot verschillen in arbeidsmarktkansen. Tevens zullen we nagaan welke omstandigheden verantwoordelijk zijn voor de scholingsachterstand van allochtonen.

De rol van het arbeidsvoorzieningsbeleid vormt een ander centraal punt in deze studie. Het zogeheten 'arbeidsvoorzieningsbeleid' van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid vormt immers een belangrijke schakel tussen het onderwijs- en het arbeidssysteem.

De volgende vier vragen staan in deze studie centraal:

- a. **Welke verschillen bestaan er tussen allochtonen en autochtonen voor wat betreft de doorstroom in en de uitstroom uit het Nederlandse onderwijssysteem?**
- b. **In welke mate leiden de geconstateerde verschillen in schoolloopbaan tot verschillen in arbeidsmarktkansen?**
- c. **Welke factoren bepalen in welke mate de ongunstige opleidingsresultaten van allochtone leerlingen?**
- d. **Welk effect heeft het gebruik van arbeidsvoorzieningsmaatregelen op de relatieve arbeids(markt)positie van allochtonen?**

De studie is als volgt opgebouwd. Eerst zullen we in dit hoofdstuk een toelichting geven op de belangrijkste begrippen. Het tweede hoofdstuk behandelt de verschillen in onderwijsdeelneming tussen allochtonen en autochtonen. Daarbij komen de eerste twee vragen uit de probleemstelling aan de orde. In het derde hoofdstuk schetsen we de verschillen in schoolloopbaan tussen allochtonen en autochtonen nader gespecificeerd naar diplomabezit. Daarbij besteden we aandacht aan het verschijnsel van de zo genoemde 'drop outs'. Allochtone leerlingen beëindigen vaker dan autochtonen een opleiding *voortijdig*. Allochtonen zijn bovendien oververtegenwoordigd bij degenen die het onderwijssysteem verlaten zonder enig diploma van welke schoolsoort dan ook. Vanzelfsprekend zijn beide verschijnselen nadelig voor de arbeidsmarktvooruitzichten van allochtone schoolverlaters. In dit hoofdstuk formuleren we tevens een voorlopig antwoord op onze derde vraag. In hoofdstuk 4 zetten we de analyse van de onderwijsachterstand van allochtone leerlingen voort met behulp van een kwantificerende analyse. Daarbij gaan we na in welke mate het sociaal milieu en de migratie-achtergronden van de leerling verantwoordelijk zijn voor de verschillen in schoolloopbaan tussen allochtonen en autochtonen. De laatste vraag wordt behandeld in het vijfde hoofdstuk. In dit hoofdstuk doen we tevens

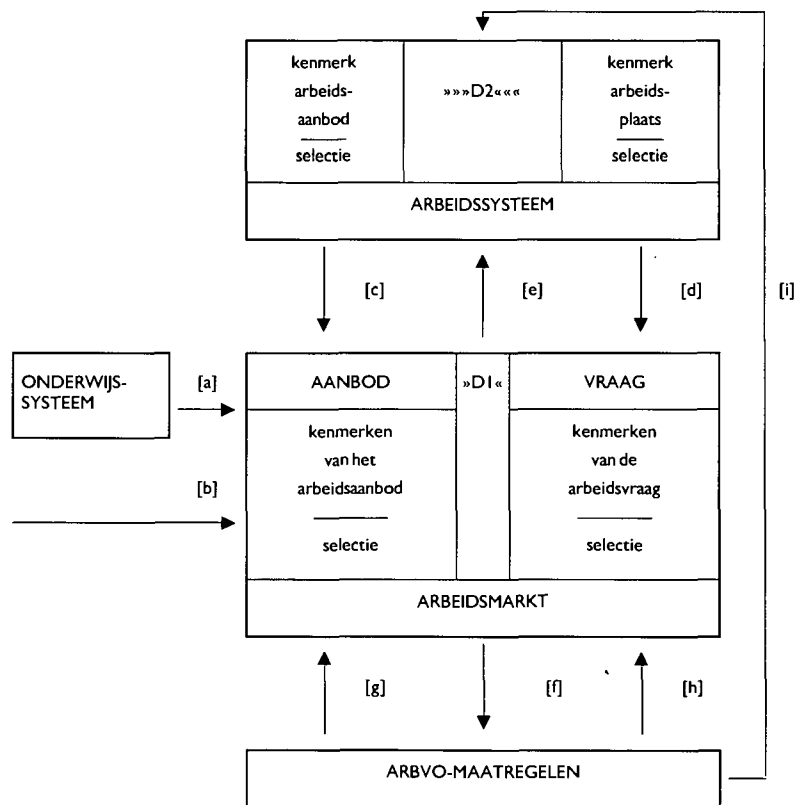
¹] Recentelijk zijn in het kader van het rapportagesysteem 'Toegankelijkheid en Evenredigheid' overzichtsstudies verschenen naar de arbeidsmarktpositie en naar de onderwijspositie van allochtonen in de Nederlandse samenleving. Zie: Roelandt en Veenman, 1987a en 1988.

een aantal aanbevelingen ter verbetering van het arbeidsvoorzieningsbeleid. Zo blijkt uit ons onderzoek dat speciale aandacht in de politiek en in het beleid perspectief biedt voor de positieverbetering van allochtonen. In het slothoofdstuk vatten we de verschillende onderdelen van deze studie samen.

1.2 De relatie tussen onderwijs- en arbeidssysteem

We zullen de overgang van het onderwijs- naar het arbeidssysteem verduidelijken met behulp van een schema dat door Van Hoof en Dronkers is toegepast (figuur 1.1.)². De arbeidsmarkt is in hun optiek een tussenschakel, die 'bemiddelt tussen het onderwijs- en arbeidssysteem'³. Onder het *arbeidssysteem* verstaan zij 'het geheel van posities waarin arbeid wordt verricht (...), de relaties daartussen en de normen die het verrichten van arbeid en de relaties tussen arbeidsplaatsen reguleren'⁴. Van het onderwijssysteem geven zij geen omschrijving. Analooq aan de definitie van het arbeidssysteem is dit te omschrijven als het geheel van posities waarin welbewust en georganiseerd kennisoverdracht plaatsvindt, de duurzame relaties tussen deze posities en de normen die deze kennisoverdracht reguleren⁵.

Figuur 1.1 De relatie tussen onderwijs- en arbeidssysteem



Ontleend aan: Van Hoof en Dronkers, 1980, bladzijde 27.

^{2]} Van Hoof en Dronkers, 1980.

^{3]} Ibid, blz. 25-26.

^{4]} Ibid, blz. 25.

^{5]} Vergelijk Roelandt en Veenman, 1987a, blz. 92.

De arbeidsmarkt is het regulerend mechanisme tussen beide systemen. Op de arbeidsmarkt vindt de ruil van arbeidsprestaties plaats tussen de vragers en aanbieders van arbeid ⁶. De toetreding tot de arbeidsmarkt kan geschieden

- vanuit het onderwijssysteem (schoolverlaters, in figuur 1.1.: [a]),
- vanuit het arbeidssysteem (bijvoorbeeld na ontslag: [c]), of
- na verblijf buiten het onderwijs- en arbeidssysteem (bijvoorbeeld herintreding of migratie: [b]).

Het door deze toetreding ontstane arbeidsaanbod bestaat uit personen met bepaalde kwalificaties en wensen met betrekking tot de door hen te bekleden arbeidsplaatsen. De bij de werkbiedenden bestaande vraag naar arbeidskrachten vloeit voort uit de binnen arbeidsorganisaties aanwezige arbeidsplaatsen [d], alsook uit de bij werkgevers bestaande wensen over de personen die de beschikbare arbeidsplaatsen moeten vervullen. Door 'matching' van vraag en aanbod verkrijgen werkzoekenden een positie in het arbeidssysteem [e].

In het geval vraag en aanbod niet met elkaar in overeenstemming zijn omdat de *hoedanigheid* van de gevraagde arbeidskwalificaties onvoldoende overeenkomt met die van het arbeidsaanbod, is er sprake van 'kwalitatieve discrepanties op de arbeidsmarkt' [D1] ⁷. Deze aansluitingsproblemen tussen vraag en aanbod dienen onderscheiden te worden van de situatie waarbij op macroniveau de *omvang* van vraag en aanbod niet met elkaar in overeenstemming zijn. Op het niveau van beroepsgroepen of opleidingsniveaus kan bijvoorbeeld een overaanbod in het ene segment gepaard gaan met een qua omvang tekort schietend aanbod in een ander segment.

Een belangrijke taak voor het *arbeidsvoorzieningsbeleid* is gelegen in het wegnemen van de kwalitatieve discrepanties tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt [f]. Vandaar onze toevoeging van het blok ARBVO-maatregelen aan het schema van Van Hoof en Dronkers.

Een deel van de ARBVO-maatregelen richt zich op verandering van de kenmerken van het arbeidsaanbod [g] (bijvoorbeeld in het geval van scholingsmaatregelen).

Een ander deel van de ARBVO-voorzieningen richt zich op de beïnvloeding van de kenmerken van de arbeidsvraag [h] (bijvoorbeeld door de creatie van additionele werkgelegenheid).

De directe bemiddelingsactiviteiten van de arbeidsbureaus zijn daarenboven gericht op de allocatie zelf; het bij elkaar brengen van gekwalificeerd aanbod en gevraagde arbeidskwalificaties.

Niet alleen op de arbeidsmarkt, maar ook *in* het arbeidssysteem kunnen discrepanties bestaan tussen de in een arbeidsplaats vereiste kwalificaties en de kenmerken van het arbeidsaanbod dat arbeidsplaatsen bezet [D2]. We denken daarbij bijvoorbeeld aan veranderingen die zich binnen arbeidsorganisaties voltrekken als gevolg van technologische ontwikkelingen.

Een mogelijkheid is dat in het arbeidssysteem, bijvoorbeeld door toepassing van een ARBVO-maatregel [i], wordt gepoogd de bestaande discrepanties tussen aanwezige en vereiste kwalificaties weg te nemen. Lukt dit niet of onvoldoende, dan bestaat de kans dat zittend personeel wordt ontslagen [c], terwijl tegelijkertijd een vraag ontstaat naar personeel dat wel aan de vereiste kwalificaties voldoet [d].

Zeker relevant in dit verband is dat allochtone personeelsleden een relatief gering gebruik maken van in het arbeidssysteem georganiseerde trainingen en cursussen. ⁸ Dit draagt ertoe bij dat slechts weinig allochtonen tijdens hun

⁶] Vergelijk Roelandt en Veenman, 1987a, blz. 22

⁷] De Galan, 1981, blz. 117. Vergelijk Van Hoof en Dronkers, 1980, blz. 32.

⁸] Roelandt en Veenman, 1987a, blz. 54-56.

verblijf in het arbeidssysteem een positieverbetering realiseren. Doordat zij hun arbeidskwalificaties onvoldoende in overeenstemming weten te brengen met de veranderende eisen in het arbeidssysteem, is er nogal eens sprake van een relatieve of zelfs absolute verslechtering van hun positie in het arbeidssysteem.

Allochtonen zijn dan ook oververtegenwoordigd bij collectieve ontslagen, ook al omdat zij vaak niet beschikken over de basisvaardigheden die noodzakelijk zijn voor het volgen van interne bij- en omscholing. Na ontslag [c] komen zij veelal terecht in algemene scholingsprogramma's binnen het arbeidsvoorzieningsbeleid [f].

Het zou beter zijn indien allochtonen tijdens hun verblijf in het arbeidssysteem de mogelijkheid krijgen (en nemen) om via algemene of specifieke scholing de verlangde vaardigheden op te doen [i] die hun in staat stellen een positieverbetering na te streven in de werksituatie. Ook hier kunnen de ARBVO-maatregelen een rol spelen.

De doorstroom in en uitstroom uit het onderwijs

2

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk behandelen we de eerste twee deelvragen, te weten:

- a welke verschillen bestaan er tussen allochtonen en autochtonen voor wat betreft de doorstroom in en de uitstroom uit het Nederlandse onderwijssysteem?
- b in welke mate leiden de geconstateerde verschillen in schoolloopbaan tot verschillen in arbeidsmarktkansen?

Om meer inzicht te verkrijgen in de bedoelde verschillen tussen allochtone en autochtone leerlingen is een tijdreeksanalyse uitgevoerd op basis van de leerlingenstatistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In deze bron worden leerlingen geïdentificeerd met behulp van het nationaliteitscriterium. Voor een beschrijving van de beschikbare gegevens, de gehanteerde methode en de gebruikte begrippen verwijzen we naar bijlage 1.

We wijzen er op dat de in dit hoofdstuk te bespreken analyse beperkt blijft tot leerlingen met de Turkse, Marokkaanse, Spaanse, Italiaanse en Nederlandse nationaliteit. Over Griekse, Portugese en Joegoslavische leerlingen bestaan wel gegevens, maar die kenmerken zich door een grote mate van onbetrouwbaarheid (zie bijlage 1). Voor de overige allochtone groeperingen ontbreken de voor onze analyse noodzakelijke data, althans in de statistieken van het CBS. Dat wil uiteraard niet zeggen dat over de schoolloopbaan van deze bevolkingsgroepen uit ander onderzoek niets bekend is. De gegevens zijn echter niet in een zodanige vorm aanwezig dat ze zich lenen voor de tijdreeksanalyse die ons in dit hoofdstuk voor ogen staat.

We starten met een bespreking van de ontwikkelingen in het basis- en speciaal onderwijs. Vervolgens komt in paragraaf 2.3 de doorstroom naar en in het voortgezet onderwijs aan de orde. Tot slot zal in paragraaf 2.4 een relatie worden gelegd tussen de door de leerlingen gekozen schooltypen en hun kansen op de arbeidsmarkt. In de slotparagraaf van dit hoofdstuk worden de bevindingen voor de verschillende niveaus met elkaar in verband gebracht.

Voor alle paragrafen geldt dat naast de vergelijking tussen de geslachten, een vergelijking tussen de bevolkingsgroepen zal worden gemaakt. De Nederlandse jongens en meisjes fungeren daarbij als referentie-categorie. De gepresenteerde gegevens hebben betrekking op de voor verschillen in leeftijd en geslacht gecorrigeerde grootheden (zie bijlage 1 voor een toelichting). Dit betekent dat in de tijd geconstateerde veranderingen niet zijn toe te schrijven aan demografische ontwikkelingen, maar volledig worden veroorzaakt door veranderingen in onderwijsstromen ¹.

2.2 Eerste niveau

Basisonderwijs

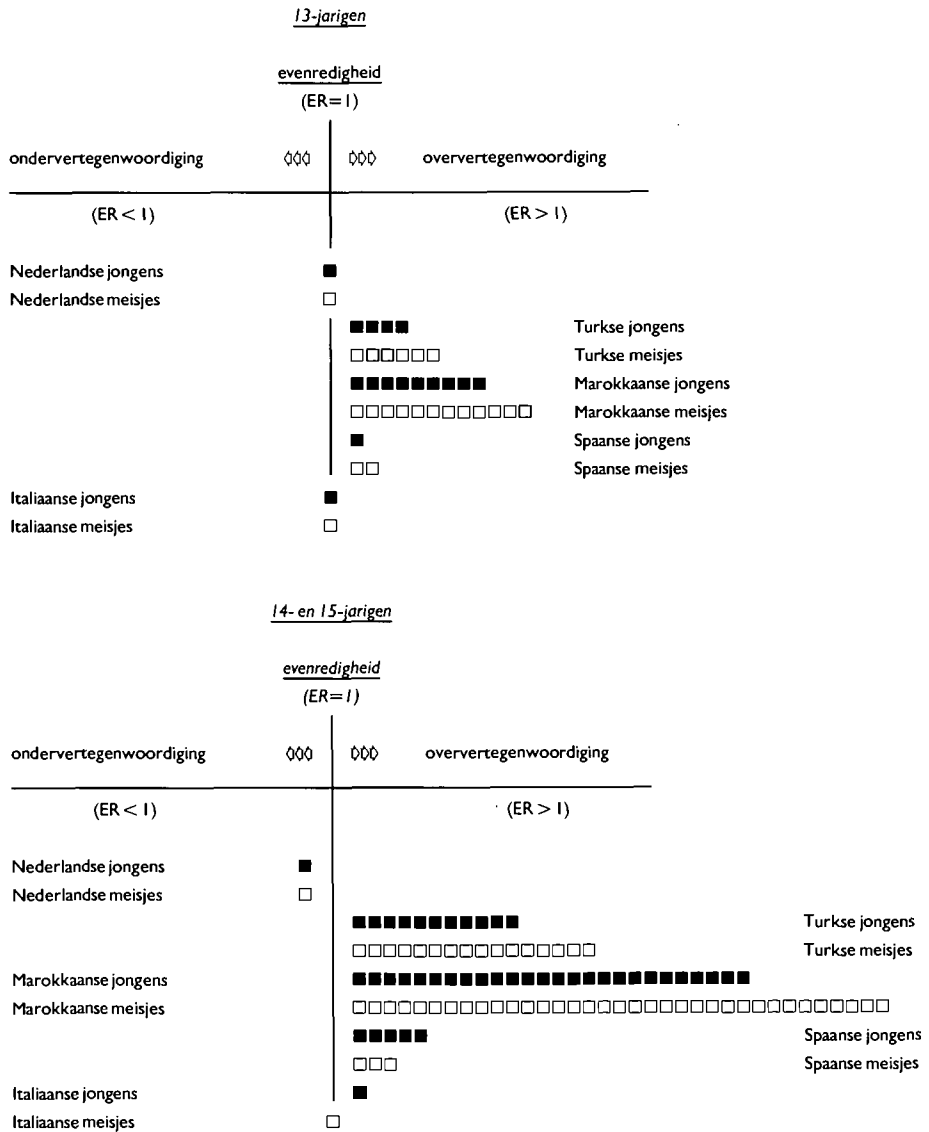
Een indicator die een eerste inzicht geeft in de reeds in het basisonderwijs bestaande achterstand van allochtone leerlingen is de zogenoemde *leeftijdsachterstand*. We doelen hiermee op het verschijnsel dat leerlingen van 13, 14

¹] In de onderstaande tekst worden schoolsoorten en schooltypen met afkortingen aangeduid. Voor de exacte betekenis van die afkortingen verwijzen wij naar een achter in deze studie opgenomen lijst.

of 15 jaar oud nog steeds basisonderwijs volgen². Het bestaan van een leeftijdsachterstand indiceert dat dergelijke leerlingen in het basisonderwijs problemen hebben (gehad). De meeste leerlingen in die leeftijdscategorie zijn immers doorgestroomd naar de verschillende vormen van voortgezet onderwijs.

Uit figuur 2.1 blijkt dat de onderscheiden niet-Nederlandse leerlingen zijn oververtegenwoordigd bij de 13-, 14- en 15-jarige leerlingen die op die leeftijd basisonderwijs volgen.

Figuur 2.1 Leeftijdsachterstand in het basisonderwijs, naar nationaliteit en geslacht van de leerling, 1984/1985 a)



a) zie bijlage 1 voor een toelichting van de berekeningswijze.

^{2]} Zie voor een nadere bespreking van dit begrip: Roelandt en Veenman, 1988.

Kijken we naar de afzonderlijke groeperingen, dan ontstaat het volgende beeld. Marokkaanse, Turkse en Spaanse leerlingen met een leeftijd van 13, 14 of 15 jaar zijn oververtegenwoordigd in het basisonderwijs. Die oververtegenwoordiging is het grootst bij Marokkanen. Voor Turken geldt eveneens een oververtegenwoordiging van deze categorie leerlingen in het basisonderwijs, zij het in mindere mate dan voor Marokkanen. In de genoemde leeftijdscategorieën zijn ook Spaanse leerlingen oververtegenwoordigd, maar die oververtegenwoordiging is geringer dan bij Turken en Marokkanen. De leeftijdsachterstand van Nederlandse en Italiaanse leerlingen is zeer gering.

Maken we een onderscheid tussen jongens en meisjes (zie figuur 2.1), dan valt te constateren dat onder de Turken en Marokkanen de leeftijdsachterstand bij de meisjes iets groter is dan die bij de jongens. Bij Spaanse, Italiaanse en Nederlandse leerlingen zijn de verschillen tussen jongens en meisjes zeer gering. Spaanse meisjes hebben een enigszins grotere leeftijdsachterstand dan jongens. Italiaanse 14- en 15-jarige jongens zijn in tegenstelling tot meisjes licht oververtegenwoordigd bij degenen met een leeftijdsachterstand. Tussen Nederlandse jongens en meisjes bestaan op dit punt in het geheel geen verschillen.

Speciaal onderwijs

De relatieve deelneming van alle niet-Nederlandse leerlingen aan het speciaal onderwijs is in de periode 1984-1986 gestegen. Over de gehele periode bezien, bevinden zich tweemaal zoveel jongens als meisjes in het speciaal onderwijs. Over eerdere jaargangen ontbreken de gegevens.

Wanneer wordt gecorrigeerd voor de verschillen tussen de Nederlandse en niet-Nederlandse bevolkingsgroepen naar leeftijd en geslacht, dan blijken Nederlandse jongens en meisjes evenredig vertegenwoordigd in het speciaal onderwijs. Opvallend is dat vanaf het schooljaar 1984/1985 Turkse meisjes bij benadering evenredig zijn vertegenwoordigd in het speciaal onderwijs, terwijl hun mannelijke landgenoten licht zijn ondervertegenwoordigd. Bij de Marokkanen zijn vanaf dat schooljaar de jongens eveneens licht ondervertegenwoordigd, terwijl de meisjes licht zijn oververtegenwoordigd. Bij de Italianen en Spanjaarden zijn de verschillen tussen jongens en meisjes klein; zowel jongens als meisjes met één van deze nationaliteiten zijn licht ondervertegenwoordigd in het speciaal onderwijs.

Een opmerkelijk resultaat van ons onderzoek is dat – in tegenstelling tot hetgeen veelal wordt aangenomen – de groei van de niet-Nederlandse leerlingen in het speciaal onderwijs niet heeft geleid tot een forse oververtegenwoordiging van deze leerlingen. Veeleer is er sprake van een afnemende ondervertegenwoordiging, hoewel (uitsluitend) bij Marokkaanse meisjes een lichte oververtegenwoordiging is vast te stellen.

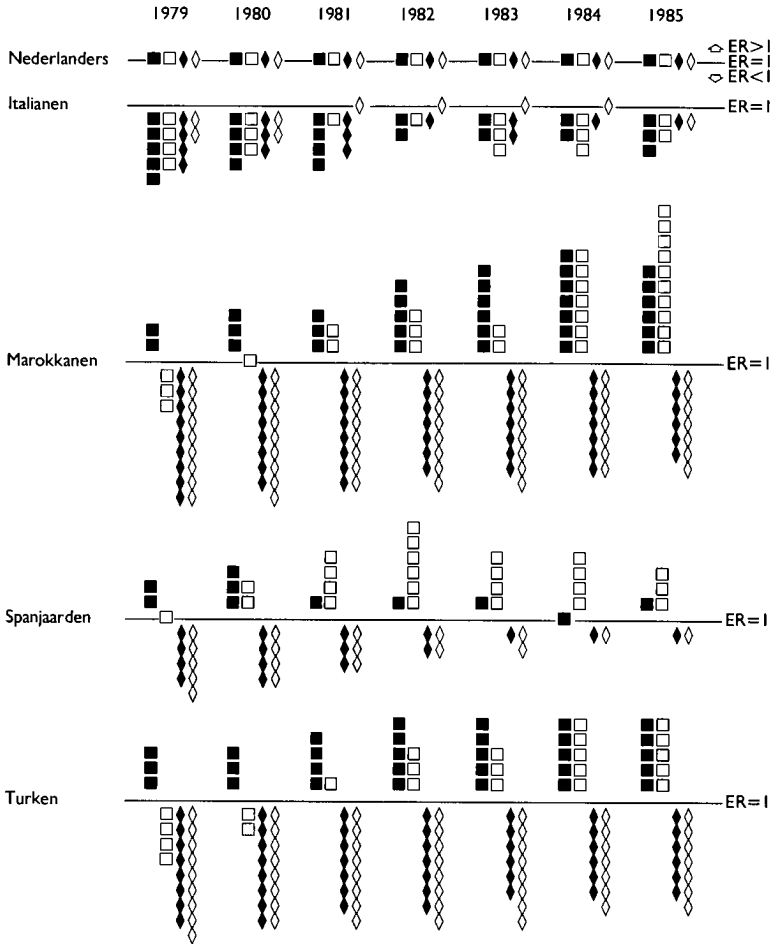
2.3 Tweede en derde niveau

Doorstroom naar het voortgezet onderwijs

De doorstroom van Turkse en Marokkaanse leerlingen naar het voortgezet onderwijs is aanzienlijk geringer dan die van Nederlandse, Italiaanse en Spaanse leerlingen. Met name Turkse en Marokkaanse meisjes zijn fors ondervertegenwoordigd in de doorstroom naar het voortgezet onderwijs, ook in vergelijking met Turkse en Marokkaanse jongens. Spaanse leerlingen daarentegen zijn evenals Nederlandse leerlingen evenredig vertegenwoordigd in de doorstroom naar het voortgezet onderwijs (dit geldt voor zowel de jongens als de meisjes). Italiaanse jongens en meisjes zouden volgens de beschikbare gege-

vens licht oververtegenwoordigd zijn in de doorstroom naar het voortgezet onderwijs.

Figuur 2.2 Gewogen evenredigheidsstoets LBO en AVO naar nationaliteit en geslacht van de leerling (1979-1985 a)



a) zie bijlage 1 voor de exacte berekeningswijze.

Toelichting: De diagrammen geven de uitkomst van de (gewogen) evenredigheidsstoets (ER) weer (LBO-mannen = ■, LBO-vrouwen = ◆, AVO-mannen = □, AVO-vrouwen = ◇). De horizontale as geeft evenredigheid weer (ER = 1). Boven de horizontale as is ER > 1 (oververtegenwoordiging); onder de as, geldt ER < 1 (ondervertegenwoordiging).

Beroepsonderwijs

De participatiegraad van Turkse en Marokkaanse meisjes in het LBO is in de periode 1979-1986 veranderd van een oorspronkelijk bestaande ondervertegenwoordiging naar een oververtegenwoordiging, terwijl jongens met één van deze beide nationaliteiten in de gehele periode zijn oververtegenwoordigd (zie figuur 2.2). Die oververtegenwoordiging is in het schooljaar 1984/1985 het grootst bij Marokkaanse meisjes.

Spaanse jongens en meisjes zijn licht oververtegenwoordigd in het LBO,

hoewel bij de jongens evenredigheid wordt benaderd. Spaanse meisjes zijn in vergelijking met jongens sterker vertegenwoordigd in het LBO.

De deelneming van Italiaanse jongens en meisjes aan het LBO verschilt onderling niet veel, maar wijkt wel fundamenteel af van die van de Turken, Marokkanen en Spanjaarden; Italianen zijn namelijk licht ondervertegenwoordigd in het LBO. Nederlandse leerlingen (zowel de jongens als de meisjes) zijn evenredig vertegenwoordigd in het LBO.

Bij Turken, Marokkanen, Italianen en Spanjaarden is bij beide geslachten een ondervertegenwoordiging te constateren in het MBO. De ondervertegenwoordiging is het geringst bij Italiaanse meisjes. Dit geldt ook voor het HBO. Voor Nederlandse leerlingen geldt voor deze schoolsoorten een evenredige deelneming.

Algemeen voortgezet onderwijs

De participatiegraad van Turken en Marokkanen in het AVO is in de periode 1979-1986 sterk gestegen; een stijging die vooral wordt veroorzaakt door de toename van het aantal MAVO-leerlingen. Ondanks deze stijging blijft een forse ondervertegenwoordiging bestaan, zowel bij jongens als bij meisjes.

De participatiegraad in het AVO van Spanjaarden en Italianen is (zowel bij de jongens als bij de meisjes) aanzienlijk hoger dan die van Turken en Marokkanen.

In de genoemde periode stijgt de relatieve deelneming aan het AVO bij Italianen (zowel bij jongens als bij meisjes) in de richting van evenredigheid. Daar dient wel bij te worden aangetekend dat de relatief hoge participatiegraad van Italiaanse leerlingen in het AVO in het bijzonder wordt veroorzaakt door hun oververtegenwoordiging in het MAVO en het HAVO; Italiaanse leerlingen zijn daarentegen ondervertegenwoordigd in het VWO.

Bij Spaanse jongens en meisjes lijkt de participatiegraad in het AVO zich te stabiliseren op het niveau van een lichte ondervertegenwoordiging. Daarbij dient te worden opgemerkt dat ook deze leerlingen in het AVO voornamelijk het MAVO volgen.

Nederlandse leerlingen zijn in de onderzoeksperiode evenredig vertegenwoordigd in het AVO. In het AVO zijn zij in vergelijking met alle allochtone groepelingen oververtegenwoordigd in het VWO.

Doorstroom naar het HBO en WO

De doorstroom van Turkse en Marokkaanse leerlingen naar de hogere onderwijsvormen (HBO en WO) is zowel bij de meisjes als bij de jongens zeer gering. Dat is voor een belangrijk deel te begrijpen uit het ontbreken van de noodzakelijke vooropleiding (HAVO of VWO). Turkse en Marokkaanse jongens en meisjes zijn dientengevolge fors ondervertegenwoordigd in het HBO en WO. Omdat de noodzakelijke vooropleiding ontbreekt, is het aannemelijk dat hierin op middellange termijn geen verbetering zal optreden.

De doorstroom van Italianen en Spanjaarden is groter dan die van Turken en Marokkanen, maar nog altijd geringer dan die van Nederlandse leerlingen. Italiaanse meisjes zijn van alle niet-Nederlandse leerlingen het sterkst vertegenwoordigd in de hogere vormen van onderwijs. Gezien de toegenomen instroom van Italiaanse leerlingen in het HAVO is voor hen (wel) een verbetering te verwachten in de doorstroom naar de hogere schoolsoorten.

2.4 Opleidingsrichtingen en arbeidsmarktkansen

In de voorgaande paragrafen bespraken wij de doorstroom van leerlingen naar

de verschillende schoolsoorten, geordend naar opleidingsniveau. Binnen één en dezelfde schoolsoort bestaan echter verschillende opleidingsrichtingen, met elk hun eigen arbeidsmarktperspectieven. In deze paragraaf zullen we eerst de verschillen tussen de bevolkingsgroepen beschrijven voor wat betreft de gevolgde opleidingsrichtingen. Vervolgens gaan we in op de arbeidsmarktvooruitzichten van die opleidingen.

Richtingen in het beroepsonderwijs

Ongeacht de nationaliteit van de leerling kan worden opgemerkt dat het merendeel van de mannelijke LBO-leerlingen een opleiding bij het LTO volgt en dat het merendeel van de vrouwelijke leerlingen te vinden is in het LHNO. Met uitzondering van Marokkaanse meisjes geldt voor alle nationaliteitsgroepen dat meisjes vaker dan jongens het LEAO bezoeken. Voor het overige zijn de verschillen tussen meisjes en jongens gering.

In het MBO volgt meer dan de helft van de jongens een technische opleiding, terwijl het merendeel van de meisjes een opleiding volgt voor dienstverlenende, verzorgende en administratieve beroepen. Dat geldt zowel voor de Nederlandse als voor de niet-Nederlandse leerlingen.

Turkse en Marokkaanse jongens zijn in vergelijking met Nederlandse jongens oververtegenwoordigd in het MTO, terwijl Spaanse en Italiaanse leerlingen bij benadering evenredig zijn vertegenwoordigd in dit schooltype. Turkse en Marokkaanse jongens zijn ondervertegenwoordigd in het MEAO, terwijl Italiaanse en Spaanse jongens daar licht zijn oververtegenwoordigd.

Met name Marokkaanse meisjes (en in mindere mate Turkse meisjes) zijn sterk oververtegenwoordigd in het MDGO, terwijl voor Italiaanse en Spaanse meisjes een lichte ondervertegenwoordiging geldt.

In het HBO zijn Nederlandse mannelijke leerlingen in meerderheid te vinden in het HTNO (41 procent), het HEO (17 procent) of in het HPO (14 procent). In het HBO doen zich opvallende verschillen voor tussen Nederlandse en niet-Nederlandse jongens.

Turkse en Marokkaanse jongens zijn fors oververtegenwoordigd in de sociaal-culturele en agogische studierichtingen, terwijl Italiaanse en Spaanse jongens zijn oververtegenwoordigd in het kunstonderwijs. Bij de meisjes zijn de verschillen tussen Nederlanders en niet-Nederlanders minder geprononceerd.

In het wetenschappelijk onderwijs lopen de gekozen studierichtingen tussen niet-Nederlandse jongens en meisjes weinig uiteen. Het absolute aantal studenten is overigens (met name bij de meisjes) zeer gering.

Richtingen en werkloosheidsrisico

Turken en Marokkanen lopen een groter risico dan alle andere groeperingen om na het verlaten van de school werkloos te worden (en voor langere duur te blijven). De combinatie van een oververtegenwoordiging van Turkse en Marokkaanse leerlingen bij de voortijdige schoolverlaters, een geringe doorstroom vanuit het basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs, de gemiddeld hogere leeftijd waarop zij het onderwijs verlaten, de oververtegenwoordiging in het LBO en de geringe doorstroom naar het HAVO en VWO (alsook naar de vervolgoopleidingen) is daar verantwoordelijk voor. Italianen en Spanjaarden nemen op dit punt een tussenpositie in tussen Turken en Marokkanen enerzijds en Nederlanders anderzijds.

In tabel 2.1 zijn op basis van de verdeling van de leerlingen over de verschillende richtingen in het beroeps- en wetenschappelijk onderwijs zogenoemde

'werkloosheidsrisico's' berekend. Voor een technische toelichting op de berekeningswijze verwijzen we naar bijlage 1. De percentages in tabel 2.1 dienen te worden geïnterpreteerd als de kans die leerlingen in de diverse schoolsoorten hebben, om na het verlaten van de school langer dan 12 maanden werkloos te worden.

Het gaat hierbij om 'kansen' en niet om grootheden waarmee min of meer exacte voorspellingen kunnen worden gedaan over de omvang en samenstelling van de toekomstige werkloosheid van schoolverlaters. Wij beogen slechts vast te stellen of verschillen in opleidingsrichting tussen allochtonen en autochtonen van dien aard zijn, dat alleen al op grond daarvan verschillen in arbeidsmarktkansen te verwachten zijn. Aan de gepresenteerde cijfers mag derhalve geen absolute betekenis worden toegekend (zie bijlage 1).

Tabel 2.1 Werkloosheidsrisico's naar geslacht en nationaliteit, 1985

| MANNEN | | | | | |
|--------------|-----|-----|-----|----|--------|
| | LBO | MBO | HBO | WO | TOTAAL |
| Nederlanders | 35 | 30 | 34 | 36 | 34 |
| Turken | 34 | 31 | 41 | 35 | 34 |
| Marokkanen | 35 | 31 | 46 | 37 | 35 |
| Spanjaarden | 35 | 29 | 37 | 37 | 34 |
| Italianen | 35 | 29 | 35 | 35 | 34 |

| VROUWEN | | | | | |
|--------------|-----|-----|-----|----|--------|
| | LBO | MBO | HBO | WO | TOTAAL |
| Nederlanders | 45 | 35 | 39 | 39 | 40 |
| Turken | 47 | 35 | 42 | 38 | 46 |
| Marokkanen | 47 | 38 | 33 | 42 | 46 |
| Spanjaarden | 44 | 32 | 39 | 41 | 41 |
| Italianen | 45 | 32 | 41 | 41 | 41 |

Zie bijlage 1 voor een toelichting op de berekeningswijze

Kijken we naar de richtingen in het beroepsonderwijs, dan valt het volgende te constateren (tabel 2.1).

In z'n algemeenheid geldt dat meisjes op basis van de gekozen opleidingsrichting een hogere kans op werkloosheid hebben dan jongens.

Dat geldt in het bijzonder in het LBO, hetgeen wordt veroorzaakt door hun forse oververtegenwoordiging in het LHNO; een opleiding met ongunstige arbeidsmarktperspectieven. De oververtegenwoordiging van meisjes in de dienstverlenende en verzorgende beroepen is eveneens verantwoordelijk voor hun geringe arbeidsmarktkansen.

Turkse en Marokkaanse meisjes lopen op basis van de gekozen opleidingsrichting het grootste risico werkloos te worden. De verschillen tussen de Italiaanse en Spaanse meisjes enerzijds en de Nederlandse meisjes anderzijds zijn zeer gering.

Uit het voorgaande mag niet worden afgeleid dat allochtonen en autochtonen met een identiek opleidingsniveau en dezelfde opleidingsrichting ook over gelijke arbeidsmarktkansen beschikken. De opleiding is een noodzakelijke maar zeker geen voldoende voorwaarde voor een goede arbeidsmarktpositie³. We komen daar later in deze studie op terug.

^{3]} Zie; Roelandt en Veenman, 1987a.

2.5 Samenvatting en conclusies

In tabel 2.2 is een samenvattend overzicht opgenomen van de positie van de Nederlandse en niet-Nederlandse jongens en meisjes in het onderwijs voor het schooljaar 1984/1985. De gunstigste positie is die van de Nederlandse jongens en meisjes. Turkse en Marokkaanse leerlingen hebben, ook in vergelijking met Italiaanse en Spaanse leerlingen, een ongunstige positie in het onderwijs. Van de niet-Nederlandse leerlingen nemen de Marokkaanse meisjes de meest ongunstige positie in, op de voet gevolgd door de Turkse meisjes. De Italiaanse meisjes hebben van alle niet-Nederlandse leerlingen de beste onderwijspositie.

Tabel 2.2 Positie in het onderwijs naar nationaliteit van de leerling (gecorrigeerd voor leeftijdsopbouw), (schooljaar 1984/1985)

| | Turken | | Marokkanen | | Italianen | | Spanjaarden | | Nederlanders | |
|----------------------------|--------|-----|------------|-----|-----------|----|-------------|-----|--------------|---|
| | M | V | M | V | M | V | M | V | M | V |
| * Leeftijdsachterstand bao | +++ | +++ | +++ | +++ | ++ | o | +++ | +++ | o | o |
| * Deelname so | - | o | - | + | - | - | - | - | o | o |
| * Doorstroom voortg. ond. | - | --- | - | --- | + | + | o | o | o | o |
| * Deelname lbo | + | ++ | ++ | +++ | - | - | + | + | o | o |
| * Deelname avo | --- | --- | --- | --- | - | o | - | - | o | o |
| * Deelname mbo | --- | --- | --- | --- | -- | - | --- | -- | o | o |
| * Deelname hbo | --- | --- | --- | --- | --- | -- | --- | --- | o | o |
| * Deelname wo | --- | --- | --- | --- | --- | - | --- | --- | o | o |
| * Werkloosh. ris. | o | + | o | + | o | o | o | o | o | o |

Tbelichting: M = mannen, V = vrouwen

- = fors ondervertegenwoordigd ($ER < 0,5$)
- = ondervertegenwoordigd ($0,5 \leq ER < 0,7$)
- = licht ondervertegenwoordigd ($0,7 \leq ER < 1$)
- o = evenredig vertegenwoordigd ($ER = 1$)
- +
- ++ = licht oververtegenwoordigd ($1 < ER \leq 1,5$)
- +++ = oververtegenwoordigd ($1,5 < ER \leq 2$)
- +++ = fors oververtegenwoordigd ($ER > 2$)

zie tevens bijlage 1

Kijken we naar de afzonderlijke schoolsoorten, dan is de algemene conclusie dat de doorstroom van allochtone leerlingen naar het tweede niveau van het Nederlandse onderwijs (LBO, AVO, MBO) is toegenomen en dat de doorstroom naar het tertiair onderwijs (HBO, WO) nog steeds gering is, uitgezonderd de Italiaanse meisjes. De doorstroom van Turkse en Marokkaanse leerlingen blijft achter bij die van Italiaanse en Spaanse leerlingen. Vooral de participatiegraad van Turkse en Marokkaanse meisjes aan het voortgezet onderwijs is beperkt, hoewel ook jongens zijn ondervertegenwoordigd in de doorstroom naar het voortgezet onderwijs.

Dat laatste wordt mede beïnvloed door de zogenoemde 'leeftijdsachterstand' die veel Turken en Marokkanen oplopen in het basisonderwijs; zij bereiken in vergelijking met de andere etnische groeperingen in een eerdere fase van de schoolloopbaan de leerplichtige leeftijd. Staan ze voor de keuze tussen voortzetting van de opleiding en uittreding uit het onderwijssysteem, dan lijkt voor velen van hen het laatste het meest aantrekkelijk. Dit laat zich als volgt verklaren.

De afweging is die van een 'investering' in de (huidige) opleiding tegen de ver-

wachte 'opbrengsten' van die opleiding. Welnu, de kosten zijn hoog; vanwege de leerproblemen maar ook in financiële zin omdat Turkse en Marokkaanse leerlingen veelal afkomstig zijn uit gezinnen met lage inkomens. Wat de opbrengsten betreft, hebben deze leerlingen in hun directe omgeving weinig tot geen voorbeelden van het mogelijke rendement van een voortgezette opleiding. Dit beïnvloedt hun verwachtingen ⁴.

Al met al zijn de nadelen van een voortgezette opleiding voor hen hoog en de verwachte voordelen (te) gering. Verlaten zij voortijdig (of vroegtijdig) het onderwijssysteem, dan zijn hun arbeidsmarktkansen (naar verhouding) gering. De kwetsbare positie van Turkse en Marokkaanse jongeren is hiermee geschetst. Voor bijvoorbeeld Italianen en Spanjaarden speelt deze problematiek nauwelijks; hun participatiegraad aan het voortgezet onderwijs is vergelijkbaar met die van autochtonen.

Voor een aantal Turkse en Marokkaanse meisjes moet aan het voorgaande worden toegevoegd dat hun ouders weinig belang hechten aan het volgen van voortgezet onderwijs. Voorts blijkt het zo te zijn dat, voor zover zij toch een opleiding in het voortgezet onderwijs hebben gevolgd, dit veelal een schoolsoort betreft met weinig vooruitzichten op werk (het LHNO).

Bij de bovenstaande conclusie dient wel te worden opgemerkt dat tabel 2.2 gebaseerd is op de leerlingenstatistiek van het CBS. Deze bron geeft geen informatie over de mate waarin leerlingen de opleiding succesvol en dus met een diploma afsluiten ⁵.

Het al dan niet bezitten van een diploma van de gevolgde opleiding is van wezenlijke invloed op de arbeidsmarktperspectieven van schoolverlaters. Schoolverlaters die zonder afgeronde opleiding de arbeidsmarkt betreden, hebben ongunstige arbeidsmarktvooruitzichten.

In het volgende hoofdstuk presenteren wij recentelijk beschikbaar gekomen survey-gegevens die wel inzicht verschaffen in het diplomabezit van de gevolgde opleiding ⁶. Tevens wordt in dat hoofdstuk gepoogd een eerste inzicht te verkrijgen in de achtergronden van de verschillen in schoolloopbaan tussen allochtonen en autochtonen.

⁴] Zie: Boudon, 1974.

⁵] Wel bestaan er bij het CBS voor alle leerlingen in Nederland gegevens over het diplomabezit. Echter, in deze bron is geen differentiatie naar etnische herkomst opgenomen, ook niet naar nationaliteit.

⁶] Deze gegevens (ontleend aan de SPVA'88, zie bijlage 2) hebben ten dele betrekking op andere bevolkingsgroepen dan de in hoofdstuk 2 besproken. Bovendien zijn de in hoofdstuk 2 beschreven CBS-gegevens niet goed vergelijkbaar met die van de SPVA'88. De wijze van verzamelen van de gegevens verschilt fundamenteel tussen beide bronnen. Dat is de reden dat de SPVA-gegevens in hoofdstuk 3 en niet in hoofdstuk 2 aan de orde komen.

Onderwijsachterstand van allochtonen: een samenspel van factoren

3

3.1 Inleiding

De derde vraag uit de probleemstelling behandelt de achtergronden van de ongunstige opleidingsresultaten van allochtone leerlingen:

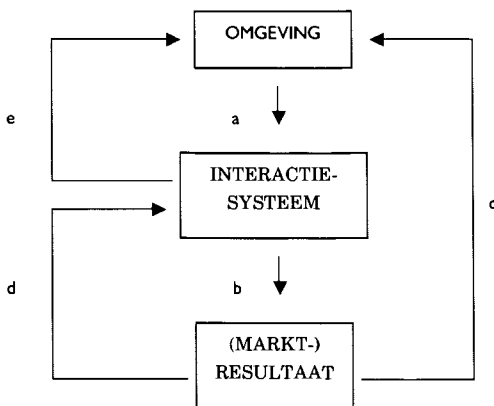
Welke factoren bepalen in welke mate de ongunstige opleidingsresultaten van allochtone leerlingen?

In dit hoofdstuk geven we aan wat de achtergronden zijn van de ongunstige opleidingsresultaten van allochtone leerlingen. Daarnaast vullen we de beschrijving van de opleidingsresultaten van allochtone leerlingen uit het vorige hoofdstuk aan met nieuwe gegevens over diplomabezit, afkomstig uit onlangs beschikbaar gekomen survey-gegevens (zie bijlage 2 voor een toelichting). Ook behandelen we voortijdig schoolverlaten en het verschijnsel van de zogeheten 'drop outs'.

Bij de beantwoording van de bovenstaande vraag is allereerst de beschikbare (in hoofdzaak Nederlandse) literatuur over dit onderwerp systematisch bijeengebracht¹. Er is nagegaan welke factoren relevant zijn voor de verklaring van de verschillen in schoolloopbaan tussen allochtonen en autochtonen. Deze factoren worden geordend langs de lijnen van het zogenoemde 'institutionele-marktmodel' (zie figuur 3.1).

Hiermee kan echter nog niet worden aangegeven *in welke mate* de verschillende factoren bijdragen aan de verklaring van het verschil in schoolprestaties tussen allochtone en autochtone leerlingen. Daartoe is de toepassing van een kwantificerende analyse-techniek noodzakelijk. In het vierde hoofdstuk staan de resultaten van zo'n analyse.

Figuur 3.1 Schematische voorstelling van het institutionele-marktmodel a)



a) voor een nadere toelichting verwijzen we naar: Roelandt en Veenman, 1988.

¹] In juli 1988 is daarover gepubliceerd in het kader van het project 'Toegankelijkheid en Evenredigheid'. Voor een beschrijving van dit onderzoeksproject, alsook voor een verslaglegging van de onderzoeksresultaten en literatuurverwijzingen voor het onderdeel onderwijs, zie: Roelandt en Veenman, 1988.

Met bovenstaand model is het mogelijk inzicht te krijgen in de achtergronden van de ongunstige opleidingsresultaten van allochtone leerlingen. De in dit hoofdstuk te bespreken informatie beperkt zich, in tegenstelling tot die in het voorafgaande hoofdstuk, niet tot gegevens waarbij de bevolkingsgroepen worden onderscheiden op basis van hun nationaliteit. Ook Surinamers en Antillianen, die met behulp van de identificatiecriteria 'geboorteland persoon' en 'geboorteland van de ouders' zijn onderscheiden, betrekken we in de beschouwing.

Allereerst geven we een schets van de ongunstige opleidingsresultaten van allochtonen. Daarbij zal voor zover mogelijk een vergelijking worden gemaakt met autochtone leerlingen. Tevens besteden we aandacht aan verschillen in diplomabezit tussen allochtonen en autochtonen. Hierover was, zoals gezegd, tot op heden nauwelijks informatie voorhanden.

3.2 Opleidingsresultaten van allochtone leerlingen

Basisonderwijs

Allochtone leerlingen hebben aan het *eind van het basisonderwijs* over het algemeen een lager prestatieniveau dan autochtone leerlingen. Tevens is de leeftijd waarop allochtone leerlingen het basisonderwijs verlaten gemiddeld hoger dan die van autochtone kinderen. De achterstand aan het eind van het basisonderwijs is het grootst bij Marokkaanse, Turkse en Joegoslavische kinderen. Zij is het kleinst bij Antillianen en Italianen. De overige groeperingen nemen een tussenpositie in tussen de autochtone Nederlanders enerzijds en de Turken, Marokkanen en Joegoslaven anderzijds².

De gegevens van de SPVA (zie bijlage 2) bevestigen het bovenstaande beeld voor de Turkse en Marokkaanse leerlingen. Van de schoolgaanden in de leeftijdscategorie van 12 tot en met 17 jaar bevinden zich relatief veel Turkse en Marokkaanse leerlingen nog in het basisonderwijs (respectievelijk 12 en 20 procent). Bij Antillianen en autochtonen bedraagt dat percentage respectievelijk 5 en 4. Surinamers nemen een tussenpositie in; 9 procent van de schoolgaanden in de genoemde leeftijdscategorie bevindt zich nog in het basisonderwijs.

Voortgezet onderwijs

Het gemiddeld lagere prestatieniveau en de gemiddeld hogere leeftijd bij het verlaten van het basisonderwijs gaan gepaard met een relatief geringe doorstroom naar het *voortgezet onderwijs*. Voor zover Turken en Marokkanen doorstromen naar het voortgezet onderwijs, zijn zij fors oververtegenwoordigd in het LBO. Deze groeperingen zijn sterk oververtegenwoordigd bij degenen die voortijdig de school (vaak het LBO) verlaten.

Italianen daarentegen zijn licht ondervertegenwoordigd in het LBO en zijn van alle allochtone groeperingen het sterkst aanwezig in het AVO (met name het MAVO en het HAVO). Toch nemen ze in vergelijking met autochtone Nederlanders nog steeds minder vaak aan deze schoolsoorten deel. Ook hier nemen de overige allochtone groeperingen een tussenpositie in tussen Turken en Marokkanen enerzijds en Italianen anderzijds.

De gegevens van de SPVA bevestigen het bovenstaande beeld (tabel 3.1). In het bijzonder Turken en Marokkanen, maar ook Antillianen (en in mindere mate Surinamers) zijn in vergelijking met autochtone leerlingen oververtegenwoor-

²] Zie: Van Praag en Muus, 1985, blz. 18-20, Koot, 1983, blz. 137-139, Everts e.a., 1987, blz. 21, Hooft, 1987, blz. 52-53, De Jong, 1985, blz. 8, Kruger-Nagelkerken, 1985, blz. 60-61, Ankersmit e.a., 1987, blz. 84, Roelandt en Veenman, 1988, blz. 21 e.v.

Tabel 3.1 Schoolgaanden in het voortgezet onderwijs in de leeftijd van 12 tot en met 17 jaar naar schoolsoort en naar etnische groepering, als percentage van het totaal aantal schoolgaanden, 1988

| | LBO | MAVO | MBO | HAVO/VWO | TOTAAL abs. = 100% |
|------------------------------------|-----|------|-----|----------|-----------------------|
| Turken | 48 | 33 | 6 | 13 | 255 |
| Marokkanen | 49 | 38 | 1 | 12 | 267 |
| Surinamers | 29 | 39 | 9 | 24 | 203 |
| Antillianen | 40 | 34 | 5 | 21 | 77 |
| autochtone Nederlanders | 22 | 23 | 11 | 43 | 138 |

Bron: SPVA, ISEO-EUR/Veldkamp, 1988

digd in het LBO en ondervertegenwoordigd in het HAVO en VWO. Opvallend is dat de allochtone bevolkingsgroepen eveneens zijn oververtegenwoordigd in het MAVO. Dit bevestigt dat voor zover allochtone leerlingen doorstromen naar het AVO, dit vooral het MAVO betreft.

De deelname van kinderen aan een schoolsoort betekent vanzelfsprekend nog niet dat zij ook het diploma van een dergelijke schoolsoort behalen. De SPVA levert ook daaromtrent informatie op (tabel 3.2). Het gaat daarbij evenwel om een andere populatie dan de eerder beschreven categorie. Spraken we zojuist over degenen die thans onderwijs volgen in Nederland, nu spreken we over degenen die (al dan niet na het behalen van een diploma) het Nederlandse onderwijssysteem hebben verlaten. Daarbij moet worden opgemerkt dat in de steekproef van de SPVA het absolute aantal Turken en Marokkanen in de hogere opleidingscategorieën gering is. Bijgevolg zijn voor deze groeperingen geen betrouwbare uitspraken te doen over het diplomabezit in deze schoolsoorten.

Tabel 3.2 Diplomabezit van de laatstgevolgde opleiding naar schoolsoort en naar etnische groepering, als percentage van allen die de desbetreffende opleiding hebben gevolgd, 1988

Diplomabezit laatstgevolgde opleiding

| | | LBO | MAVO | MBO | HAVO/VWO | HBO | WO |
|------------------------------------|----------|-----|------|-----|----------|-----|-----|
| Turken | % | 43 | 41 | 64 | #) | #) | #) |
| | N | 203 | 32 | 36 | 13 | 13 | 5 |
| Marokkanen | % | 34 | #) | #) | #) | #) | #) |
| | N | 88 | 23 | 14 | 5 | 6 | 2 |
| Surinamers | % | 69 | 53 | 60 | 65 | 75 | #) |
| | N | 173 | 101 | 148 | 46 | 55 | 22 |
| Antillianen | % | 64 | 64 | 52 | 52 | 71 | 74 |
| | N | 91 | 47 | 81 | 31 | 62 | 27 |
| autochtone Nederlanders | % | 70 | 72 | 84 | 74 | 84 | 87 |
| | N | 431 | 188 | 308 | 89 | 174 | 145 |

#) aantal waarnemingen (N) kleiner dan 25.

Bron: SPVA, ISEO-EUR/Veldkamp, 1988.

Het diplomabezit van alloctonen is, met uitzondering van Surinamers in het LBO, lager dan dat van autochtone Nederlanders. Uitzonderingen, in de slechte zin van het woord, zijn de Turken en Marokkanen. In het LBO is het diplomabezit van Turken maar vooral van Marokkanen zeer laag. Van elke drie Marokkanen die een LBO-opleiding volgden, behaalde er slechts één een diploma. Het diplomabezit van Surinamers in het LBO is gelijk aan dat van autochtone Nederlanders.

In alle overige schoolsoorten is het diplomabezit van alloctonen geringer dan dat van autochtone Nederlanders. Daarbij dient wel te worden opgemerkt dat de absolute aantallen in de hogere schoolsoorten gering zijn. Strikt statistisch gesproken zijn de verschillen tussen de bevolkingsgroepen voor deze schoolsoorten (gemeten op het 95%-betrouwbaarheidsinterval) niet significant.

De doorstroom van allochtone leerlingen naar de *hogere schoolsoorten* (het HBO en het WO) is bij Turken, Marokkanen en Joegoslaven zeer gering. Het is, gezien de noodzakelijke vooropleidingen, niet te verwachten dat daarin de komende jaren verbetering zal optreden. De doorstroom naar deze schoolsoorten van Italianen en Spanjaarden is beduidend hoger, hoewel ze nog altijd geringer is dan die van autochtone Nederlanders.

Uit de SPVA blijkt dat Turken en Marokkanen die in Nederland een opleiding hebben gevolgd, in zeer geringe mate het HBO of WO hebben bezocht. Voor beide bevolkingsgroepen gaat het om niet meer dan 4 procent voor het HBO en 1 procent voor het WO. Voor autochtone Nederlanders bedragen deze percentages respectievelijk 11 en 9.

De participatie van Surinamers in het HBO is vergelijkbaar met die van autochtone Nederlanders (10 procent), terwijl hun participatiegraad in het WO duidelijk geringer is (4 procent). Voor Antillianen geldt dat zij in vergelijking met autochtone Nederlanders vaker deelnemen aan het HBO en even vaak aan het WO. Alloctonen die aan deze opleidingen deelnemen hebben de opleidingen overigens minder vaak met een diploma afgesloten dan autochtone deelnemers. Maar we willen er nogmaals op wijzen dat deze verschillen niet statistisch significant zijn.

De ongunstige positie van alloctonen in het onderwijs komt nog duidelijker tot uitdrukking als we het verschijnsel van de *'drop out'* in de beschouwing betrekken. Onder *'drop outs'* verstaan wij personen die in Nederland in het voortgezet onderwijs één of meer opleidingen hebben gevolgd, maar geen van de gevolgte opleidingen met een diploma hebben afgesloten. Tabel 3.3 maakt duidelijk dat dit verschijnsel bij Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen aanzienlijk vaker voorkomt dan onder autochtone Nederlanders.

Tabel 3.3 'drop outs' naar etnische groepering (als % van het totaal aantal personen dat in Nederland een opleiding in het voortgezet onderwijs heeft gevolgd)

| | | N = |
|-------------|-----|------|
| Turken | 49% | 300 |
| Marokkanen | 59% | 138 |
| Surinamers | 25% | 541 |
| Antillianen | 30% | 332 |
| autoctonen | 11% | 1334 |

Bron: SPVA - ISEO-EUR/Veldkamp, 1988.

In tabel 3.4 geven we een *samenvatting* van de positie van allochtone leerlingen in het onderwijs. Turken en Marokkanen nemen de meest ongunstige positie in. Surinamers en Antillianen, maar ook Italianen beschikken van de allochtone

bevolkingsgroepen over de gunstigste onderwijspositie, hoewel zij in vergelijking met autochtone Nederlanders een relatief slechte positie innemen.

Tabel 3.4 Positie in het onderwijs naar etnische groepering, een samenvattend overzicht

| | T | M | I | Sp | G | P | J | Sur | Ant | Ned |
|--|-----------|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|-----|
| * Leeftijdsachterstand in het basisonderwijs | CBS: +++ | +++ | + | +++ | +++ | +++ | +++ | | | o |
| | SPVA: +++ | +++ | | | | | | +++ | + | o |
| * Deelname SO | CBS: - | o | - | - | + | + | - | | | o |
| * Doorstroomvoortgezet onderwijs | CBS: -- | -- | o | o | o | -- | -- | | | o |
| | SPVA: | | | | | | | | | |
| * Deelname LBO | CBS: + | ++ | - | + | o | + | o | | | o |
| | SLVO: + | + | - | o | | | | | | o |
| | SPVA: +++ | +++ | | | | | | + | ++ | o |
| * Deelname AVO | CBS: --- | --- | o | - | + | - | - | | | o |
| | SPVA: - | - | | | | | | - | - | o |
| * Deelname MAVO | SLVO: - | - | o | + | | | | | | o |
| | SPVA: + | ++ | | | | | | + | ++ | o |
| * Deelname HAVO/VWO | SLVO: --- | --- | o | --- | | | | | | o |
| | SPVA: --- | --- | | | | | | -- | -- | o |
| * Deelname MBO | CBS: --- | --- | -- | -- | -- | --- | --- | | | o |
| | SPVA: -- | --- | | | | | | - | -- | o |
| * Deelname HBO | CBS: --- | --- | --- | --- | --- | --- | --- | | | o |
| | SPVA: --- | --- | | | | | | --- | - | o |
| * Deelname WO | CBS: --- | --- | --- | --- | - | --- | --- | | | o |
| | SPVA: --- | --- | | | | | | --- | --- | o |
| * Werkloosheidsrisico | SZW: + | + | o | o | o | o | o | | | o |
| * Diplomabezit (SPVA) | | | | | | | | | | |
| LBO | -- | -- | | | | | | o | - | o |
| MAVO | -- | -- | | | | | | - | - | o |
| MBO | - | - | | | | | | - | -- | o |
| HAVO/VWO | | | | | | | | - | - | o |
| HBO | | | | | | | | - | - | o |
| WO | | | | | | | | - | - | o |
| * drop outs (SPVA) | +++ | +++ | | | | | | +++ | +++ | o |

Tbelichting:

T = Turken, M = Marokkanen, I = Italianen, Sp = Spanjaarden, G = Grieken, P = Portugezen, J = Joegoslaven, Sur = Surinamers, Ant = Antillianen, Ned = autochtone Nederlanders.

--- = fors ondervertegenwoordigd ($ER < 0,5$)
 -- = ondervertegenwoordigd ($0,5 \leq ER < 0,7$)
 - = licht ondervertegenwoordigd ($0,7 \leq ER < 1$)
 o = evenredig vertegenwoordigd ($ER = 1$)
 + = licht oververtegenwoordigd ($1 < ER \leq 1,5$)
 ++ = oververtegenwoordigd ($1,5 < ER \leq 2$)
 +++ = fors oververtegenwoordigd ($ER > 2$)

CBS = leerlingenstatistiek (1985/1986), CBS
 SLVO = Schoolloopbaanonderzoek Voortgezet Onderwijs (cohort 1983, peildatum: 1986)
 SPVA = survey Sociale Positie en Voorzieningsgebruik Allochtonen, ISEO-EUR/Veldkamp, 1988
 SZW = Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

NB: de mediterrane bevolkingsgroepen zijn geïdentificeerd op basis van het "nationaliteits"-criterium. De Surinamers en Antillen zijn geïdentificeerd op basis van het geboorteland van de ouders.

3.3 Een eerste analyse

In deze paragraaf bieden we een samenvatting van de eerder genoemde overzichtsstudie naar de achterstand van allochtone leerlingen in het Nederlandse onderwijs³.

We beperken ons hier tot de Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen. Dat zijn, samen met autochtone Nederlanders, de onderzoeksgroepen die eveneens bij de kwantificerende in hoofdstuk 4 in de beschouwing zijn betrokken. Bovendien is over deze (grotere) groeperingen allochtonen in de literatuur de meeste informatie te vinden. In deze paragraaf zullen wij geen aandacht besteden aan de informatie die is te ontleen aan de SPVA. Daaraan besteden we in hoofdstuk 4 uitgebreid aandacht.

3.3.1 Kenmerken van de leerlingen, hun ouders en de school

Volgens het institutionele-marktmodel is de positie van een groepering in het onderwijs de uitkomst van de wisselwerking tussen het gedrag van de actoren in het onderwijssysteem (het interactie-proces). De belangrijkste actoren zijn: leerlingen, ouders, leerkrachten en het bevoegd gezag van scholen. In deze paragraaf kijken we eerst naar de kenmerken van de leerlingen (en hun ouders). Vervolgens bespreken we de kenmerken van de school(leiding) en de leerkrachten. Ten slotte gaan we in op het interactie-proces tussen de verschillende actoren. In de volgende paragraaf wordt de betekenis van een aantal omgevingsfactoren besproken.

Kenmerken van de leerlingen en hun ouders

Allochtonen wijken in *houding en ambitie* ten opzichte van het volgen van onderwijs niet af van autochtone Nederlanders⁴. Een uitzondering daarop vormt een aantal Turkse en Marokkaanse gezinnen, die relatief weinig belang hechten aan een schoolloopbaan van meisjes in het voortgezet onderwijs⁵. Daar tegenover staat echter een sterke ambitie van de meisjes zelf om hogerop te komen⁶.

In allochtone gezinnen (in ieder geval in de Turkse en Marokkaanse gemeenschap in ons land) bestaat een geringe *kennis* van het Nederlandse onderwijssysteem als gevolg van een beperkte ervaring van de ouders met dat systeem⁷. Dit lijkt verband te houden met hun migratie-achtergrond; zij kwamen naar ons land om betaalde arbeid te verrichten, waardoor een oriëntatie op het Nederlandse onderwijssysteem ontbrak.

De meeste allochtone leerlingen (en dan vooral Turken en Marokkanen) betreden het basisonderwijs met een gemiddeld geringere *Nederlandse-taal-vaardigheid* dan autochtone leerlingen⁸. Dat geldt zowel voor 'onder'- als voor

^{3]} Het onderstaande tekstgedeelte is gebaseerd op een overzichtsstudie die in het kader van het project 'Toegankelijkheid en Evenredigheid' van het ministerie van Binnenlandse Zaken is uitgevoerd (Roelandt en Veenman, 1988). Voor een gedetailleerde bespreking van de literatuur wordt naar deze studie verwezen (blz. 71-102). Daar is tevens een verantwoording te vinden van de keuze voor de toepassing van dit taxonomisch model.

^{4]} Zie: Everts e.a., 1987, blz. 165, Giesbers e.a., 1986, blz. 130, Koot en Tjon-A-Ten, 1985, De Jong, 1987, blz. 293, De Jong en Masson, 1985, blz. 124, alsmede de bespreking van de SLVO-gegevens (cohort 1982) in Roelandt en Veenman, 1988, blz. 73-74.

^{5]} Zie: Van den Berg-Eldering, 1981, blz. 189 e.v., De Jong en Masson, 1985, blz. 124, Roelandt en Veenman, 1988, blz. 72.

^{6]} Zie: Houtman, 1986, blz. 19-22 die zich baseert op Luyckx en Uniken-Venema, 1985a, 1985b en Vlug, 1985a, 1985b. Roelandt en Veenman, 1988, blz. 73-74.

^{7]} Veenman, 1984b, blz. 271 e.v., Giesbers e.a., 1986, blz. 19-22, Houtman, 1986, blz. 19-22, Luyckx en Uniken-Venema, 1985a en 1985b, Vlug, 1985a, 1985b, Boeschoten e.a., 1986, blz. 61-64, Peterink en Timmermans, 1983, blz. 65-66, Roelandt en Veenman, 1988, blz. 78-79.

^{8]} Roelandt en Veenman, 1988, blz. 78-79.

'zij-instromers'. Het geringere contact met de Nederlandse taal in de voor-schoolse periode is daar voor een belangrijk deel debet aan ⁹.

In het onderwijsaanbod staan daar weinig adequate middelen tegenover. Dit geldt zowel voor de leermiddelen als voor de opleiding van de leerkrachten. Tevens bestaat er een grote verscheidenheid aan vorm en inhoud van het tweede-taal-onderwijs. De *relatieve* taalachterstand van Turkse en Marokkaanse leerlingen aan het begin van het basisonderwijs bestaat aan het eind van het basisonderwijs nog steeds.

Tweetalige onderwijsprogramma's, waarbij de leerlingen in de eerste leerjaren les krijgen in hun eigen taal (T1), zijn slechts in beperkte mate in staat hierin verbetering te brengen (dit gaat ook op voor de achterstand in de overige leerprestaties) ¹⁰. Het feit dat in veel allochtone gezinnen T1 de voertaal is, heeft bovendien geen gunstige invloed op de schoolprestaties van allochtone kinderen.

Dit geldt in mindere mate voor Surinaamse en Antilliaanse leerlingen. Zij beheersen het Nederlands aan het eind van het basisonderwijs aanzienlijk beter dan Turkse en Marokkaanse leerlingen. Aan het eind van het basisonderwijs lijkt de taalbeheersing van Surinamers en Antillianen niet erg af te wijken van die van autochtone leeftijdgenoten, hoewel de begripsmatige kennis van deze allochtone kinderen iets geringer zou zijn.

Ondanks de geringe verschillen komen zij aanzienlijk minder in (de hogere vormen van) het voortgezet onderwijs dan autochtone kinderen. Een goede Nederlandse-taalvaardigheid blijkt een noodzakelijke, maar zeker geen voldoende voorwaarde voor schoolsucces ¹¹.

Over de invloed van de *woonomstandigheden* op de leerprestaties van de kinderen is tot op heden weinig bekend. Wel lijkt de relatief slechte huisvestingspositie van met name Turken en Marokkanen ongunstig voor het maken van huiswerk door de schoolgaande kinderen. Op basis van nieuwe onderzoekgegevens valt hierover in hoofdstuk 4 meer te melden.

Kenmerken van de school, schoolleiding en leerkrachten

Het Nederlandse *onderwijsaanbod* is slechts in beperkte mate afgestemd op de specifieke wensen en behoeften van allochtone leerlingen ¹². Dat gebeurt ten dele noodgedwongen, omdat op veel scholen relatief weinig allochtone leerlingen te vinden zijn. Daardoor behoort een specifiek op minderheden gericht onderwijsaanbod op veel scholen niet tot de praktische mogelijkheden.

Bovendien zijn leerkrachten vaak niet opgeleid voor het geven van lessen aan van-huis-uit 'anderstaligen'. De ontwikkeling van lesmaterialen en onderwijsmethodieken ten behoeve van deze kinderen ontbreekt of komt op weinig systematische wijze tot stand.

Bij de opvang van de toestroom van allochtone leerlingen in het Nederlandse onderwijs is er, mede als gevolg van het liberale onderwijsbeleid, sprake van een grote diversiteit in vorm en inhoud van het onderwijsaanbod aan allochtone leerlingen en van een grote discretionaire beslissruimte van het bevoegd gezag (= schoolleiding). Binnen het kader van de onderwijswetgeving is het bevoegd gezag vrij in de wijze van invulling van het onderwijsaanbod en in

⁹] Zie: Vermeer, 1986, blz. 74-75, Extra en Verhoeven, 1985, blz. 7-8, Boeschoten e.a., 1986, blz. 53-60, Verhoeven, 1987, blz. 89-90, De Haan, 1986, blz. 72, Van der Veen, 1985, blz. 502-504, Verhoeven en Vermeer, 1985, blz. 129-131, Appel, 1986, blz. 27-28, Coumou, 1980, Hoefnagel- Höhle, 1980, blz. 79 e.v., Muysken en De Vries, 1980, Fase, 1987, blz. 38, Roelandt en Veenman, 1988, blz. 78-79.

¹⁰] Voor een overzicht, zie: Appel, 1986, Coenen, 1980, Verhoeven, 1987, Extra en Verhoeven, 1985, Verhoeven, 1985 en Teunissen, 1985.

¹¹] Zie: Roelandt en Veenman, 1988, blz. 80-84.

¹²] Voor een bespreking van de literatuur en literatuurverwijzingen, zie: Roelandt en Veenman, 1988, blz. 84-93.

de wijze waarop en het doel waartoe faciliteiten en formatie worden ingezet. Een gevolg hiervan is dat de *opvattingen en bereidheid* van de schoolleiding en de leerkrachten vaak doorslaggevend zijn voor de mate waarin en de wijze waarop (al dan niet specifieke) voorzieningen voor allochtone leerlingen in het leven worden geroepen. Dit geldt bijvoorbeeld voor het onderwijs in eigen taal en cultuur (OETC), maar ook voor de wijze waarop de leerstof wordt aangeboden (te denken valt aan het onderscheid tussen leerstof- en kindgerichtheid).

Onderwijs in eigen taal en cultuur komt (ook na de invoering van de nieuwe Wet op het Basisonderwijs) tot stand op vrijwillige basis¹³. Ouders moeten bereid zijn hun kinderen ETC-onderwijs te laten volgen en de schoolleiding heeft de vrijheid om te bepalen of en in welke concrete vormen OETC met de geboden faciliteiten wordt gerealiseerd. Voor zover ETC-onderwijs thans op scholen is ingevoerd, mag onder de huidige omstandigheden niet worden verwacht dat het een belangrijke bijdrage levert aan de bestrijding van de achterstand in leerprestaties van allochtone leerlingen.

De positieve effecten van OETC (die vooral op het affectieve en minder op het cognitieve vlak lijken te liggen) zijn in potentie het grootst op scholen met een hoge concentratie van en een geringe verscheidenheid aan allochtone leerlingen. Een noodzakelijke voorwaarde is dan wel dat ETC-onderwijs wordt geïntegreerd in het reguliere onderwijs en dat een verdergaande kwaliteitsverbetering van leerkracht en leerstofaanbod wordt gestimuleerd¹⁴.

De mate waarin scholen in staat zijn in het onderwijsaanbod specifiek aandacht te besteden aan de bestrijding van de achterstand van allochtone leerlingen, hangt sterk samen met de *samenstelling van de leerlingenpopulatie*¹⁵. Het spreekt voor zich dat op scholen waar relatief weinig allochtone leerlingen zijn of een qua sociaal-culturele achtergronden sterk verschillende leerlingenpopulatie bestaat (wat voor de meeste scholen geldt), minder organisatorische en financiële mogelijkheden aanwezig zijn om het onderwijsprogramma in te richten naar de specifieke wensen en behoeften van allochtone leerlingen.

Juist op scholen met hoge concentraties allochtone leerlingen bestaat (onder andere vanwege de bestaande financieringsstructuur) de mogelijkheid het onderwijsaanbod meer te richten op de noden en behoeften van allochtone leerlingen. Het schaarse onderzoek op dit terrein laat zien dat een hoge concentratie allochtone leerlingen niet ten koste hoeft te gaan van de leerprestaties van de leerlingen op die scholen. De veel gehoorde stelling dat een hoge concentratiegraad per definitie ten koste gaat van de leerprestaties van allochtone leerlingen, kenmerkt zich derhalve door een te grote eenvoud en doet geen recht aan de aard van de problematiek.

Ook in de wijze waarop de leerstof op scholen wordt aangeboden, bestaan grote verschillen. Over de mate waarin de *leerstof- of prestatiegerichtheid* van scholen van invloed is op de onderwijsprestaties van allochtone kinderen, valt weinig definitiefs te zeggen¹⁶. De aandacht voor de effecten van dergelijke schoolkenmerken op de leerprestaties van leerlingen in het onderzoek en beleid is in Nederland van recente datum (zie de ontwikkelingen op het gebied van de 'effective school research'). De resultaten van het schaarse onderzoek op dit punt geven aan dat een sterke 'prestatiegerichtheid' (zeker in combinatie met niveaudifferentiatie), maar ook een sterke 'leerlinggerichtheid' nadelig uitwerken voor leerlingen die hun onderwijsloopbaan starten met een achterstand.

¹³] Teunissen, 1985, blz. 1-5, Rutten, 1987b, blz. D4000-11-12, Nalbantoglu, 1986, blz. 95-97, Roelandt en Veenman, 1988, blz. 85-88.

¹⁴] Zie voor een gedetailleerde bespreking van de stand van zaken van het onderzoek over de effecten van OETC-onderwijs: Roelandt en Veenman, 1988, blz. 85-88.

¹⁵] Zie: Roelandt en Veenman, 1988, blz. 89-91 en bijlage 8 van deze voorstudie.

¹⁶] Zie voor een overzicht van de literatuur: Roelandt en Veenman, 1988, blz. 88-89.

In het interactie-systeem vindt de allocatie plaats van kwalificaties over individuen en groepen. Het basisonderwijs neemt daarbij een centrale positie in. De resultaten van leerlingen in het basisonderwijs, en het daarop gebaseerde *schooladvies* van de leerkracht, zijn van essentieel belang voor het verloop van de schoolloopbaan. Omdat, zoals wij eerder meldden, allochtonen in vergelijking met autochtonen minder kennis hebben van het Nederlandse onderwijs, speelt het advies van de leerkracht en de gebruikelijke 'navolging' bij de *schoolkeuze* in het sub-cultureel milieu van het kind, een belangrijke rol in de schoolloopbaan van allochtone kinderen¹⁷.

Aan het einde van het basisonderwijs vindt een eerste en belangrijke selectie plaats en worden leerlingen gealloceerd over de verschillende vormen van vervolgonderwijs. De interactie tussen leerkracht en leerling, de wijze waarop leerprestaties door leerkrachten worden beoordeeld en de wijze waarop schoolkeuze-adviezen tot stand komen hebben in het gegeven institutionele kader een belangrijke invloed op de schoolloopbaan van verschillende (categorieën van) leerlingen¹⁸.

Het schaarse onderzoek naar de betekenis van *leerkrachtverwachtingen* op de leerprestaties van leerlingen laat zien dat leerkrachten lage verwachtingen hebben van de onderwijsprestaties van allochtone leerlingen¹⁹. Hoewel er geen sprake is van een sluitende bewijsvoering en het exacte effect niet kan worden bepaald, zijn er voldoende aanwijzingen om aan te nemen dat leerkrachtverwachtingen (zeker als ze worden geïnstitutionaliseerd in de eindtermen van de basisschool) een negatieve invloed uitoefenen op de onderwijsprestaties van allochtone leerlingen. Dit zou, vooral bij Turkse en Marokkaanse leerlingen, worden versterkt door de onderlinge *relaties tussen* allochtone en autochtone leerlingen (zowel binnen als buiten de klas)²⁰. In hoofdstuk 4 komen we hier op terug.

3.3.2 Omgevingsfactoren

In relatie tot de besproken factoren uit het interactie-systeem zijn de volgende invloeden van de omgevingsfactoren te onderscheiden:²¹

- a veel allochtone ouders hebben vanwege de achtergronden van hun *migratie* weinig kennis van en ervaring met het Nederlandse onderwijssysteem. Tezamen met de onvoldoende *voorlichting* van allochtone ouders en hun kinderen over de mogelijkheden van de verschillende opleidingen, leidt dit ertoe dat allochtonen sterker afhankelijk zijn van het oordeel van de school en de 'significante anderen' (broers, zussen, vrienden e.d.).
- b bij de opvang van de toegenomen instroom van allochtone leerlingen in het basisonderwijs is er, mede als gevolg van het liberale onderwijsbeleid, sprake van een grote diversiteit in vorm en inhoud van het (T1- en T2-)onderwijsaanbod en van een grote discretionaire beslissruimte van het bevoegd gezag (d.w.z. de schoolleiding) en de leerkrachten.
- c binnen het kader van de onderwijswetgeving is de schoolleiding vrij in de wijze van invulling van het onderwijsaanbod en in de wijze waarop en het doel waartoe *faciliteiten en formatie* worden ingezet. Een gevolg is dat er geen sprake is van een systematische ontwikkeling van onderwijsmateriaal en onderwijsmethodieken die op de wensen en behoeften van allochtone leerlingen zijn afgestemd.

^{17]} Roelandt en Veenman, 1988, blz. 93-97.

^{18]} Ibid.

^{19]} Banks, 1983, blz. 46-47, Koot, 1983, blz. 138-139, Koot en Tjon-A-Ten, 1985, blz. 108, Jungbluth, 1985a, blz. 80-82, Van Esch, 1983, Luyckx en Uniken Venema, 1985b, blz. 824, Everts e.a., 1987, blz. 48.

^{20]} Roelandt en Veenman, 1988, blz. 97.

^{21]} Roelandt en Veenman, 1988, blz. 98-102.

- d de eerder genoemde onvoldoende voorlichting, het ontbreken van voor alle scholen geldende gemeenschappelijke eindtermen, tezamen met de genoemde discretionaire bevoegdheden van bevoegd gezag en leerkrachten, leiden er toe dat twee factoren van veel belang zijn voor het uiteindelijke onderwijsaanbod aan allochtone leerlingen:
 - de verwachtingen en de opvattingen van leerkrachten, en
 - de bereidheid en de mogelijkheden van de schoolleiding, ouders en leerkrachten om het onderwijsaanbod te richten op de specifieke omstandigheden van allochtone leerlingen.
- e als reactie op de voortbestaande gemiddeld lagere leerprestaties van allochtone leerlingen neemt de overheid tal van *maatregelen* om de actoren in het interactie-systeem in staat te stellen daarin verbetering aan te brengen, zoals het onderwijsvoorrangsbeleid (OVV).

Over de *effecten van het onderwijsvoorrangsbeleid*, voor zover gericht op de bestrijding van de achterstand van allochtone leerlingen, kan thans geen gefundeerd oordeel worden geveld. Het overgrote deel van de maatregelen is pas sinds kort operationeel. Wel valt vast te stellen dat bij het zogenoemde 'gebiedenbeleid' een groot aantal knelpunten te overwinnen is²². Onder de huidige omstandigheden is er nog geen sprake van een structurele en doelmatige bestrijding van de onderwijsachterstanden van allochtone leerlingen.

Te hoog gespannen korte-termijn-verwachtingen (of zo men wil: beperkte korte-termijn-effecten) kunnen leiden tot teleurstelling en demotivatie bij degenen die betrokken zijn bij de uitvoering van het beleid. Het gevaar is niet denkbeeldig dat de korte-termijn-problemen van overwegend bestuurlijke en financiële aard het zicht doen verliezen op de lange-termijn-effecten van het beleid. De daarop gerichte onderwijsactiviteiten (achterstandsbestrijding) dreigen er daardoor bij in te schieten. Om dat te voorkomen dienen de beschreven (invoerings)problemen daadkrachtig te worden bestreden.

Een wettelijke basis voor het beleid, het creëren van meer zekerheid over de in de toekomst beschikbare middelen, een versterking van het management in de 'gebieden', een zorgvuldige selectie van duidelijk omschreven doelgerichte activiteiten, zijn daarvoor noodzakelijk. Het zijn echter geen voldoende voorwaarden voor het welslagen van het OVV.

Het ter beschikking stellen van middelen leidt niet vanzelf tot een doelmatige inzet van de voor de bestrijding van achterstand beschikbare formatie en faciliteiten. Daartoe is een omgeving nodig die het voor de participanten aantrekkelijk maakt om te komen tot een efficiënte aanwending van beschikbare middelen, gericht op de realisering van de doelstellingen.

Een combinatie van 'input'- en 'output'-financiering (dat wil zeggen resultaatafhankelijke financiering) creëert wellicht een dergelijk kader. Een zorgvuldige bestudering van de mogelijkheden en van de voor- en nadelen van een dergelijk systeem kan leiden tot maatregelen die voorkomen dat achteraf moet worden vastgesteld dat de schaarse middelen weinig doelmatig zijn aangewend.

3.3.3 Het samenpel van factoren

De toepassing van het institutionele-marktmodel is vooral interessant omdat het een aantal 'feed back'-mechanismen duidelijk maakt. We zullen de belangrijkste thans bespreken in een betrekkelijk willekeurige volgorde. De letteraanduidingen van de 'feed back'-effecten verwijzen naar het schema aan het begin van dit hoofdstuk (figuur 3.1).

^{22]} Zie: Klopogge, 1988, Nijssen, 1987, Hofstee e.a., 1987, Hoeben en Van der Werf, 1988, Roelandt en Veenman, 1988, blz. 100-101.

Het aantal allochtone leerlingen in de 'schoolleeftijd' neemt vanaf het begin van de jaren zeventig toe. Een tweetal *omgevings*factoren speelt daarbij een belangrijke rol: gezinshereniging en een toename van de in Nederland geboren kinderen van de eerste generatie immigranten.

Dit heeft gevolgen voor het *interactie-systeem*; er is sprake van een toenemende instroom van allochtone leerlingen in het Nederlandse onderwijssysteem. Zij kenmerken zich door een geringe kennis van het Nederlandse onderwijs en zijn (zeker degenen die op latere leeftijd en als gevolg van de gezinshereniging naar ons land zijn gekomen) vaak weinig of niet aanspreekbaar in het Nederlands. Leerkrachten zijn veelal niet geschoold voor het geven van onderwijs aan van-huis-uit 'anderstaligen'; goed lesmateriaal dat is afgestemd op deze categorie leerlingen ontbreekt. Scholen reageren elk op hun eigen wijze op deze ontwikkeling. Dit leidt tot een grote verscheidenheid aan initiatieven en opvangvormen; van een systematische aanpak is geen sprake.

Een gevolg is dat allochtone leerlingen veel problemen ondervinden in het Nederlandse onderwijs. Velen verlaten het onderwijs zonder een volwaardige en voltooide opleiding, noodzakelijk voor een kansrijke participatie in de Nederlandse samenleving (*marktresultaat*). De overheid reageert hierop in haar beleid (een 'feed back'-effect van het type c). Ondertussen is vanaf het eind van de jaren zeventig, begin jaren tachtig het besef doorgedrongen dat veel allochtonen zich permanent in ons land vestigen. Ook in het beleid komt dit uitgangspunt centraal te staan. In het begin van de jaren tachtig culmineert dit in (het ontwerp van) tal van maatregelen ter bestrijding van (onder andere) de achterstand van allochtone leerlingen in het onderwijs; met als belangrijkste loot het huidige OVB (*omgeving*).

interactie-systeem – marktresultaat – interactie-systeem (d)

Een weinig adequate aanpassing van het onderwijsaanbod aan de specifieke behoeften van (het toegenomen aantal) allochtone leerlingen (*interactiesysteem*) leidt ertoe dat deze categorie leerlingen het basisonderwijs verlaat met een in vergelijking met autochtone leerlingen gemiddeld lager prestatieniveau (*marktresultaat*). Op basis van de ervaren lagere leerprestaties vormen leerkrachten zich een oordeel over de te verwachten leerprestaties van de volgende schoolgeneratie.

Het is bekend dat dit soms op negatieve, soms op positieve wijze de aard en de mate van aandacht voor allochtone leerlingen beïnvloedt ('feed back'-effect van het type d). Leerkrachten blijken relatief lage verwachtingen te hebben van de leerprestaties van allochtone leerlingen. Dit heeft op verschillende manieren gevolgen voor het selectie-proces binnen het interactie-systeem. We bespreken er twee, die beide op onderzoeksresultaten zijn gebaseerd ²³.

Een eerste gevolg kan zijn dat leerkrachten in hun lesgedrag anticiperen op de te verwachten lage leerprestaties van allochtone leerlingen (*interactie-systeem*). Dit kan er toe leiden dat allochtone leerlingen op een lager niveau het basisonderwijs verlaten dan mogelijk zou zijn op basis van hun capaciteiten (*marktresultaat*). Teleurstelling en demotivatie bij de leerlingen en hun onderlinge gedrag kunnen dit versterken.

Een tweede, aan het bovenstaande tegenovergesteld gevolg kan zijn, dat leerkrachten de beoordelingsnormen van allochtone leerlingen in neerwaartse

²³] Van der Kley, 1985, blz. 65, Jungbluth, 1985b, blz. 70-76, Brophy en Good, 1974, blz. 14-17, Van Esch, 1983, blz. 38, Kruger-Nagelkerken, 1985, blz. 62, Roelandt en Veenman, 1988, blz. 93-95.

richting bijstellen (*interactie-systeem*). Dit leidt er toe dat leerkrachten allochtone leerlingen doorverwijzen naar een hogere schoolsoort dan op basis van de geleverde leerprestaties gerechtvaardigd is. Slechte leerprestaties en voortijdige schooluitval in het voortgezet onderwijs kunnen daarvan het ongunstige gevolg zijn (*marktresultaat*).

interactie-systeem – marktresultaat – interactie-systeem (d)

Veel allochtone leerlingen starten hun schoolloopbaan in het basisonderwijs met een achterstand voor wat betreft de Nederlandse-taalbeheersing. In het onderwijsaanbod wordt daar in zeer beperkte mate rekening mee gehouden; de bij het onderwijs in de Nederlandse taal gehanteerde onderwijsmethoden gaan uit van een bepaald minimum-niveau voor wat betreft de beheersing van de Nederlandse taal; een niveau waarover veel allochtone leerlingen niet beschikken.

Systematische aandacht voor de eigen taal en cultuur ontbreekt. Het wordt aan het bevoegd gezag van een school overgelaten of en op welke wijze faciliteiten voor ETC-onderwijs worden ingezet. De aandacht voor de eerste taal verschilt van school tot school en neemt een marginale positie in binnen de scholen (*interactie-systeem*).

Eén van de gevolgen is dat vooral Turkse en Marokkaanse leerlingen aan het eind van het basisonderwijs zowel de eerste als de tweede taal relatief slecht beheersen. De relatieve taalachterstand van deze leerlingen aan het begin van het basisonderwijs bestaat nog steeds aan het eind van dat onderwijs. Het onderwijs heeft er slechts toe geleid dat de achterstand niet groter is geworden (*marktresultaat*).

Dit kan er toe leiden dat bij ouders, leerkrachten en schoolleiding de gedachte postvat dat de aandacht voor de eigen taal en cultuur nauwelijks leidt tot betere leerprestaties (*'feed back'-effect* van het type *d*).

Gezien de vrijheid van de scholen om het ETC-onderwijs naar eigen inzicht in te richten, kan dit ertoe leiden dat OETC geen volwaardige plaats krijgt in het lesprogramma (*interactie-systeem*).

interactie-systeem – marktresultaat – interactie-systeem (d)

Via het OVB worden aan scholen extra middelen ter beschikking gesteld ter bestrijding van de achterstand van onder andere allochtone leerlingen. Thans blijkt een groot aantal knelpunten te bestaan bij de uitvoering van een onderdeel van dat beleid, te weten: het onderwijsvoorrangsbeleid (*interactie-systeem*). Een gevolg is, dat van een verbetering van de leerprestaties van allochtone leerlingen (nog) geen sprake is (*marktresultaat*). Dit mag, gezien de korte tijd dat het beleid operationeel is, ook niet worden verwacht.

Desondanks kan het uitblijven van korte-termijn-effecten tot een ongewenst *'feed back'-effect* leiden. De korte-termijn-problemen kunnen namelijk tot gevolg hebben dat de na te streven doeleinden van de in dit kader ontworpen onderwijsactiviteiten door de betrokkenen in neerwaartse richting worden bijgesteld of slechts in weinig concrete vorm worden omschreven.

Een ander *'feed back'-effect* (van het type *d*) betreft de reactie van de overheid op de korte-termijn-problemen. Het ontbreken van een doelmatige inzet van middelen (of de al dan niet op feiten gebaseerde opvatting dat dit zo is) kan er toe leiden dat de overheid haar beleidsinspanningen verslapt. Dat dit niet geheel denkbeeldig is, blijkt uit de dreiging van de Minister van WVC in de zomer van 1987 om de financiële bijdrage aan het OVB in te trekken.

3.4 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we gepoogd een eerste inzicht te krijgen in de achtergronden van de verschillen in schoolloopbaan tussen allochtone en autochtone leerlingen. We hebben daarbij een onderscheid gemaakt tussen:

- leerlingkenmerken,
- kenmerken van het huishouden waartoe leerlingen behoren,
- schoolkenmerken en
- leerkrachtkenmerken.

In een aan Boudon ontleend model hebben we getracht deze factoren in relatie te brengen met een aantal omgevingskenmerken en met de onderwijsprestaties, te beschouwen als uitkomsten van het onderwijssysteem (het model is weergegeven op bladzijde 21).

Op basis van de in dit hoofdstuk toegepaste werkwijze is het niet mogelijk nauwkeurig aan te geven in welke mate de diverse (clusters van) factoren verantwoordelijk zijn voor de geconstateerde verschillen. Daartoe is de toepassing van een multi-variate analysetechniek noodzakelijk. Dat doen we in het volgende hoofdstuk. Omdat dan gebruik wordt gemaakt van survey-gegevens die verzameld zijn bij allochtone en autochtone huishoudens, is het niet mogelijk alle in dit hoofdstuk besproken (clusters van) variabelen in de beschouwing te betrekken.

Informatie over de kenmerken van de school, schoolleiding, leerkrachten, als ook over de interactie tussen leerkracht en leerling blijft noodgedwongen buiten deze kwantificerende analyse. Wel is het op basis van de beschikbare gegevens mogelijk om na te gaan welk belang de kenmerken van de leerlingen en hun ouders hebben voor de verschillen in schoolloopbaan tussen allochtonen en autochtonen. We concentreren ons daarbij op de betekenis van het sociaal milieu en van de migratieachtergronden.

Sociaal milieu, migratie-achtergronden en de onderwijsachterstand van allochtone kinderen: een kwantificerende analyse

4

4.1 Inleiding

In hoofdstuk 3 hebben we een inventarisatie gemaakt van de omvang en de achtergronden van de achterstand van allochtone leerlingen in het Nederlandse onderwijs. In dit hoofdstuk zullen we met behulp van een kwantificerende analyse nader ingaan op een aantal van die factoren.

Veel allochtone kinderen behoren tot huishoudens, van welke de ouders zelf een laag onderwijs- en beroepsniveau hebben. Ze vertonen in die zin overeenkomst met autochtone kinderen uit de lagere sociale milieus. Bekend is dat het sociale milieu voor arbeiderskinderen nog steeds een belangrijke barrière is bij de realisering van een hoog opleidingsniveau ¹.

Een vraag die ons hierbij in het bijzonder interesseert is die naar de betekenis van het sociale milieu voor de verschillen in schoolloopbaan tussen allochtonen en autochtonen. Vormt het sociale milieu ook voor allochtone kinderen de belangrijkste drempel bij de realisering van een hoog opleidingsniveau en/of ondervinden deze kinderen andere en/of extra barrières?

Het belangrijkste resultaat van de analyse is dat de onderwijsachterstand van allochtone leerlingen voor een belangrijk deel voortkomt uit de naar verhouding ongunstige sociaal-economische omstandigheden van de huishoudens waartoe ze behoren. Maar het sociale milieu is zeker niet alleen verantwoordelijk voor het ongunstig verloop van de schoolloopbaan van veel allochtone kinderen. Vooral de allochtone jongeren die de schoolloopbaan in het land van herkomst hebben afgebroken en in Nederland voortzetten (de zo genoemde 'zijinstromers'), hebben een geringe kans een hoog scholingsniveau te bereiken. Hun (nog) geringe Nederlandse taalvaardigheid en korte verblijfsduur zijn daar mede debet aan. Maar ook de allochtone leerlingen voor wie het sociale milieu en de migratieachtergronden geen beletsel vormen blijven qua schoolprestaties achter bij hun autochtone leeftijdsgenoten. De indruk bestaat dat binnenschoolse factoren eveneens 'remmend' werken op de doorstroom van allochtone leerlingen naar de hogere scholingsniveaus.

In de volgende paragrafen zullen we de bedoelde analyse, die is uitgevoerd met gegevens die in 1988 zijn verzameld, in detail bespreken ². Het hoofdstuk is als volgt opgebouwd.

Eerst wordt kort toegelicht waarom we onze analyse beperken tot de verschillen in scholingsniveau tussen allochtone en autochtone jongeren in de leeftijd van 12 tot en met 18 jaar ³. Vervolgens komt de betekenis van het sociale milieu aan de orde. Daarna gaan we in op de vraag in welke mate de migratie-achtergronden van allochtonen het ongunstige verloop van hun schoolloopbaan beïnvloedt. Tenslotte volgt een samenvatting van de belangrijkste conclusies. Een meer technische verantwoording van de analyse is te vinden in bijlage 3.

¹] Zie: Van Herpen en Smulders, 1982, De Graaf, 1984, CBS, 1982, 1988, Kloprogge, 1988.

²] Zie bijlage 2 voor een toelichting van dit bestand (SPVA'88).

³] Wanneer wij in dit hoofdstuk spreken over allochtonen bedoelen we de bevolkingsgroepen uit de SPVA: Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen/Arubanen. De laatste bevolkingsgroep zullen we in de tekst met Antillianen aanduiden. We beperken de beschouwing tot personen die in Nederland enigerlei vorm van dagonderwijs hebben gevolgd. Het opleidingsniveau van hen die de schoolloopbaan buiten Nederland hebben voltooid, blijft dus buiten de analyse.

4.2 Onderwijsachterstand van allochtonen nader bezien

In de voorgaande hoofdstukken is een gedetailleerde beschrijving gegeven van de onderwijsachterstand van allochtone leerlingen. Een fase van de schoolloopbaan waarin de onderwijsachterstand van allochtone kinderen zich in het bijzonder manifesteert, betreft de overgang vanuit het basisonderwijs naar de eerste leerjaren van het voortgezet onderwijs. We hebben gezien dat veel allochtone leerlingen in deze periode het onderwijs verlaten zonder in het bezit te zijn van een diploma. Tevens weten we dat allochtone leerlingen in het voortgezet onderwijs vooral de laagste scholingsniveaus bezoeken. Deze fase van de schoolloopbaan is ook om een andere reden van cruciaal belang voor het verloop van de schoolloopbaan. Het behalen van een LBO- of AVO-diploma opent de toegangspoort tot het hoger onderwijs (MBO, HBO en WO). Juist in deze hogere schoolsoorten zijn relatief weinig allochtone leerlingen te vinden.

Wij zullen ons in het vervolg van dit hoofdstuk vooral concentreren op de doorstroom van allochtone leerlingen naar het secundaire onderwijs. Tabel 4.1 heeft betrekking op personen in de leeftijd van 12 tot en met 18 jaar ⁴. We hebben er voor gekozen het scholingsniveau van schoolgaanden en van schoolverlaters gezamenlijk te presenteren. Hadden we ons beperkt tot òf alleen degenen die hun schoolloopbaan reeds hebben beëindigd, òf alleen de schoolgaanden, dan zou dit een vertekend beeld geven van het scholingsniveau binnen de besproken leeftijdscategorie ⁵. De gekozen werkwijze geeft de mogelijkheid om naast de onderwijsdeelneming, ook 'drop out' en diplomabezit in de beschouwing te betrekken.

De resultaten van Tabel 4.1 zijn opvallend.

Turken en Marokkanen zijn sterk oververtegenwoordigd bij degenen voor wie het basisonderwijs, al dan niet in combinatie met een niet afgeronde vervolgopleiding, het hoogst bereikte niveau is. Ze zijn tevens licht oververtegenwoordigd bij degenen met een LBO-diploma. De ondervertegenwoordiging van Turken en Marokkanen begint vanaf het niveau van een MAVO-diploma. Hiermee is de ongunstige positie van deze twee bevolkingsgroepen geschetst.

Dit nuanceert in belangrijke mate de recente berichten over de toegenomen doorstroom van allochtonen leerlingen naar het AVO ⁶. De doorstroom van Turkse en Marokkaanse leerlingen naar het voortgezet onderwijs is in de afgelopen jaren weliswaar gestegen, maar tot een toename van het diplomabezit heeft dit (nog) niet geleid. De hoge 'drop out'-percentages van Turken en Marokkanen indiceren dat met de doorstroom van deze leerlingen naar het LBO en AVO, voortijdige beëindiging van de opleidingen naventant is toegenomen. Ongeveer 1 op de 2 Turkse en Marokkaanse leerlingen die een LBO- of MAVO-opleiding heeft gevolgd, verlaat deze zonder diploma ⁷.

Het beeld voor de Surinamers en Antillianen is minder ongunstig. Zij zijn vaker dan Turken en Marokkanen te vinden in de hogere scholingsniveaus. Vergeleken met de autochtonen zijn zowel Surinamers als Antillianen echter ondervertegenwoordigd bij degenen met een diploma boven LBO-niveau. Wel moet worden vastgesteld dat de ondervertegenwoordiging in de hogere scholingsniveaus bij Surinamers en Antillianen geringer is dan die bij Turken en Marokkanen.

⁴] Zie bijlage 3 voor een nadere toelichting op de afbakening van de onderzoeksgroep.

⁵] Zie bijlage 3 voor een toelichting.

⁶] Ankersmit, Roelandt en Veenman 1988, 1989, Kloprogge 1988, 1989.

⁷] Ankersmit, Roelandt en Veenman 1989.

Tabel 4.1 Bereikte scholingsniveau van personen van 12 tot en met 18 jaar naar etnische groepering, 1988

| OPLEID | OPLEID Opleidingsniveau ETNGROEP Etnische groepering | | | | | Evenredigheid t.o.v. autochtonen | | | |
|------------------------------|---|------------|------------|-------------|-------------|-------------------------------------|-----|-----|-----|
| | Turken | Marokkanen | Surinamers | Antillianen | Autochtonen | T | M | S | A |
| 0 | 29% | 34% | 19% | 21% | 12% | ++ | ++ | + | + |
| 1 | 36% | 38% | 26% | 34% | 18% | + | ++ | + | + |
| 2 | 22% | 19% | 26% | 19% | 18% | + | o | + | o |
| 3 | 4% | 4% | 10% | 12% | 14% | --- | --- | - | o |
| 4 | 4% | 2% | 4% | 3% | 9% | -- | --- | -- | -- |
| 5 | 3% | 1% | 6% | 4% | 9% | -- | --- | - | -- |
| 6 | 3% | 2% | 5% | 2% | 10% | --- | --- | - | --- |
| 7 | 0% | 1% | 3% | 4% | 11% | --- | --- | --- | -- |
| Totaal (absoluut) | 431 | 441 | 280 | 124 | 189 | | | | |

Toelichting op evenredigheidstoets (%-allochtonen gedeeld door %-autochtonen):

- = is kleiner dan .33 (forse ondervetegenwoordiging)
- = ligt tussen .33 en .50 (ondervetegenwoordiging)
- = ligt tussen .50 en .83 (lichte ondervetegenwoordiging)
- o = ligt tussen .83 en 1.17 (evenredige vertegenwoordiging)
- +
- ++ = ligt tussen 1.17 en 2.00 (lichte overvetegenwoordiging)
- +++ = is groter dan 3.00 (forse overvetegenwoordiging)

Toelichting op de scholingsniveaus:

- 0 uitsluitend basisonderwijs of een niet voltooide LBO- of MAVO-opleiding van ten hoogste 2 jaar.
- 1 een niet voltooide LBO- of MAVO-opleiding van ten minste 3 jaar of een niet voltooide HAVO/VWO-opleiding van ten hoogste 2 jaar.
- 2 een afgeronde LBO-opleiding met eventueel daarbij ten hoogste 2 jaar MAVO, MBO of HAVO/VWO
- 3 een afgeronde LBO-opleiding met daarbij ten minste 3 jaar MAVO, MBO of HAVO/VWO of alleen een niet voltooide HAVO/VWO-opleiding van ten minste 3 jaar.
- 4 een afgeronde MAVO-opleiding met eventueel daarbij ten hoogste nog 2 jaar HAVO/VWO of MBO.
- 5 een afgeronde MAVO-opleiding met daarbij ten minste 3 jaar MBO of HAVO/VWO.
- 6 een afgeronde MBO-opleiding met eventueel daarbij ten hoogste 2 jaar HAVO/VWO of andere MBO.
- 7 een afgeronde MBO-opleiding met ten minste 3 jaar HAVO/VWO of andere MBO-opleiding of afgeronde HAVO/VWO-opleiding.

4.3 Sociaal milieu, etniciteit en scholingsachterstand

In hoofdstuk 3 hebben we gezien dat de sociaal-economische omstandigheden van het ouderlijk gezin op verschillende manieren invloed kunnen uitoefenen op de schoolprestaties van de kinderen. We hebben gewezen op een tweetal aspecten die de kansen van kinderen uit de lagere sociale milieus nadelig beïnvloeden, te weten: (A) de materiële omstandigheden, zoals ongunstige woonomstandigheden, en (B) een voor een succesvolle schoolloopbaan ongunstige socialisatie van de kinderen. Bij het laatste moeten we denken aan:

- een minder positieve houding ten opzichte van het onderwijs, die vooral tot uitdrukking komt in een weinig stimulerende onderwijs- en beroepsoriëntatie van ouders en kinderen,
- een geringe kennis van en ervaring met het Nederlandse onderwijssysteem,
- een relatief beperkte cognitieve kennis en taalvaardigheid bij de start van de schoolloopbaan. Deze factor heeft bij allochtone kinderen (in het bijzonder Turken en Marokkanen) een extra dimensie, omdat de primaire socialisatie van die kinderen meestal plaatsvindt op basis van de eigen taal (en cultuur).

We zullen nu nagaan *in welke mate* sociaal-economische kenmerken bepalend zijn voor verschillen in scholingsniveau tussen allochtone en autochtone jongeren. We beperken ons, zoals gezegd, tot de verschillen in niveaus binnen het secundaire onderwijs. Onze belangstelling gaat uit naar het patroon van onder- en oververtegenwoordiging dat tot uitdrukking komt in Tabel 4.1. Waarom zijn allochtone leerlingen ondervertegenwoordigd in de hogere scholingsniveaus en oververtegenwoordigd in de laagste scholingsniveaus?

We hebben het scholingsniveau ingedeeld in twee categorieën; de niveaus 0 t/m 2 waarin allochtonen zijn oververtegenwoordigd en de niveaus 3 t/m 7 waarin zij zijn ondervertegenwoordigd. De eerste categorie zullen we aanduiden als het 'ongunstige' en de tweede categorie als het 'gunstige' scholingsniveau⁸.

In onze analyse richten we ons op de kansen van individuen om het gunstige scholingsniveau te bereiken. Daartoe is voor elk van de allochtone bevolkingsgroepen berekend welk percentage met het gunstige scholingsniveau te verwachten is, indien allochtonen evenveel kans zouden hebben op een succesvolle schoolloopbaan als autochtonen met dezelfde achtergrondkenmerken⁹. We zijn daarbij in het bijzonder geïnteresseerd in de betekenis van het 'sociale milieu', dat wij in de analyse met behulp van twee indicatoren hebben geoperationaliseerd, te weten: (A) de sociaal-economische status van het huishoudenshoofd (op basis van een combinatie van opleiding en beroepsgroep), en (B) het aantal kamers per persoon¹⁰. Aldus besteden we aandacht aan een materieel aspect (de woonomstandigheden) zowel als aan een 'socialiserende' aspect (de onderwijs- en beroepsoriëntatie en het startniveau na de primaire socialisatie) van het sociale milieu.

Dat het sociaal milieu inderdaad in sterke mate bepalend is voor de kans om het gunstige scholingsniveau te bereiken, blijkt uit het volgende. Binnen ons bestand heeft een 13-jarig autochtoon meisje met ongunstige milieukenmerken (lage SES en weinig kamerruimte per persoon) ongeveer 10% kans om op dit niveau te komen. Voor een autochtoon meisje van dezelfde leeftijd die afkomstig is uit een hoger sociaal-economisch milieu, is die kans ongeveer 50%. Een 17-jarig autochtoon meisje uit de hoogste sociale milieus heeft bijna

⁸] Zie bijlage 3 voor een toelichting.

⁹] Voor een toelichting, zie bijlage 3.

¹⁰] Bij de operationalisering van het begrip 'sociaal economische status' (SES) hebben we gebruik gemaakt van een Likert-schaaltechniek (zie: Swanborn, 1982). Uiteindelijk is een schaal geconstrueerd met behulp van een combinatie van twee variabelen: het gerealiseerde opleidingsniveau en het functie-niveau van de ouders. Zie bijlage 3 voor een toelichting.

80% kans het hoogste scholingsniveau te bereiken. Een even oud autochtoon meisje uit een laag sociaal milieu heeft daarentegen niet meer dan ongeveer 35% kans om dat niveau te bereiken. Hieruit blijkt dat de betekenis van het sociaal milieu erg groot is. Een 'ouder' meisje uit de lagere sociale milieus heeft minder kans het gunstige scholingsniveau te bereiken dan een 'jong' meisje uit de hogere milieus.

Behalve voor het milieu, hebben we in onze analyse gecorrigeerd voor de tussen de bevolkingsgroepen bestaande verschillen in leeftijd en geslacht. Welk scholingsniveau men tijdens de schoolloopbaan heeft weten te bereiken, hangt immers ten dele samen met de leeftijd (zie hoofdstuk 2 en bijlage 1). Zo heeft bijvoorbeeld een 12-jarige alleen vanwege zijn of haar leeftijd (nog) geen kans gehad het niveau van een afgeronde MAVO-opleiding te bereiken, terwijl een 18-jarige die mogelijkheid wel heeft. Als er binnen een van de etnische groeperingen relatief veel 18-jarigen te vinden zijn, is te verwachten dat het gemiddeld scholingsniveau alleen daardoor al hoger is. Een tweede correctie-factor die we in de analyse hebben betrokken, betreft het geslacht. Er bestaat immers een ongelijkheid in scholingsniveau tussen jongens en meisjes (zie hoofdstuk 2 en bijlage 1). Een deel van de ongelijkheid in scholingsniveau tussen de etnische groeperingen zou hierdoor veroorzaakt kunnen worden.

Tabel 4.2. bevat de resultaten van onze analyse. Binnen onze onderzoeksgroep heeft 52% van de autochtonen het gunstige scholingsniveau bereikt. Voor Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen gelden aanzienlijk lagere percentages; respectievelijk 13, 10, 28 en 26%. In dezelfde Tabel is aangegeven welk percentage voor elke allochtone groepering te verwachten is op basis van leeftijd, geslacht, sociaal-economische status en kamerbezetting. Dit verwachte scholingsniveau (E[p]) is berekend door te veronderstellen dat allochtonen met een bepaalde combinatie van de genoemde kenmerken evenveel kans hebben om het gunstige scholingsniveau te bereiken als autochtonen met dezelfde combinatie van kenmerken.

Tabel 4.2 Feitelijke en verwachte percentage jongeren (12-18 jaar) met een gunstig scholingsniveau binnen het secundaire onderwijs, naar etnische groepering, 1988

| | Feitelijk (F[p]) | Verwacht (E[p]) | Absolute aantal waarnemingen |
|--------------------|---------------------|--------------------|---------------------------------|
| Turken | 13% | 28% | 431 |
| Marokkanen | 10% | 22% | 441 |
| Surinamers | 28% | 39% | 280 |
| Antillianen | 26% | 46% | 124 |
| autochtonen | 52% | 52% | 189 |

Voor een toelichting: zie bijlage 3.

Bron: ISEO-EUR, SPVA88

De aldus berekende verwachte percentages krijgen perspectief door ze per groepering te vergelijken met het feitelijke percentage en met het percentage van de autochtonen. Het verschil tussen het verwachte percentage van de autochtonen en het feitelijke percentage van de autochtonen indiceert de mate waarin de in de analyse opgenomen kenmerken bepalend zijn voor het verschil in kansen op het bereiken van het gunstige scholingsniveau. Het verschil tussen het verwachte en het feitelijke percentage geeft aan in hoeverre juist andere factoren van invloed zijn op dit verschil.

Wat nu blijkt, is dat de uitkomsten per allochtone groepering nogal verschillen. Bij Marokkanen, die van alle groeperingen de grootste achterstand in scholingsniveau hebben, is de invloed van het sociale milieu het sterkst. Iets meer dan 70% van het verschil in scholingsniveau met autochtonen ontstaat doordat de kinderen qua sociaal milieu, leeftijd en geslacht ongunstige kenmerken hebben. Voor Turken wordt iets meer dan 60% en voor Surinamers ongeveer de helft van het verschil in scholingsniveau door de genoemde kenmerken verklaard.

Antillianen nemen een duidelijke uitzonderingspositie in. Slechts een kwart van het verschil in scholingsniveau wordt veroorzaakt door milieukenmerken, leeftijd en geslacht. Voor hen geldt dus dat andere factoren van meer belang zijn voor de verklaring van het verschil in scholingsniveau met autochtone Nederlanders ¹¹.

Op zichzelf is de uitkomst van de analyse goed te begrijpen. Marokkanen hebben van alle etnische groeperingen de meest ongunstige maatschappelijke positie ¹². Een belangrijk deel van de Marokkaanse ouders heeft noch in het land van herkomst noch in Nederland enige opleiding genoten. Marokkanen hebben van alle etnische groeperingen tevens de slechtste huisvestingspositie. Voor Turken is het beeld minder negatief, hoewel veel Turkse ouders ten hoogste een opleiding op het niveau van basisonderwijs hebben en hun huisvestingsomstandigheden ongunstig afsteken bij die van Surinamers, Antillianen en autochtone Nederlanders. Op grond van deze gegevens is het goed te begrijpen dat de onderwijsachterstand van Turkse en Marokkaanse kinderen voor een belangrijk deel voortkomt uit de maatschappelijke achterstand van hun ouders.

4.4 Migratie-achtergronden en scholingsachterstand

Uit de zojuist besproken analyse weten we dat verschillen in sociaal milieu voor een deel, maar zeker niet volledig de onderwijsachterstand van allochtone leerlingen verklaren. Een veronderstelling die we daarbij impliciet hebben gemaakt is dat allochtonen en autochtonen uit dezelfde sociaal-economische categorie zonder meer met elkaar te vergelijken zijn. Daartegen kan bezwaar worden gemaakt.

In hoofdstuk 3 hebben we gezien dat in veel allochtone gezinnen (vooral bij Turken en Marokkanen) de voorschoolse socialisatie nog steeds plaatsvindt vanuit de eigen taal en cultuur. Het contact dat de kinderen uit deze gezinnen hebben met de Nederlandse taal, is daardoor beperkt. Dit brengt hen bij de start van de schoolloopbaan in een ongunstige uitgangssituatie.

Ook de mogelijkheden van veel allochtone ouders om de kinderen tijdens de schoolloopbaan te ondersteunen is beperkt. Deze ouders hebben immers zelf vaak een geringe kennis van en ervaring met het Nederlandse onderwijsstelsel. Voorts is voor een deel van de allochtone kinderen de schoolloopbaan in Nederland een voortzetting van een (al dan niet voortijdig afgebroken) opleiding in het land van herkomst (de zogenoemde 'zij-instromers'). Zij worden

¹¹] We hebben tevens een 'gevoeligheidsanalyse' uitgevoerd om na te gaan op welke wijze een andere operationalisering de uitkomsten beïnvloeden. Dat blijkt niet het geval (zie bijlage 3). Tevens is met een andere operationalisering van de te verklaren variabele (scholingsniveau in drie categorieën) en een andere afbakening van de onderzoeksgroep (alleen schoolgaanden) een analyse uitgevoerd (zie bijlage 5). Bij deze analyse krijgen we echter te maken met geringe absolute aantallen. Desondanks bevestigt ook deze analyse de conclusie dat de sociaal-economische status voor een belangrijk deel, maar zeker niet volledig de verschillen in scholingsniveau tussen allochtonen en autochtonen verklaart.

¹²] Zie voor een overzicht: Ankersmit, Roelandt en Veenman, 1987, 1988, 1989, Roelandt en Veenman, 1989, alsook Veenman (red.) e.a., 1990.

geconfronteerd met aansluitings- en overgangsproblemen, waarmee autochtone kinderen niet of nauwelijks te maken hebben.

Vanuit deze achtergronden is het goed te begrijpen dat allochtone en autochtone arbeiderskinderen geen gelijke kans hebben op deelneming aan het gunstige scholingsniveau. Veel allochtone kinderen krijgen immers te maken met extra barrières, die voortkomen uit een korte verblijfsduur, een gering contact met de Nederlandse taal buiten de school en met de wijze van instroom in het onderwijs.

We zullen thans nagaan in hoeverre dergelijke specifiek voor allochtonen geldende omstandigheden van invloed zijn op het bereikte scholingsniveau.

Tabel 4.3 Kans op een gunstig scholingsniveau van personen van 12 t/m 18 jaar naar etnische groepering en naar wijze van instroom, verblijfsduur en oriëntatie op de Nederlandse samenleving en totaal, 1988

| | Turken | Marokkanen | Surinamers | Antillianen |
|---|--------|------------|------------|-------------|
| * Allen | | | | |
| - feitelijk | 13% | 10% | 28% | 26% |
| - N = | 431 | 441 | 280 | 124 |
| WIJZE VAN INSTROOM: | | | | |
| * Onder-instromers a) | | | | |
| - feitelijk | 20% | 13% | 43% | 37% |
| - N = | 147 | 157 | 120 | 35 |
| * Zij-instromers | | | | |
| - feitelijk | 9% | 7% | 16% | 21% |
| - N = | 277 | 267 | 147 | 84 |
| VERBLIJFSDUUR: | | | | |
| * Lang verblijvenden b) | | | | |
| - feitelijk | 16% | 10% | 28% | 39% |
| - N = | 270 | 375 | 75 | 31 |
| * Kort verblijvenden | | | | |
| - feitelijk | 8% | 5% | 28% | 21% |
| - N = | 160 | 62 | 200 | 90 |
| ORIËNTATIE OP DE NEDERLANDSE SAMENLEVING: | | | | |
| * Sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving c) | | | | |
| - feitelijk | 13% | 17% | 31% | 31% |
| - N = | 85 | 78 | 235 | 87 |
| * Zwakke oriëntatie op de Nederlandse samenleving | | | | |
| - feitelijk | 13% | 8% | 16% | 14% |
| - N = | 346 | 363 | 45 | 37 |

a) personen die hun schoolloopbaan vóór het 7-de levensjaar in Nederland zijn gestart aan het begin van de basisschool.

b) verblijfsduur ouders is langer dan 15 jaar.

c) zie bijlage 4.

Bron: SPVA'88, ISEO-EUR

In deze paragraaf kijken we eerst naar de betekenis van de genoemde migratie-achtergronden voor het bereikte scholingsniveau van allochtone kinderen. In de volgende paragraaf kijken we tenslotte naar de betekenis van de combinatie van milieu-factoren en migratie-achtergronden.

Op basis van de resultaten van hoofdstuk 3 weten we dat bepaalde categorieën allochtone leerlingen een meer dan gemiddelde kans hebben om het gunstige scholingsniveau te bereiken. We bedoelen:

- 1 onder-instromers, die (zoals autochtonen) hun gehele schoolloopbaan vanaf het basisonderwijs in Nederland doorlopen ¹³,
- 2 kinderen van ouders die langdurig in Nederland verblijven (langer dan 15 jaar), en
- 3 kinderen uit huishoudens met een sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving (en daarmee een frequenter contact met de Nederlandse taal buiten de school) ¹⁴.

In Tabel 4.3 is voor elk van de hierboven genoemde categorieën nagegaan hoe vaak zij doorstromen naar het gunstige scholingsniveau. Duidelijk is dat de wijze van instroom, de verblijfsduur en de oriëntatie op de Nederlandse samenleving van wezenlijke invloed zijn op de kansen om het gunstige scholingsniveau te bereiken. Vooral de verschillen tussen onder- en zij-instromers zijn groot. Bij de Turken en Marokkanen hebben de 'kortverblijvenden' eveneens een geringe kans op doorstromen naar het gunstige scholingsniveau. Bij de Surinamers en Antillianen geldt dit vooral voor degenen met een geringe oriëntatie op de Nederlandse samenleving.

Tabel 4.4 maakt duidelijk dat de kans op een succesvolle schoolloopbaan vooral klein is bij de combinatie van ongunstige 'migratie-kenmerken' ¹⁵.

Zo geldt voor alle allochtone groeperingen dat de doorstromen naar het gunstige scholingsniveau zeer gering is bij:

- zij-instromers van wie de ouders relatief kort in Nederland wonen,
- zij-instromers met een geringe oriëntatie op de Nederlandse samenleving, en
- jongeren van wie de ouders relatief kort in Nederland verblijven en die (nog) een geringe oriëntatie hebben op de Nederlandse samenleving.

Uit het overzicht in Tabel 4.4 is tevens af te leiden dat de onderinstreamers met een sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving het vaakst het gunstige scholingsniveau weten te bereiken. Dit is niet verwonderlijk. De door ons geconstrueerde schaal voor oriëntatie op de Nederlandse samenleving is samengesteld uit items die een zeker verband hebben met de mate van contact dat het huishouden heeft met de Nederlandse taal (zie bijlage 4). Een relatief sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving betekent derhalve dat de kinderen ook buiten de school naar verhouding vaak in contact komen met de Nederlandse taal. We wezen eerder op het belang hiervan voor het bereiken van een gunstig scholingsniveau.

Tevens blijkt dat in alle allochtone groeperingen de onder-instreamers met de voor de schoolloopbaan meest gunstige kenmerken, minder vaak dan autochtonen het hogere scholingsniveau bereiken. Bij Turken en Marokkanen zijn de

^{13]} Het begrip onder-instromers is door ons geoperationaliseerd als: personen die vóór hun 7-de levensjaar de schoolloopbaan in Nederland zijn gestart aan het begin van het basisonderwijs.

^{14]} Zie bijlage 4.

^{15]} We hebben ons noodgedwongen beperkt tot de combinatie van maximaal twee kenmerken; d.w.z.: 1. onderinstromer en een sterke oriëntatie, 2. onder-instromer en langdurig verblijvende ouders, 3. langdurig verblijvende ouders en een sterke oriëntatie. De combinatie van drie gunstige kenmerken (onder-instromer met langdurig in Nederland verblijvende ouders en met een sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving) is vanwege technische redenen niet te realiseren. Het absolute aantal waarnemingen is daarvoor te gering.

Tabel 4.4 Kans op een gunstig scholingsniveau van personen van 12 t/m 18 jaar naar etnische groepering en naar combinaties van migratie-achtergronden, 1988

| | Turken | Marokkanen | Surinamers | Antillianen |
|---|--------|------------|------------|-------------|
| * Onder-instroom en langdurig verblijf | | | | |
| - feitelijk | 25% | 14% | 32% | # #) |
| - N = | 103 | 139 | 34 | 17 |
| * Zij-instroom en kort verblijf | | | | |
| - feitelijk | 7% | 4% | 14% | 21% |
| - N = | 113 | 46 | 109 | 68 |
| * Onder-instroom en sterke oriëntatie | | | | |
| - feitelijk | 25% | 24% | 43% | 48% |
| - N = | 36 | 29 | 106 | 25 |
| * Zij-instroom en zwakke oriëntatie | | | | |
| - feitelijk | 10% | 6% | 3% | 15% |
| - N = | 229 | 221 | 29 | 26 |
| * Langdurig verblijven sterke oriëntatie | | | | |
| - feitelijk | 15% | 19% | 25% | 41% |
| - N = | 52 | 67 | 68 | 29 |
| Kort verblijven zwakke oriëntatie | | | | |
| - feitelijk | 8% | 6% | 8% | 14% |
| - N = | 125 | 50 | 38 | 35 |

#) te gering aantal respondenten.

Bron: SPVA'88, ISEO-EUR

verschillen met autochtonen zelfs erg groot. Slechts een kwart van de Turkse en Marokkaanse onder-instromers met een sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving bereikt het gunstige scholingsniveau. De vergelijkbare categorie Antillianen bereikt daarentegen bijna even vaak als autochtonen het hogere niveau. Surinamers nemen een tussenpositie in, hoewel hun scholingsniveau meer lijkt op dat van de Antillianen dan op dat van de Turken en Marokkanen.

4.5 Milieu-kenmerken, migratie-achtergronden en scholingsniveau

Uit de voorgaande analyses zijn ons twee dingen duidelijk geworden:

(A) het feit dat allochtonen vaker dan autochtonen tot de laagste sociale behoren verklaart een deel van hun scholingsachterstand, en (B) zij-instromers, degenen met een korte verbijfsduur, degenen met een zwakke oriëntatie op de Nederlandse samenleving en met een gering contact met de Nederlandse taal buiten de school, hebben een geringe kans het gunstige scholingsniveau te bereiken.

Wat we nog niet weten is in hoeverre milieu-kenmerken en migratieachtergronden tezamen de verschillen in scholingsniveau tussen allochtonen en autochtonen kunnen verklaren.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is voor een aantal categorieën van allochtonen bepaald welk percentage kinderen met een gunstig scholingsniveau te verwachten is op basis van het sociale milieu waartoe ze behoren, de leeftijd en het geslacht. Dit gebeurde met dezelfde methode als toegepast in de vorige paragraaf. We beperken ons nu tot de allochtonen die voor wat betreft de wijze van instroom, de verblijfsduur en de oriëntatie in de meest gunstige omstandigheden verkeren (zie Tabel 4.5). Dit is immers de categorie die het sterkst overeenkomt met de autochtonen. Zij volgden de gehele opleiding in Nederland, ze verblijven reeds lang in ons land en/of ze zijn sterk gericht op de Nederlandse samenleving.

Kijken we naar de allochtone onder-instroomers met een sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving, dan kan het volgende worden opgemerkt.

Voor Turken geldt dat het verwachte percentage personen dat een gunstig scholingsniveau bereikt, het feitelijke dicht benadert. Voor hen geldt dat het verschil in scholingsniveau met autochtone Nederlanders nagenoeg geheel wordt verklaard door de met het sociale milieu, de leeftijd en het geslacht samenhangende factoren.

Dit geldt ook voor Marokkanen en Surinamers, hoewel er een duidelijk verschil is met de Turken. Op basis van leeftijd, geslacht en sociaal milieu zouden zij minder vaak dan feitelijk gebeurt het gunstige scholingsniveau moeten bereiken. Dit betekent dat kinderen uit de lagere sociale milieus in deze categorie allochtonen een iets grotere kans hebben om het gunstige scholingsniveau te bereiken dan qua sociaal-economische omstandigheden vergelijkbare autochtone kinderen. Dat desondanks de allochtone groepering als geheel gemiddeld genomen minder vaak dan autochtonen het gunstige scholingsniveau weet te bereiken, wordt veroorzaakt door de forse ondervertegenwoordiging van allochtonen in de hogere sociale milieus (met een veel grotere kans op het bereiken van het gunstige scholingsniveau).

Tabel 4.5 Feitelijke en verwachte kans op een gunstig scholingsniveau van personen van 12 t/m 18 jaar die voor wat betreft de verblijfsduur, de wijze van instroom en de oriëntatie op de Nederlandse samenleving in de voor de schoolloopbaan meest gunstige omstandigheden verkeren, 1988.

| | Turken | Marokkanen | Surinamers | Antillianen |
|--|--------|------------|------------|-------------|
| * Onder-instroom en langdurig verblijf | | | | |
| - feitelijk | 25% | 14% | 32% | ##) |
| - verwacht | 25% | 18% | 32% | ##) |
| - N = | 103 | 139 | 34 | 17 |
| * Onder-instroom en sterke oriëntatie | | | | |
| - feitelijk | 25% | 24% | 43% | 48% |
| - verwacht | 27% | 19% | 34% | 53% |
| - N = | 36 | 29 | 106 | 25 |
| * Langdurig verblijf en sterke oriëntatie | | | | |
| - feitelijk | 15% | 19% | 25% | 41% |
| - verwacht | 29% | 25% | 43% | 57% |
| - N = | 52 | 67 | 68 | 29 |

##) te gering aantal respondenten.

Bron: SPVA'88, ISEO-EUR

Antillianen nemen in vergelijking met de andere etnische groeperingen een uitzonderingspositie in. Het kleine verschil in scholingsniveau dat nog bestaat tussen de sterk op de Nederlandse samenleving georiënteerde Antilliaanse onder-instromers (48%) en de autochtonen (52%) wordt niet veroorzaakt door milieu-verschillen. Op basis van hun sociaal-economische kenmerken is te verwachten dat deze Antillianen juist vaker dan autochtonen het gunstige scholingsniveau bereiken. Het laatste geldt overigens ook voor Antillianen van wie de ouders lang in Nederland verblijven. Uit het feit dat deze Antilliaanse jongeren het desondanks iets slechter doen dan autochtonen, moet worden afgeleid dat deze Antilliaanse kinderen minder kans hebben om het gunstige scholingsniveau te bereiken dan de qua sociaal-economische achtergrond vergelijkbare autochtone jongeren. Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat het absolute aantal waarnemingen waarop deze uitspraak is gebaseerd, niet groot is.

Op grond van Tabel 4.5. zijn vier categorieën allochtone jongeren te onderscheiden met elk een eigen problematiek:

- A. Een categorie voor welke het verschil in scholingsniveau met autochtonen nagenoeg geheel wordt veroorzaakt door het feit dat zij qua sociaal milieu, leeftijd en geslacht ongunstige kenmerken hebben. Dit geldt voor: Turkse en Surinaamse onderinstromers van wie de ouders langer dan 15 jaar in Nederland wonen, met bovendien (voor wat betreft de Turkse onderinstromers) een sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving.
- B. Een categorie voor welke het verschil in scholingsniveau met autochtonen eveneens nagenoeg volledig samenhangt met het sociale milieu waartoe zij behoren, maar die zich onderscheiden van de personen in categorie A doordat zij er vaker in slagen het gunstige scholingsniveau te bereiken dan op basis van de kenmerken sociaal milieu, leeftijd en geslacht kon worden verwacht. Dit geldt voor Surinaamse en Marokkaanse onder-instromers met een sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving.
- C. Een categorie voor welke het verschil in scholingsniveau met autochtonen in het geheel niet samenhangt met de kenmerken sociaal milieu, leeftijd en geslacht en die op basis van deze kenmerken het gunstige scholingsniveau zelfs vaker zou moeten bereiken dan autochtonen. Omdat zij daar feitelijk niet in slagen, geldt voor hen dat andere dan de in de beschouwing betrokken factoren 'remmend' werken op de doorstroom naar het gunstige scholingsniveau. Tot deze categorie behoren Antilliaanse onder-instromers met een sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving en Antillianen van wie de ouders langer dan 15 jaar in Nederland verblijven en die eveneens sterk georiënteerd zijn op de Nederlandse samenleving. Hier moet wel bij worden opgemerkt dat het om een beperkt aantal personen gaat.
- D. Een categorie voor welke een deel van het verschil in scholingsniveau wordt verklaard door achterstand in termen van het sociale milieu waartoe zij behoren. Ook voor hen geldt dat andere dan in de analyse opgenomen factoren 'remmend' werken op de doorstroom naar het gunstige scholingsniveau. Tot deze categorie behoren sterk op de Nederlandse samenleving georiënteerde Turken, Marokkanen en Surinamers van wie de ouders lang in Nederland verblijven en Marokkaanse onder-instromers met ouders die al langer dan 15 jaar in Nederland zijn. Vooral bij de genoemde Surinamers hebben achterstandskenmerken een beperkte invloed; slechts 33% van het verschil met autochtonen wordt verklaard door het sociale milieu, de leeftijd en het geslacht.

Uit het voorgaande kunnen we de conclusie trekken dat de wijze van instroom in het Nederlandse onderwijs (onderinstroom), een lange verblijfsduur (langer dan 15 jaar) en een sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving (en daarmee een frequent contact met de Nederlandse taal buiten de school) de kansen op doorstroom naar het gunstige scholingsniveau in belangrijke mate verhogen. Dit geldt voor alle allochtone bevolkingsgroepen, hoewel niet in dezelfde mate. Vooral bij Turken en Marokkanen blijft het verschil in scholingsniveau

met autochtonen aanzienlijk, ook wanneer rekening wordt gehouden met het feit dat zij aanzienlijk vaker dan autochtonen tot de laagste sociale milieus behoren.

Tevens is vastgesteld dat onder-instromers die gekenmerkt worden door een sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving (en buiten de school relatief veel contact met de Nederlandse taal) en/of door een relatief lang verblijf in Nederland van hun ouders, minder dan autochtonen doorstromen naar het gunstige scholingsniveau. Dit geldt zelfs indien zij qua sociaal milieu, leeftijd en geslacht in gunstiger omstandigheden verkeren dan autochtonen.

Een derde conclusie betreft de achtergronden van de verschillen in scholingsniveau met autochtonen. Deze lopen sterk uiteen, ook binnen dezelfde allochtone groepering. Er zijn wat dit betreft diverse categorieën te onderscheiden. We bespreken er thans twee die qua onderwijsachterstand fundamenteel van elkaar verschillen.

Aan het ene uiterste zijn er de allochtone jongeren die hun schoolloopbaan niet vanaf het begin in Nederland hebben gevolgd en van wie de ouders relatief kort in Nederland verblijven. Deze categorie komt buiten de school meestal nauwelijks in contact met de Nederlandse taal.

Doordat scholen vaak niet goed in staat zijn om deze kinderen op adequate wijze op te vangen, levert de overgang naar het Nederlandse onderwijs voor hen extra barrières op. Daarbij komt dat de huishoudens waartoe deze kinderen behoren, vaak in ongunstige sociaal-economische omstandigheden verkeren. Deze combinatie van factoren leidt tot een zeer geringe doorstroom naar het gunstige scholingsniveau. Dit geldt vooral in vergelijking met autochtonen, maar ook in vergelijking met personen uit dezelfde groepering die qua migratieachtergronden (wijze van instroom in het onderwijs, verblijfsduur en oriëntatie op de Nederlandse samenleving) in gunstiger omstandigheden verkeren. Voor de hier besproken categorie geldt dat de met de migratie samenhangende ongunstige omstandigheden de eerste barrières vormen voor het bereiken van de hogere scholingsniveaus. Aanpassing van het reguliere onderwijsaanbod, gericht op de opvang van deze leerlingen, lijkt daartoe een belangrijke voorwaarde.

Aan het andere uiterste zijn er de allochtone onder-instromers die er ondanks hun langdurig verblijf in Nederland en hun sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving niet in slagen het hogere scholingsniveau even vaak te bereiken als autochtonen, ook niet als ze voor wat betreft het sociale milieu, de leeftijd en het geslacht over gelijke kenmerken beschikken. Hoewel deze categorie het beduidend beter doet dan degenen die we in de vorige alinea bespreken, indiceren de resultaten van onze analyse dat er naast het sociale milieu nog andere factoren zijn die de doorstroom van allochtonen naar het gunstige scholingsniveau afremmen. We komen daar in de volgende paragraaf op terug.

4.6 Samenvatting en conclusies

Met de in dit hoofdstuk besproken analyses hebben we gepoogd meer inzicht te krijgen in de achtergronden van de ongelijkheid in scholingsniveau tussen allochtonen en autochtonen. We beperkten ons daarbij tot de achterstand binnen het secundaire onderwijs. In bijzonder het voor alle allochtone jongeren geldende patroon van oververtegenwoordiging in de laagste scholingsniveaus en van ondervertegenwoordiging in de hogere niveaus kreeg daarbij aandacht.

In de analyse hebben we geprobeerd aan te sluiten bij de discussie in onderzoek en beleid over de vraag in hoeverre de achterstand van allochtone kinderen overeenkomst vertoont met die van autochtone kinderen uit de lagere sociale milieus. De centrale vraag was derhalve: vormt het sociale milieu ook voor

allochtone kinderen de belangrijkste drempel voor de realisering van een hoog scholingsniveau en/of ondervinden zij extra barrières?

De resultaten van onze analyse laten zien dat het antwoord op deze vraag niet alleen tussen, maar ook binnen de groeperingen verschilt.

Een eerste barrière voor een succesvolle schoolloopbaan van allochtonen wordt gevormd door een aantal met de migratie samenhangende factoren. Vooral degenen die de schoolloopbaan in het land van herkomst hebben afgebroken en in Nederland voortzetten (de zij-instromers), hebben – mede als gevolg van een (nog) geringe Nederlandse-taalvaardigheid en een korte verblijfsduur – een geringe kans om de hogere scholingsniveaus te bereiken.

Allochtonen die wat dit betreft in gunstiger omstandigheden verkeren, hebben een duidelijk betere kans op een succesvolle schoolloopbaan. We spreken dan vooral over jongeren die hun gehele schoolloopbaan in Nederland doorlopen en ook buiten de school (mede als gevolg van een langere verblijfsduur) relatief vaak in contact komen met de Nederlandse taal. Voor deze categorie geldt dat de onderwijsachterstand voor een belangrijk deel samenhangt met het feit dat het huishouden waartoe zij behoren, in minder gunstige sociaal-economische omstandigheden verkeert.

Lijken het sociale milieu en de migratie-achtergronden geen beletsel voor een succesvol verlopende schoolloopbaan, dan nog bestaat voor allochtonen een geringere kans dan voor autochtonen om het gunstige scholingsniveau te bereiken. In dat geval zijn derhalve weer andere factoren van belang. Welke dat zijn, is op basis van de ons ter beschikking staande gegevens niet exact te bepalen. Op basis van de inzichten van hoofdstuk 3 is wel een suggestie te doen. Onze gedachten gaan dan in de eerste plaats uit naar factoren die noodgedwongen buiten de analyse zijn gebleven. Het betreft de zo genoemde binnenschoolse factoren (zie: paragraaf 3.3.1).

De resultaten van onze analyse laten zien dat zulke factoren een rol lijken te spelen. In welke mate dit het geval is, is op basis van ons onderzoek helaas niet vast te stellen. Om deze reden blijft onze belangrijkste conclusie dat de verklaring van de onderwijsachterstand van allochtone jongeren weliswaar niet volledig, maar wel voor een belangrijk deel ligt in het sociale milieu en de migratie-achtergronden.

Gebruik, bereik en effectiviteit van het arbeidsvoorzieningsbeleid

5

5.1 Inleiding en werkwijze

5.1.1 Inleiding

Tot nu toe hebben we uitgebreid stilgestaan bij de opleidingsresultaten van allochtonen. We hebben gesproken over de omstandigheden die ertoe bijdragen dat allochtonen in vergelijking met autochtonen vaker het onderwijssysteem verlaten met kenmerken die als ongunstig voor hun kansen op de arbeidsmarkt moeten worden beschouwd. Zij komen op de arbeidsmarkt met kenmerken die niet 'passen' bij de kenmerken van de arbeidsvraag. Een belangrijk deel van het werkgelegenheidsbeleid van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, het zogenoemde '*arbeidsvoorzieningsbeleid*' (verder aan te duiden als ARBVO-beleid), richt zich op het wegnemen van de hierboven bedoelde discrepanties tussen vraag en aanbod (zie figuur 1.1).

In dit hoofdstuk behandelen we gebruik, bereik en effectiviteit van het ARBVO-instrumentarium. Allochtonen beschikken vaker dan autochtonen over ongunstige kwalificaties en zijn dus in sterke mate afhankelijk van de doelmatigheid van deze voorzieningen. De centrale vraag van dit hoofdstuk luidt dan ook: **Welke effecten heeft het gebruik van ARBVO-maatregelen op de arbeidsmarktpositie van minderheden?**

In dit hoofdstuk zal blijken dat allochtonen bij de meeste arbeidsvoorzieningsmaatregelen ondervertegenwoordigd zijn. Zij profiteren in vergelijking met autochtonen minder van de maatregelen. Slechts bij twee maatregelen zijn relatief veel allochtone deelnemers te vinden, maar deze maatregelen staan 'ver van de markt'. Uit dit hoofdstuk zal ook blijken dat de effectiviteit van de ARBVO-voorzieningen sterk kan worden verbeterd.

Een overzicht van het ARBVO-beleid is opgenomen in bijlage 6. Het hoofddoel van dit door het Directoraat-Generaal van de Arbeidsvoorziening gevoerde beleid is 'een doelmatige en rechtvaardige afstemming van vraag en aanbod op de arbeids(deel)markt, zowel in kwantitatief als in kwalitatief opzicht'¹. Het belangrijkste onderdeel daarvan vormt de bemiddeling van de gewestelijke arbeidsbureaus (GAB's) tussen werkzoekenden en werkbiedenden. Daarnaast omvat het arbeidsvoorzieningsbeleid tal van 'bemiddelingsondersteunende' activiteiten, onder te verdelen in werkgelegenheidsverruimende maatregelen, plaatsingsbevorderende maatregelen en scholingsactiviteiten (zie bijlage 6). Overigens mag uit het bovenstaande niet worden afgeleid dat de slechte arbeidsmarktpositie van allochtonen uitsluitend wordt veroorzaakt doordat zij beschikken over ongunstige arbeidskwalificaties. Het is één, maar zeker niet de alles bepalende factor².

Alvorens we onze vraagstelling en onderzoeksmethode uitvoeriger bespreken, geven we een korte schets van de *arbeidsmarktpositie* van de verschillende allochtone groeperingen. De gegevens ontleen wij aan de relevante overzichtsstudies³, die worden aangevuld met recentelijk beschikbaar gekomen gegevens.

^{1]} Van Egmond, 1985, blz. 29.

^{2]} Zie voor een beschrijving van hun arbeidsmarktpositie: Muus, 1984 en Roelandt en Veenman, 1987a, blz. 9-17.

^{3]} Ontleend aan de in voetnoot 2 genoemde overzichtsstudies, alsmede aan de jaargangen 1987 en 1988 van het *Statistisch Vademecum* (zie: Ankersmit, Roelandt en Veenman, 1987, 1988).

De arbeidsmarktpositie van de in Nederland verblijvende 'etnische minderheden' is in vergelijking met die van de autochtone Nederlanders, bijzonder ongunstig. Onder etnische minderheden wordt hier verstaan: de bevolkingsgroepen die door de rijksoverheid worden gerekend tot de doelgroepen van het landelijke minderhedenbeleid⁴, te weten: woonwagenbewoners, Molukkers, Surinamers, Antillianen, Arubanen⁵, Grieken, Italianen, Joegoslaven, Portugezen, Spanjaarden, Turken, Marokkanen, Tunesiërs, Kaap-Verdianen⁶, vluchtelingen en zigeuners. In dit hoofdstuk komen niet alle hierboven genoemde groeperingen ter sprake. Zo blijven vluchtelingen zigeuners en woonwagenbewoners volledig buiten beschouwing omdat bruikbare gegevens ontbreken⁷.

Tabel 5.1 Werkloosheidspercentages en werkloosheidsduur van enkele etnische groeperingen naar geslacht, 1988

| | werkloosheids- percentage | absolute aantal waarnemingen beroepsbevolking (N) |
|--------------------|--|--|
| Turken | 35 | 828 |
| Marokkanen | 35 | 554 |
| Surinamers | 33 | 652 |
| Antillianen | 33 | 404 |
| autochtonen | 11 | 753 |
| | percentage werklozen dat langer dan 24 maanden werkloos is | absolute aantal werklozen (N) |
| Turken | 58 | 290 |
| Marokkanen | 61 | 194 |
| Surinamers | 55 | 215 |
| Antillianen | 36 | 133 |
| autochtonen | 33 | 83 |

Bron: SPVA'88, ISEO-EUR/Veldkamp (zie bijlage 2)

Het *werkloosheidspercentage* van alle allochtone bevolkingsgroepen is 2 tot 4 maal zo hoog als dat van de totale beroepsbevolking in Nederland. Binnen de allochtone bevolkingsgroepen is de werkloosheid het hoogst bij de Turkse en Marokkaanse vrouwen en het laagst bij de overige mediterrane mannen en vrouwen.

Recente gegevens, ontleend aan de SPVA'88, bevestigen de oververtegenwoordiging van allochtonen bij de werklozen. Uit die gegevens blijkt tevens dat allochtonen zijn oververtegenwoordigd bij de zo genoemde 'langdurig werklozen' (zie tabel 5.1). Daar moet wel bij worden aangetekend dat de gegevens van de SPVA geen landelijk representatief beeld geven. Ze geven echter wel een goede indicatie van de verschillen tussen de onderscheiden bevolkingsgroepen; zeker van degenen die woonachtig zijn in de grote steden (zie bijlage 2).

^{4]} Minderhedennota, 1983, blz. 11.

^{5]} De toevoeging van de categorie Arubanen dateert van 1 januari 1986, de datum waarop de 'status aparte' in werking is getreden.

^{6]} Sedert 1985 worden ook de Kaap-Verdianen expliciet tot de doelgroepen van het minderhedenbeleid gerekend (*Rijksregeling Welzijn Minderheden* 1985, artikel 1 en 2).

^{7]} Ook op andere terreinen ontbreekt de nodige informatie; zie: Roelandt5 en Veenman, 1987b, blz. 32 e.v. Zie tevens: Gooszen, 1987.

Sedert 1983 is de totale werkloosheid licht gedaald, terwijl die van de mediterrane bevolkingsgroepen is blijven stijgen. Dit wordt bevestigd door de gegevens van de geregisteerde werkloosheid die zijn weergegeven in tabel 5.2.

Tabel 5.2 Geregisteerde werkloosheid naar bevolkingsgroep (indexcijfers, gecorrigeerd voor de vervallen inschrijverplichting a), op basis van jaargemiddelde op twee peildata, juni en december), 1-1-1987

| | 1983=100 |
|--------------------------------|----------|
| Totale werkloosheid | 88 |
| Antillianen/Arubanen | 138 |
| Surinamers | 137 |
| Turken | 114 |
| Marokkanen | 126 |
| totaal mediterranen | 113 |
| autochtone Nederlanders | 86 |

a) vervallen inschrijverplichting voor werklozen van 57½ jaar en ouder per 1-1-1984.

Bron: Roelandt en Veenman, 1987a, bladzijde 15.

Hoewel nauwkeurige cijfers over de omvang van de beroepsbevolking (noodzakelijk voor de berekening van het werkloosheidspercentage) ontbreken, is het gezien de sterke toename van het absolute aantal geregisteerde allochtone werklozen plausibel, dat het werkloosheidspercentage sinds 1983 is gestegen⁸. Leden van minderheidsgroeperingen zijn derhalve gemiddeld genomen vaker werkloos dan autochtone Nederlanders en er zijn goede gronden om aan te nemen dat die situatie in de periode 1983-1988 is verslechterd.

De *werkende* leden van minderheidsgroeperingen zijn ondervertegenwoordigd bij degenen die werkzaam zijn bij de overheid⁹ en (met uitzondering van Grieken) in het zelfstandig ondernemerschap¹⁰. Bovendien zijn allochtone werknemers oververtegenwoordigd in de laagste functieniveaus¹¹.

^{8]} In de Rapportage Arbeidsmarkt 1988 van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid worden werkloosheidspercentages van Surinamers en Antillianen vermeld (aldaar, blz. 29). Die cijfers zijn als volgt berekend. De omvang van de beroepsbevolking van Surinamers en Antillianen (per geslacht en per leeftijdscategorie) is geschat door de door het CBS geschatte totale aantallen Surinamers en Antillianen in Nederland (op basis van het criterium geboorteland ouders) te vermenigvuldigen met het beroepsdeelnemingspercentage van de totale Nederlandse beroepsbevolking. In feite wordt hier derhalve verondersteld dat het beroepsdeelnemingspercentage van Surinamers en Antillianen (per leeftijdscategorie en per geslacht) gelijk is aan die van de Nederlandse bevolking. Vervolgens wordt het aantal bij de GAB's geregisteerde werkloze Antillianen en Surinamers gedeeld door de geschatte omvang van de beroepsbevolking, waarna de door SoZaWe vermelde percentages resulteren. Aan een dergelijke rekenexercitie kleeft een aantal bezwaren. Allereerst kan aan de veronderstelling van een identiek beroepsdeelnemingspercentage van de verschillende groepen worden getwijfeld. Zoals uit de resultaten van steekproefonderzoek blijkt, verschillen de bedoelde participatiecijfers significant (Ankersmit, Roelandt en Veenman, 1989). Ten tweede geschiedt de identificatie van de bevolkingsgroepen bij de beroepsbevolking op geheel andere wijze dan die bij de geregisteerde werklozen (zie: Roelandt en Veenman, 1986, bijlage B). Bovendien is juist de identificatie van Surinamers en Antillianen bij de geregisteerde werklozen problematisch (zie: Muus, 1984, blz. 90 en Roelandt en Veenman, 1986, blz. B6). Dit leidt ertoe dat bij de berekening van de genoemde werkloosheidspercentages de teller wordt onderschat, terwijl de noemer wordt overschat. Tot slot kan worden opgemerkt dat de betrouwbaarheid van de GAB-cijfers ter bepaling van de omvang van de werkloosheid van een groepering zeer gering is (zie o.a.: Dekker en Detmar, 1987 en *Statistisch Vademecum 1988*, blz. 126-127). De conclusie moet zijn dat de door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid gepubliceerde percentages onvoldoende betrouwbaar zijn. Overigens wordt dat ook door het genoemde departement erkend. Besloten is om met ingang van 1 januari 1989 op een dergelijke wijze berekende cijfers niet meer als het officiële werkloosheidscijfer te beschouwen.

^{9]} Abell e.a., 1985, Roelandt en Veenman, 1986, blz. 34-35, Bijlage C.

^{10]} Ankersmit, Roelandt en Veenman, 1987, blz. 51.

^{11]} Roelandt en Veenman, 1987a, blz.16.

5.1.2 Methode van onderzoek

In dit hoofdstuk staat, zoals hierboven aangekondigd, de vraag centraal naar de effecten van ARBVO-maatregelen op de (relatieve) arbeidsmarktpositie van etnische minderheden. Bij een dergelijke evaluatieve vraagstelling dient aandacht te worden besteed aan de volgende deelvragen:¹²

- a. **Wat is het gebruik van de maatregelen in relatie tot de doelgroep van elke maatregel?**
- b. **In hoeverre worden bij de toepassing van de maatregelen de beoogde (korte- en lange-termijn-) effecten gerealiseerd?**

De eerste deelvraag (a) heeft betrekking op het *bereik* van de maatregel. Wij omschrijven dit als de verhouding tussen het absolute aantal gebruikers enerzijds en het absolute aantal personen dat tot de doelgroep van de maatregel behoort anderzijds.

We zijn in het bijzonder geïnteresseerd in het bereik van een maatregel voor de verschillende minderheidsgroeperingen. Om deze gegevens enig perspectief te geven, zullen we voortdurend een vergelijking maken met het bereik van de maatregel voor de autochtone doelgroep. Aldus kan antwoord worden verkregen op de vraag of bepaalde bevolkingsgroepen, gegeven hun aandeel in de doelgroep van de maatregel, al dan niet evenredig vertegenwoordigd zijn bij de gebruikers van een bepaalde maatregel. We zullen dus nagaan of het ARBVO-instrumentarium voor de verschillende bevolkingsgroepen even 'toegankelijk' is.¹³

Een vergelijking van het relatieve gebruik van allochtonen en autochtonen geeft uiteraard geen inzicht in de *effectiviteit* van een maatregel. (b) Daarom is een volgende stap nodig die leidt tot het antwoord op de vraag wat de effectiviteit van een maatregel is voor de onderscheiden groeperingen. In dit verband kan een onderscheid worden gemaakt tussen de *interne* en de *externe* effectiviteit van een voorziening.¹⁴

De interne effectiviteit heeft betrekking op de vraag in hoeverre een gebruiker van een maatregel de 'eindstreep' haalt. Vooral bij opleidingen is dit aan de orde. Het gaat er dan om of de gebruiker van een scholingsmaatregel de opleiding succesvol weet af te ronden dan wel deze voortijdig beëindigt. Pas daarna komt de vraag aan de orde of degene die de opleiding succesvol afrondt, daarvoor een baan vindt.

Die vraag betreft de externe effectiviteit van een maatregel. Het zal duidelijk zijn dat het onderscheid tussen interne en externe effectiviteit niet voor elke maatregel relevant is. Waar dit wel het geval is, en waar we over de benodigde informatie beschikken, zullen we er aandacht aan besteden.

Ten einde de effectiviteit van een maatregel 'zuiver' te kunnen bepalen, is het niet voldoende om uitsluitend te meten hoeveel personen die de maatregel gebruikten, daadwerkelijk doorstroomden naar een (vaste) baan. Er dient namelijk gecorrigeerd te worden voor omstandigheden die buiten de voorziening liggen (bijvoorbeeld de ontwikkeling op de arbeidsmarkt). Dit kan het best door gebruik te maken van een controle-groep van werklozen

^{12]} Vergelijk Van Egmond, 1985, blz. 29-30.

^{13]} Onder 'toegankelijkheid' verstaan wij de mate waarin het gebruik van een voorziening in overeenstemming is met de wensen, noden en behoeften aan die voorziening. In meer objectieve termen geeft de bepaling van de doelgroep van een voorziening een globale indruk van die behoefte. Als er binnen een bepaalde bevolkingsgroep relatief veel langdurig werklozen te vinden zijn, kan daaruit (ceteris paribus) worden afgeleid dat het gebruik van voorzieningen voor deze doelgroep op basis van dit 'geobjectiveerde' behoefte-criterium groot zal moeten zijn. Een dergelijke toetssteen geeft uiteraard geen inzicht in de feitelijke (subjectieve) behoefte die binnen een bevolkingsgroep bestaat aan een bepaalde voorziening. Om deze te bepalen is onderzoek bij de groeperingen zelf noodzakelijk. Zie: Roelandt en Veenman, 1986, hoofdstuk 1 en Roelandt en Veenman, 1987b, hoofdstuk 2.

^{14]} Zie voor dit onderscheid: Roelandt en Veenman, 1987b, blz. 32.

met dezelfde kenmerken als de (onderzochte) gebruikers van de maatregel, met dien verstande dat de leden van de controle-groep geen gebruik maken van de maatregel¹⁵. Een dergelijke opzet wordt wel aangeduid als een 'quasi-experimenteel onderzoeksdesign'¹⁶. De hierbij toegepaste 'matching' is mogelijk op groepsniveau ('frequentie-matching') en op individueel niveau ('precisie-matching')¹⁷. Helaas ligt dit 'design' buiten ons bereik. We beschikken namelijk slechts over cijfermateriaal dat niet speciaal ten behoeve van evaluatiestudies is verzameld¹⁸. In de registratiesystemen van de uitvoerende instanties is dan ook onvoldoende informatie aanwezig om aan de hierboven beschreven 'ideale' onderzoekopzet (en dan met name op het gebied van de 'effectiviteits'-vraag) te voldoen.

De vraag naar de effecten van het ARBVO-instrumentarium zal door ons beantwoord worden door middel van een analyse van geaggregeerde gegevens, die zijn ontleend aan de registratiesystemen van de bij de uitvoering van de maatregelen betrokken instellingen. Op basis van die gegevens is het zeer wel mogelijk (anders dan gebeurt in het Actieprogramma Minderhedenbeleid 1987 en 1988) per maatregel en per bevolkingsgroep de omvang van de doelgroep te bepalen.

Ter beantwoording van de eerste vraag (a) zal daartoe per groepering het bereik worden berekend en dit zal voor de diverse bevolkingsgroepen onderling worden vergeleken. Voor de berekeningswijze verwijzen we naar bijlage 7.

Ter beantwoording van de tweede vraag (b) kan gebruik worden gemaakt van de resultaten van evaluatie-onderzoek naar afzonderlijke maatregelen¹⁹. Gegevens uit zulk onderzoek kunnen, in combinatie met de informatie over het bereik van allochtone werklozen, inzicht geven in de effectiviteit van het instrumentarium voor deze bevolkingsgroep.

We moeten overigens wel opmerken dat de meeste in Nederland verrichte studies op dit terrein nauwelijks als 'evaluatie-studies' kunnen worden aangeduid²⁰; in veel van deze studies is weinig meer te vinden dan een statistische beschrijving van het bereik²¹. Effectmetingen waarbij een vergelijking met een controle-groep plaatsvindt (het eerder genoemde 'quasi-experimentele design') in een longitudinale opzet zijn zeer schaars²².

¹⁵] Van Egmond, 1985, blz. 31, Veenman, 1987, blz. 24-31, De Koning e.a., 1987b, blz. 38 e.v.

¹⁶] 'quasi' omdat het klassieke experiment (zoals bijvoorbeeld toegepast in de natuurwetenschappen) om sociale, technische en ethische redenen in de sociale werkelijkheid in zijn 'ideale' vorm veelal niet toepasbaar is; in dit geval zouden werklozen 'at random' verdeeld moeten worden over deelnemers en niet-deelnemers.

¹⁷] Zie: Veenman, 1987, blz. 24-31. Zie bijvoorbeeld de wijze van 'matching' in het onderzoek naar de effecten van de C(A)VV (De Koning e.a., 1987b, blz.9).

¹⁸] Ontleend aan het ISVA-bestand van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en aan de registratiesystemen van de uitvoerende instanties. Zie bijlage 7.

¹⁹] In het recente verleden verricht in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

²⁰] In 1984 heeft het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid op aandrang van het ministerie van Financiën een (nieuw) begin gemaakt met de evaluatie van arbeidsvoorzieningsmaatregelen. De opzet was dat effectmeting binnen een longitudinale opzet en het werken met controlegroepen zou worden bevorderd. Tot op heden is er in het grote aantal studies dat sindsdien is verschenen, één te vinden waarbij een eerste poging is gedaan de evaluatie m.b.v. een experimenteel design uit te voeren. Het betreft het C(A)VV-onderzoek van De Koning e.a., 1987b, 1988b. In dit onderzoek worden C(A)VV-cursisten vergeleken met werklozen die niet aan deze opleiding hebben deelgenomen. De controlegroep is samengesteld via precisie-'matching' en het onderzoek draagt een longitudinaal karakter (onderzoeksperiode: 2 jaar).

²¹] Van Egmond constateert dit voor het onderzoek dat in de periode 1979-1984 heeft plaatsgevonden (Van Egmond, 1985, blz. 33). Echter ook het meeste onderzoek na 1984 vertoont dit mankement. Dat wordt ten dele veroorzaakt door het feit dat registratiesystemen niet de informatie opleveren die noodzakelijk is voor het doen van evaluatiestudies.

²²] Studies waarin gepoogd is te werken met een dergelijke onderzoekopzet zijn: Elling M.W. e.a., *De interimmaatregel Jeugdige Werklozen*, Den Haag, 1979; Veenman, Van Haaren en Vreuls, 1986 en zeer recentelijk: De Koning e.a., 1987b, 1988b. Dat laatste onderzoek heeft betrekking op de C(A)VV. De controle-groep bestaat uit personen die werkloos zijn geworden in de periode dat de C(A)VV-cursisten die opleiding voltooiden.

In de volgende paragrafen presenteren we de resultaten van onze analyse. Daarbij ligt het accent eerst op de afzonderlijke voorzieningen. In de slotparagraaf zullen die resultaten in een breder perspectief worden geplaatst. Aldus ontstaat een 'over-all'-beeld, dat in relatie kan worden gebracht met de achtergronden van de werkloosheid onder etnische minderheden.

Zoals gezegd, starten we de bespreking door per voorziening en per bevolkingsgroep de beschikbare informatie over het bereik en de effectiviteit de revue te laten passeren. Het merendeel van het gebruikte onderzoeksmateriaal is afkomstig uit het zogenoemde 'Informatiesysteem vraag en aanbod' (ISVA) van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SoZaWe).

Deze gegevensbron kenmerkt zich door een aantal beperkingen, die gedetailleerd worden besproken in bijlage 7. Dit heeft tot gevolg dat bij de interpretatie van de gegevens voorzichtigheid in acht moet worden genomen. Aan de gepresenteerde cijfers mag zeker geen absolute betekenis worden toegekend. Het wordt de lezer aanbevolen grondig kennis te nemen van de inhoud van de genoemde bijlage.

Eerst komen de directe bemiddelingsactiviteiten van de arbeidsbureaus aan de orde. Daarna worden de bemiddelingsondersteunende activiteiten besproken. In feite gaat het hierbij om voorzieningen die ervoor bedoeld zijn geschrevenen 'geschikt' te maken voor de directe bemiddelingsactiviteiten van de arbeidsbureaus. Achtereenvolgens komen aan de orde: de werkgelegenheidsbevorderende maatregelen (paragraaf 5.3), de plaatsingsbevorderende maatregelen (paragraaf 5.4) en de scholingsmaatregelen (paragraaf 5.5).

5.2 Bemiddeling door het GAB

5.2.1 Directe arbeidsbemiddeling

Het absolute aantal geregistreerde werklozen dat in 1986 en 1987 (al dan niet na toepassing van een specifieke arbeidsvoorzieningsmaatregel) via de directe bemiddelingsactiviteiten van de arbeidsbureaus (GAB's) een baan heeft gevonden, bedraagt respectievelijk 67.600 en 60.500 personen²³. Van alle geregistreerde werklozen in 1987 betekent dit een *bereik* van 8,7 procent op jaarbasis. Voor autochtone Nederlanders is het bereik in dat jaar 9,7 procent en voor leden van minderheidsgroeperingen bedraagt het bereik naar schatting slechts 2,6 procent. Dat geeft een forse *ondervertegenwoordiging* aan.

Over het aandeel van etnische minderheden in het totale aantal plaatsingen zijn uitsluitend gegevens beschikbaar die betrekking hebben op het laatste kwartaal van elk jaar. Omdat er, voor wat betreft het aandeel van leden van minderheidsgroeperingen, nauwelijks verschillen zijn vast te stellen tussen 1986 en 1987, beperken we ons hier tot de meest recente cijfers (zie tabel 5.3)²⁴.

In het laatste kwartaal van 1987 zijn iets meer dan 15.000 personen via de directe bemiddeling van het GAB aan een baan geholpen²⁵. Van dezen behoorden 534 personen tot de doelgroepen van het landelijke minderhedenbeleid, hetgeen neerkomt op 3,4 procent van het totale aantal effectieve bemiddelingen. In 1986 en 1985 bedroeg dat percentage respectievelijk 3,5 en 3,2²⁶.

²³] Omdat de in- en uitschrijving van geregistreerde werklozen niet altijd zorgvuldig plaatsvindt, mag aan deze cijfers geen absolute betekenis worden toegekend. Zie: Ankersmit, Roelandt en Veenman, 1987, blz. 69, Roelandt en Veenman, 1987, blz. 57, Actieprogramma Minderhedenbeleid 1988, blz. 79.

²⁴] Voor de gegevens uit 1986 verwijzen wij naar: Ankersmit, Roelandt en Veenman, 1987, blz. 69, Roelandt en Veenman, 1987a, blz. 57.

²⁵] De cijfers geven om diverse redenen slechts een globale indicatie. Naast de algemene bestandvervuiling die in bijlage 7 is beschreven, blijkt het tijdstip van uitschrijving niet altijd te corresponderen met het tijdstip waarop men de baan aanvaardt.

²⁶] Roelandt en Veenman, 1987a, blz. 57.

Tabel 5.3 Gebruik, doelgroep, bereik en evenredigheidstoets van directe bemiddeling GAB naar herkomst, vierde kwartaal 1987

| | ~~ dn | ~~a dg | ~~b dg | a B | b B | a ER | b ER |
|-----------------------------|----------|-----------|-----------|-----------|--------|---------|---------|
| autochtone | | | | a) | | | |
| Nederlanders | 95,3% | 85,5% | 89,8% | 2,5% | 3,0% | 1,1 | 1,1 |
| Antillianen/Arubanen | 0,2% | 0,7% | 0,6% | 0,5% | 0,9% | 0,2 | 0,3 |
| Surinamers | 0,5% | 2,9% | 1,9% | 0,4% | 0,7% | 0,2 | 0,3 |
| Molukkers | 0,4% | 0,3% | 0,3% | 2,7% | 3,6% | 1,2 | 1,3 |
| Italianen | 0,2% | 0,3% | 0,2% | 1,3% | 2,2% | 0,6 | 0,8 |
| Grieken | 0,0% | 0,1% | 0,0% | 0,8% | 1,6% | 0,4 | 0,6 |
| Marokkanen | 0,8% | 2,6% | 1,7% | 0,7% | 1,3% | 0,3 | 0,5 |
| Portugezen | 0,1% | 0,1% | 0,1% | 1,0% | 1,6% | 0,5 | 0,6 |
| Spanjaarden | 0,1% | 0,2% | 0,2% | 1,1% | 1,6% | 0,5 | 0,6 |
| Tunesiërs | 0,0% | 0,1% | 0,0% | 1,0% | 2,2% | 0,4 | 0,8 |
| Turken | 1,2% | 3,9% | 3,0% | 0,7% | 1,1% | 0,3 | 0,4 |
| Joegoslaven | 0,1% | 0,3% | 0,2% | 0,6% | 0,9% | 0,3 | 0,3 |
| totaal | | | | b) | | | |
| etnische minderheden | 3,4% | 11,4% | 8,2% | 0,7% | 1,2% | 0,3 | 0,4 |
| overig allochtoon c) | 1,3% | 3,0% | 2,0% | 1,0% | 1,9% | 0,4 | 0,7 |
| totaal generaal | | | | 2,2% | 2,8% | 1,0 | 1,0 |
| (abs=100%) | 15705 | 697349 | 551726 | | | | |

- a) op jaarbasis in 1987 9,7% en in 1986 10,6%
 b) op jaarbasis in 1987 2,6% en in 1986 3,2%
 c) in deze categorie zijn naast de overige EG-landen ook vluchtelingen opgenomen.

~~ = relatieve aandeel, dn = deelneming, dg = doelgroep,
 ER = resultaat evenredigheidstoets, B = bereik (zie bijlage 7)
 a = doelgroep is totale geregistreeerde werkloosheid.
 b = doelgroep is direct bemiddelbare geregistreeerde werklozen.

In vergelijking met hun aandeel in de totale geregistreeerde werkloosheid (ultimo 1987: 11,4 procent) of met hun aandeel bij de werklozen die door de arbeidsbureaus als 'direct bemiddelbaar' worden beschouwd (ultimo 1987: 8,2 procent) betekent dit een forse ondervertegenwoordiging. Het bereik van deze voorziening is bij etnische minderheden dan ook beduidend geringer dan bij de autochtone ingeschrevenen.

Zoals blijkt uit tabel 5.3, zijn niet alle minderheidsgroeperingen *ondervertegenwoordigd* bij de directe bemiddelingen. Molukse ingeschrevenen zijn, evenals autochtone Nederlanders, oververtegenwoordigd; ze zijn zelfs sterker vertegenwoordigd dan autochtone Nederlanders. Tezamen met de later te bespreken oververtegenwoordiging bij een aantal arbeidsvoorzieningsmaatregelen heeft dit geleid tot een daling van het absolute aantal geregistreeerde Molukse werklozen in 1987²⁷.

^{27]} Ankersmit, Roelandt en Veenman, 1988, staat 3.2. Hieruit mag niet worden afgeleid dat het werkloosheidspercentage is gedaald. Vergelijkbare gegevens over de beroepsbevolking ontbreken. Bovendien heeft daling deels een registratie-technische achtergrond. Molukkers nemen relatief vaak deel aan arbeidsvoorzieningsmaatregelen en deelnemers worden – gedurende hun deelneming – niet meegeteld bij de 'statistisch werklozen'. Dat neemt overigens niet weg dat het relatief grote aantal plaatsingen mede verantwoordelijk is voor de daling van de geregistreeerde werkloosheid.

Dat behoeft overigens niet te betekenen dat het werkloosheidspercentage van Molukkers is gedaald. Om dat te kunnen vaststellen dient te worden gelet op de omvang van de beroepsbevolking. Gegevens daarover ontbreken echter. De overige allochtone bevolkingsgroepen zijn alle ondervertegenwoordigd. Die ondervertegenwoordiging is opvallend groot bij Antillianen/Arubanen en Surinamers, ook als wordt gecorrigeerd voor de mate van bemiddelbaarheid.

Naar de *achtergronden* van de geconstateerde ondervertegenwoordiging van allochtone werkzoekenden bij de directe bemiddeling van het GAB is nog nauwelijks systematisch onderzoek verricht²⁸. Desondanks wordt in de literatuur ter verklaring van de genoemde ondervertegenwoordiging een tweetal factoren genoemd:²⁹

- (a) Werkloze leden van minderheidsgroeperingen hebben vaker dan autochtone Nederlanders arbeidsmarktkenmerken (langdurig werkloos, een laag opleidingsniveau, ouder dan 45 jaar) die hun (her)intredingskans nadelig beïnvloeden. Velen van hen dienen vanuit deze optiek eerst hun arbeidskwalificaties te verbeteren door deelneming aan bijvoorbeeld scholings- of werkervaringsprojecten, alvorens zij door werkgevers als arbeidskrachten kunnen worden geaccepteerd.
- (b) De vraaggerichte bemiddeling van de GAB's leidt ertoe dat de arbeidsbureaus anticiperen op een bij werkgevers bestaande selectieve (en soms dubieuze) voorkeur voor autochtone werknemers. Omdat bij de bemiddeling bovendien nadruk wordt gelegd op een zo groot mogelijke 'slaagkans' zou zogenoemd 'kansarm' aanbod een geringere kans hebben om een baan te vinden. Met name etnische minderheden zouden hiervan het slachtoffer worden³⁰.

In tabel 5.4 is gepoogd een indicatie te verkrijgen van de kenmerken van degenen die met succes door het GAB zijn bemiddeld. Dit is gedaan door het aandeel van leden van minderheidsgroeperingen in het aantal effectieve bemiddelingen te vergelijken met hun aandeel in de geregisteerde werkloosheid, onderscheiden naar een aantal achtergrondkenmerken. Allereerst is gekeken naar de 'mate van bemiddelbaarheid'.

Door het arbeidsbureau wordt een deel van de bij het arbeidsbureau ingeschreven personen als 'moeilijk bemiddelbaar' gecategoriseerd. Het betreft hier 'voor de arbeidsmarkt beschikbare arbeidskrachten die door in hun persoon gelegen kenmerken moeilijk door het bedrijfsleven als werknemer worden geaccepteerd'³¹. De arbeidsbureaus beschouwen als zodanig: langdurige werklozen, laag opgeleiden, degenen met geringe werkervaring, degenen met een kansarm beroep of met een voor de arbeidsmarkt ongunstige leeftijd. Een combinatie van deze kenmerken maakt de kans op een baan vanzelfsprekend nog kleiner.

In tabel 5.4 is per bevolkingsgroep nagegaan in welke mate geregistreerde werklozen die *niet* beschikken over voor (her)intreding *ongunstige* kenmerken, zijn vertegenwoordigd bij degenen die door het GAB succesvol bemiddeld zijn. Opvallend is dat leden van minderheidsgroepen die door het GAB als direct bemiddelbaar worden beschouwd (ER[b]), toch ondervertegenwoordigd zijn bij de geplaatsten.

^{28]} Een uitzondering is te vinden in Veenman, 1985a (zie ook Veenman, 1985b) waar als onderdeel van een onderzoek naar de arbeidsmarktpositie van Molukkers, uitvoerig aandacht is besteed aan de activiteiten van de GAB's, als onderdeel van het totale ARBVO-instrumentarium.

^{29]} Zie: Roelandt en Veenman, 1987a, blz. 56-58.

^{30]} Roelandt en Veenman, 1987, blz. 56. Veenman, 1985b, blz. 109. Reubsat en Kropman, 1986, blz. 106. Ipso Facto, 1984, blz. 49.

^{31]} Omschrijving ontleend aan het codeboek van het ISVA-bestand van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Zie tevens: Roelandt en Veenman, 1986, blz. 28-29 en blz. B6-B7. In bijlage 6 van deze studie wordt ingegaan op enkele recente ontwikkelingen omtrent het ISVA-bestand, die na de voltooiing van deze studie hun beslag hebben gekregen.

Tabel 5.4 Evenredigheidstoets directe bemiddeling naar kenmerken van de geregistreeerde werklozen en naar herkomst, 31-12-1987 a)

| | ER[a] | ER[b] | ER[c] | ER[d] | ER[e] | ER[f] | ER[g] | ER[h] |
|--------------------------------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
| autochtone Nederlanders | 1,1 | 1,1 | 1,1 | 1,0 | 1,1 | 1,1 | 1,0 | 1,0 |
| Antillianen | 0,2 | 0,3 | 0,2 | 0,3 | 0,2 | 0,4 | 0,3 | 0,3 |
| Surinamers | 0,2 | 0,3 | 0,2 | 0,2 | 0,2 | 0,3 | 0,2 | 0,2 |
| Molukkers | 1,2 | 1,2 | 2,1 | 1,0 | 1,1 | 1,1 | 1,8 | 1,8 |
| Italianen | 0,6 | 0,8 | 0,7 | 1,0 | 0,7 | 0,5 | 1,0 | 1,0 |
| Grieken | 0,4 | 0,6 | 0,4 | 0,7 | 0,4 | 0,4 | 0,6 | 0,6 |
| Marokkanen | 0,3 | 0,5 | 0,4 | 1,4 | 0,3 | 0,4 | 1,4 | 1,3 |
| Portugezen | 0,5 | 0,6 | 0,4 | 1,2 | 0,5 | 0,4 | 1,2 | 1,2 |
| Spanjaarden | 0,5 | 0,6 | 0,6 | 1,0 | 0,6 | 0,5 | 0,9 | 0,9 |
| Tunesiërs | 0,4 | 0,8 | 0,6 | 1,2 | 0,4 | 0,4 | 1,2 | 1,2 |
| Turken | 0,3 | 0,4 | 0,3 | 1,0 | 0,3 | 0,3 | 1,0 | 0,9 |
| Joegoslaven | 0,3 | 0,3 | 0,3 | 0,5 | 0,3 | 0,3 | 0,5 | 0,6 |
| totaal | | | | | | | | |
| etnische minderheden | 0,3 | 0,4 | 0,3 | 0,6 | 0,3 | 0,4 | 0,7 | 0,6 |

Doelgroepen:

- a = alle geregistreeerde werklozen
 - b = direct bemiddelbare werklozen
 - c = werklozen die korter dan 12 maanden bij GAB staan ingeschreven
 - d = werklozen met een opleidingsniveau hoger dan basis- of onvoltooid voortgezet onderwijs
 - e = werklozen jonger dan 45 jaar
 - f = werklozen die beschikken over recente werkervaring
 - g = werklozen die korter dan 12 maanden bij het GAB staan ingeschreven en die een opleidingsniveau hebben hoger dan basis- of onvoltooid voortgezet onderwijs.
 - h = werklozen die korter dan 12 maanden bij het GAB staan ingeschreven en die een opleidingsniveau hebben hoger dan basis- of onvoltooid voortgezet onderwijs en die bovendien jonger zijn dan 45 jaar.
- a) Om de vergelijking tussen autochtone Nederlanders enerzijds en de categorie etnische minderheden anderzijds zo zuiver mogelijk te doen zijn, is hier de categorie 'overig allochtoon' buiten beschouwing gelaten.

De resultaten in tabel 5.4 laten tevens zien dat werkloze leden van minderheidsgroeperingen met een opleiding die ligt boven het niveau van basis- of onvoltooid vervolgonderwijs, gemiddeld genomen eveneens zijn ondervertegenwoordigd (ER[d]). Omdat deze ondervertegenwoordiging kleiner is dan voor het totale bestand van geregistreeerde werkzoekende minderheden (ER[a]), is hieruit af te leiden dat de ondervertegenwoordiging bij de bemiddeling voor een deel voortvloeit uit het gemiddeld lage opleidingsniveau van de ingeschreven leden van minderheidsgroeperingen (ER[a] = 0,3 en ER[d] = 0,6). In combinatie met werkloosheidsduur is de afname van de ondervertegenwoordiging nog groter (ER[f] = 0,7). Dit geldt met name voor de Mediterrane bevolkingsgroepen.

Als uitsluitend wordt gekeken naar de ingeschrevenen met meer dan het laagste opleidingsniveau (ER[d]), dan verandert bij de Italianen, Spanjaarden en Turken de ondervertegenwoordiging in een evenredige deelneming. Bij Marokkanen, Portugezen en Tunesiërs wordt de ondervertegenwoordiging zelfs een lichte oververtegenwoordiging. Ditzelfde geldt als tevens de factor werkloosheidsduur in de beschouwing wordt betrokken (ER[f]).

Opvallend is voorts dat er bij Antillianen/Arubanen en Surinamers nauwelijks sprake is van een effect van de correctie voor opleidingsniveau, werkloosheidsduur, werkervaring, mate van bemiddelbaarheid en leeftijd.

Concreet wil dat zeggen dat Antillianen/Arubanen en Surinamers die wel beschikken over de voor succesvolle bemiddeling noodzakelijke kenmerken, toch aanzienlijk minder vaak dan andere bevolkingsgroepen worden bemiddeld.

Een verklaring hiervoor is niet onmiddellijk te geven. Wel kan worden opgemerkt dat voor hen andere factoren dan de hier in de beschouwing betrokken arbeidskwalificaties, verantwoordelijk zijn voor hun ondervertegenwoordiging bij het aantal effectieve bemiddelingen. Gezien de beschikbare gegevens, zou dit (zij het in mindere mate) ook gelden voor de Joegoslaven.

Een ander opvallend punt is dat gemiddeld genomen factoren als de mate van bemiddelbaarheid, de werkloosheidsduur, de leeftijd en de werkervaring slechts in geringe mate de ondervertegenwoordiging bij de directe bemiddeling verklaren. Dit geeft voeding aan de gedachte dat voornamelijk het opleidingsniveau door de arbeidsbureaus wordt gebruikt als een 'screening device' voor de slaagkans bij de directe bemiddeling³².

Bevolkingsgroepen die zijn oververtegenwoordigd in de categorie met het laagste opleidingsniveau (en dat zijn vooral de Mediterrane groeperingen) komen op deze wijze minder snel in aanmerking voor directe bemiddeling. In de volgende paragrafen zullen we zien of juist deze groeperingen een beroep doen op bijvoorbeeld de scholingsmaatregelen.

5.2.2 **START (Stichting uitzendbureau arbeidvoorziening)**

Een tweede voorziening waarbij de arbeidsbureaus zich bezig houden met directe bemiddeling tussen werkzoekenden en werk biedenden, is het uitzendbureau START. *Doel* van deze sinds 1978 bestaande instelling is werkzoekenden, voor wie het arbeidsbureau niet direct een passende baan beschikbaar heeft, met behulp van de 'uitzendformule' aan een tijdelijke baan te helpen. De belangrijkste doelgroep waarop START zich richt, bestaat uit moeilijk plaatsbare werklozen, in casu: minder validen, personen ouder dan 45 jaar, personen die langer dan 3 maanden werkloos zijn en degenen die door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid als 'moeilijk plaatsbaren' zijn aangemerkt. Naast de directe inschakeling als tijdelijke arbeidskracht, wordt tevens nagestreefd de via START geplaatsten aan een vast dienstverband te helpen. De 'uitzendbaan' wordt vanuit die optiek als een schakel naar een vast dienstverband gezien.

Uit de administratie van de arbeidsbureaus valt af te leiden hoeveel personen er jaarlijks door START worden geplaatst. De indruk bestaat dat de GAB's ook andere ingeschrevenen dan uitzendkrachten meetellen onder de START-code³³. Tevens worden niet alle uitzendkrachten door de GAB's onder de START-code als zodanig geregistreerd. De gegevens geven derhalve slechts een indicatie van de werkelijke aantallen.

In tabel 5.5 is het aandeel van de verschillende allochtone bevolkingsgroepen bij het aantal via START geplaatste werklozen vergeleken met hun aandeel in de verschillende doelgroepen van de voorziening. Wat meteen opvalt, is dat leden van minderheidsgroeperingen zijn oververtegenwoordigd in de doelgroepen van deze voorziening.

Leden van minderheidsgroeperingen worden door de arbeidsbureaus aanzienlijk vaker dan autochtone Nederlanders als moeilijk bemiddelbaar gecategoriseerd (dg = b). Daarnaast zijn leden van minderheidsgroeperingen overver-

^{22]} Wachter en Visser, 1986a, blz. 70.

^{23]} Roelandt en Veenman, 1986, blz. 44.

Tabel 5.5 Gebruik, doelgroep, evenredigheidstoets START naar herkomst, 31-12-1987

| | ~~ dn | ~~a dg | ~~b dg | ~~c dg | ~~d dg | a ER | b ER | c ER | d ER |
|-------------------------------|----------|-----------|-----------|-----------|-----------|---------|---------|---------|---------|
| autochtone Nederlanders | 93,2% | 85,5% | 79,5% | 85,6% | 83,8% | 1,1 | 1,2 | 1,1 | 1,1 |
| Antillianen/Arubanen | 0,2% | 0,7% | 1,0% | 0,5% | 0,7% | 0,2 | 0,2 | 0,4 | 0,2 |
| Surinamers | 0,4% | 2,9% | 5,0% | 2,0% | 3,3% | 0,1 | 0,1 | 0,2 | 0,1 |
| Molukkers | 0,5% | 0,3% | 0,4% | 0,2% | 0,4% | 1,6 | 1,4 | 3,2 | 1,1 |
| Italianen | 0,3% | 0,3% | 0,4% | 0,4% | 0,3% | 0,9 | 0,6 | 0,6 | 0,8 |
| Grieken | ---- | 0,1% | 0,1% | 0,1% | 0,1% | --- | --- | --- | --- |
| Marokkanen | 1,3% | 2,6% | 3,9% | 3,5% | 3,1% | 0,5 | 0,3 | 0,4 | 0,4 |
| Portugezen | ---- | 0,1% | 0,2% | 0,2% | 0,1% | --- | --- | --- | --- |
| Spanjaarden | 0,2% | 0,2% | 0,3% | 0,5% | 0,3% | 0,7 | 0,6 | 0,3 | 0,6 |
| Tunesiërs | 0,0% | 0,1% | 0,1% | 0,1% | 0,1% | 0,6 | 0,3 | 0,6 | 0,5 |
| Turken | 2,7% | 3,9% | 4,9% | 4,2% | 4,4% | 0,7 | 0,5 | 0,6 | 0,6 |
| Oegoslaven | 0,2% | 0,3% | 0,3% | 0,4% | 0,3% | 0,7 | 0,6 | 0,5 | 0,6 |
| Totaal | | | | | | | | | |
| Etnische minderheden | 5,6% | 11,4% | 16,5% | 11,9% | 13,0% | 0,5 | 0,3 | 0,5 | 0,4 |
| Overig allochtoon | 1,2% | 3,0% | 4,0% | 2,5% | 3,2% | 0,4 | 0,3 | 0,5 | 0,4 |
| Totaal generaal (abs=100%) | 10365 | 697349 | 128803 | 122294 | 356996 | 1,0 | 1,0 | 1,0 | 1,0 |

- ~~ = relatieve aandeel, dn = deelneming, dg = doelgroep, ER = resultaat evenredigheidstoets.
- a = totale geregistreerde werkloosheid.
- b = geregistreerde werklozen die door de GAB's als moeilijk bemiddelbaar worden beschouwd.
- c = geregisteerde werklozen ouder dan 45 jaar.
- d = geregistreerde werklozen die langer dan 12 maanden staan ingeschreven.
- = nihil.

tegenwoordigd bij de ouderen (dg = c) en licht oververtegenwoordigd bij degenen die langer dan 1 jaar bij het arbeidsbureau staan ingeschreven (dg = d) ³⁴.

Op basis hiervan zou men verwachten dat het gebruik (dn) dat deze bevolkingsgroepen van START maken, hun aandeel in de totale geregistreerde werkloosheid overstijgt (dg = a). Dat blijkt niet het geval. Etnische minderheden zijn in vergelijking met hun aandeel in de verschillende doelgroepen van START fors *ondervertegenwoordigd*.

Ook bij deze voorziening geldt dat Molukkers de uitzondering op de regel vormen; zij zijn (evenals autochtone Nederlanders) oververtegenwoordigd bij de door START geplaatsten. Die oververtegenwoordiging is met name groot in de doelgroep 'ouderen'. Voorts geldt ook hier dat de ondervertegenwoordiging het grootst is bij de Antillianen/Arubanen en de Surinamers. Het bereik van deze maatregel is bij deze groeperingen zeer laag.

Over de *effectiviteit* van START, dat wil zeggen de mate waarin het tijdelijke arbeidscontract wordt omgezet in een vast dienstverband, is weinig bekend. Op basis van het schaarse cijfermateriaal bestaat de indruk dat bij ongeveer een kwart van de deelnemers het tijdelijke dienstverband in een vaste baan wordt

^{34]} In de ons ter beschikking staande gegevens is het niet mogelijk de grens van 3 maanden aan te houden. De bovengrens van de categorie personen die het kortst staan ingeschreven bedraagt 12 maanden.

omgezet³⁵. De doorstroom van uitzendkrachten naar een vast dienstverband lijkt bij allochtonen overigens geringer dan bij autochtonen.

Tot nu toe bespreken we de directe bemiddelingsactiviteiten van het GAB. Zowel bij de directe bemiddeling (gericht op de 'direct plaatsbaren') als bij START (gericht op de 'moeilijk plaatsbaren') zijn leden van minderheidsgroeperingen, met uitzondering van Molukkers, ondervertegenwoordigd. In de volgende paragrafen bespreken we de zogenoemde 'bemiddelingsondersteunende' ARBVO-instrumenten. Achtereenvolgens komen aan de orde: werkgelegenheidsverruiming (paragraaf 5.3.), plaatsingsbevorderende maatregelen (paragraaf 5.4) en scholingsvoorzieningen (paragraaf 5.5.).

5.3 Werkgelegenheidsverruiming

Met behulp van werkgelegenheidsverruimende maatregelen probeert de overheid moeilijk plaatsbare werklozen aan een baan te helpen door het scheppen van (tijdelijke en) additionele werkgelegenheid. De twee belangrijkste instrumenten die we dit kader bespreken zijn het 'Jeugdwerkgarantieplan (JWP)' en de 'Werkgelegenheidsverruimende Maatregel 1983 (WVM)'³⁶.

Met het *Jeugdwerkgarantieplan* wil de overheid jongeren (beneden 21 jaar) die een half jaar na het verlaten van de school nog geen baan hebben gevonden, een tijdelijke baan garanderen bij de overheid. Daarmee wordt beoogd deze jongeren werkervaring te laten opdoen, die hen na afloop van het tijdelijk dienstverband een betere kans op een vaste baan moet geven. De maatregel is ten tijde van de uitvoering van dit onderzoek nog niet operationeel.

Sinds 1983 is de 'Regeling tijdelijke arbeidsplaatsen' (TAP) en de 'Werkgelegenheidsverruimende Maatregel 1979' opgegaan in een '*Herziene Werkgelegenheidsverruimende Maatregel 1983*' (verder aan te duiden als WVM). Het doel van deze maatregel is het 'scheppen van zinvolle additionele werkgelegenheid in de kwartaire sector ter verbetering van de arbeidsmarktpositie van bepaalde categorieën werklozen'. Het gaat daarbij om de geregistreerde werklozen die minimaal 12 maanden werkloos zijn. Als zij jonger zijn dan 23 jaar wordt als ondergrens voor de werkloosheidsduur 9 maanden genomen³⁷. Vanaf medio 1982 was het gedurende enige tijd op experimentele basis mogelijk de maatregel toe te passen in de marktsector. Aan het experiment is geen vervolg gegeven.

Het bereik van de WVM is sinds de herziening fors gedaald. Bedroeg het bereik in 1982 nog 4 procent van de doelgroep, in 1984 is dit percentage gedaald naar 2³⁸. Ultimo 1986 en 1987 is het totale bereik van de maatregel respectievelijk 1 en 0,7 procent (tabel 5.6). Deze daling wordt met name veroorzaakt door de lage prioriteit die thans door het departement van Sociale Zaken en Werkgelegenheid aan deze (relatief dure) maatregel wordt toegekend.

Sinds 1986 is de toepassing van deze maatregel tot een aantal specifieke doel-

³⁵] Wachter en Visser, 1986a, blz. 132.

³⁶] Deze maatregelen leggen bij benadering beslag op 50% van het ARBVO-budget. In het verleden bestonden het 'Aanvullend Werkgelegenheidsbeleid' (1972-1979), de 'Interimmaatregel jeugdige werklozen' (1979-1982), de Werkgelegenheidsverruimende Maatregel 1979 (1979-1982), Regeling tijdelijke arbeidsplaatsen (TAP) (1973-1982) en de Experimentele Arbeidsprojecten voor jeugdige werklozen (EAJW) (1979-1982). TAP en de WVM 1979 zijn opgegaan in de WVM 1983. De terugploegprojecten blijven buiten beschouwing vanwege ontbrekende informatie.

³⁷] Zie het overzicht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1987. De doelgroepomschrijvingen in de rest van de tekst zijn eveneens daaraan ontleend.

³⁸] *Rapportage Arbeidsmarkt 1989*, blz. 93-94. Ten tijde van de afsluiting van deze studie zijn de gebruikscijfers voor 1989 nog niet beschikbaar.

groepen beperkt; te weten: etnische minderheden, herintredende vrouwen en gehandicapten. De gegevens in tabel 5.6 hebben betrekking op de periode 1986-1987, waarin de genoemde drie categorieën de doelgroep van de maatregel vormden. Momenteel (anno 1989) is deze maatregel alleen nog voor Molukkers bestemd ³⁹.

Tabel 5.6 Gebruik, doelgroep, bereik en evenredigheidstoets van de WVM naar herkomst, 31-12-1986 en 31-12-1987

| | 31-12-1986 | | | | 31-12-1987 | | | |
|-------------------------|------------|--------|------|-------|------------|--------|------|------|
| | dn | dg | ER | B | dn | dg | ER | B |
| autochtone Nederlanders | 81,7% | 85,1% | 1,0 | 0,9% | 80,3% | 83,8% | 1,0 | 0,6% |
| Antillianen/Arubanen | 0,7% | 0,6% | 1,2 | 1,1% | 0,9% | 0,7% | 1,2 | 0,8% |
| Surinamers | 4,4% | 3,2% | 1,4 | 1,4% | 5,8% | 3,3% | 1,8 | 1,2% |
| Molukkers | 4,8% | 0,5% | 10,2 | 10,0% | 4,7% | 0,4% | 10,7 | 7,1% |
| Italianen | 0,2% | 0,3% | 0,7 | 0,6% | 0,3% | 0,3% | 0,9 | 0,6% |
| Grieken | 0,0% | 0,1% | 0,3 | 0,3% | 0,0% | 0,1% | 0,6 | 0,4% |
| Marokkanen | 2,4% | 2,8% | 0,9 | 0,8% | 2,6% | 3,1% | 0,8 | 0,6% |
| Portugezen | --- | 0,1% | --- | --- | --- | 0,1% | --- | --- |
| Spanjaarden | 0,2% | 0,3% | 0,7 | 0,7% | 0,0% | 0,3% | 0,2 | 0,1% |
| Tunesiërs | 0,1% | 0,1% | 1,1 | 1,1% | 0,1% | 0,1% | 1,1 | 0,8% |
| Turken | 3,3% | 4,0% | 0,8 | 0,8% | 3,4% | 4,5% | 0,8 | 0,5% |
| Joegoslaven | 0,2% | 0,3% | 0,7 | 0,7% | 0,1% | 0,3% | 0,3 | 0,2% |
| totaal | | | | | | | | |
| etnische minderheden | 16,4% | 12,1% | 1,3 | 1,3% | 17,9% | 13,1% | 1,4 | 0,9% |
| overig allochtoon | 2,0% | 2,8% | 0,7 | 0,7% | 1,9% | 3,2% | 0,6 | 0,4% |
| totaal generaal | | | 1,0 | 1,0% | a) | | 1,0 | 0,7% |
| (abs=100%) | 3741 | 381938 | | | 2446 | 367035 | | |

Toelichting:

dn = deelneming, dg = doelgroep, ER = resultaat evenredigheidstoets, B = bereik, ~ = relatieve aandeel.

- a) het totale aantal WVM-ers in de maand december bedraagt 2778.

In tabel 5.6 is per bevolkingsgroep het relatieve gebruik van de maatregel vergeleken met het respectieve aandeel in de doelgroep. Daaruit blijkt dat leden van minderheidsgroeperingen zijn *oververtegenwoordigd*.

Het aandeel van etnische minderheden in 1987 is hoger dan dat in 1986. Daarbij dient wel te worden opgemerkt dat deze stijging van het aandeel gepaard gaat met een daling van het absolute aantal deelnemers dat behoort tot een minderheidsgroepering (ultimo 1986: 613 en ultimo 1987: 437 leden van etnische minderheden). Het bereik van deze maatregel is voor etnische minderheden in de onderhavige periode gedaald van 1,3 procent naar 0,9 procent.

Overigens zijn niet alle allochtone bevolkingsgroepen oververtegenwoordigd in de WVM. De oververtegenwoordiging van de categorie 'etnische minderheden' als geheel wordt in het bijzonder veroorzaakt door het grote bereik van de maatregel bij de Molukse ingeschrevenen en (in mindere mate) door de oververtegenwoordiging bij de Surinamers en Antillianen/Arubanen. De forse oververtegenwoordiging van Molukkers is grotendeels te verklaren uit hun deelneming aan de zogenoemde 'Pilotprojecten voor (Molukse) randgroep-

^{39]} WRR, 1987, blz. 157. Voor PCG-beleid, zie: Instituut voor Psychologisch Marktonderzoek B.V., 1987 en Smit, 1988.

jongeren' en de speciaal voor hen ingestelde 'Verbrede Werkgelegenheidsprojecten' ⁴⁰. We komen hier later op terug.

Over de *effectiviteit* van de maatregel is in beperkte mate informatie beschikbaar. Uit het schaarse onderzoeksmateriaal komt naar voren dat slechts een beperkt deel van de deelnemers aan de WVM direct na afloop van de maatregel een baan vindt; in 1981 was dat ongeveer 1 op de 8 deelnemers ⁴¹. Bovendien bestaat de indruk dat het hierbij hoofdzakelijk gaat om een tijdelijk dienstverband ⁴². Uit een in 1982/1983 te Tiel uitgevoerd onderzoek bleken WVM-ers een jaar na afloop van de maatregel vaker een (tijdelijke) baan te vinden dan een controle-groep van niet-deelnemers (respectievelijk 46 en 15 procent) ⁴³. In hoeverre deze verschillen na verloop van enkele jaren nog bestaan, is onbekend.

Over de experimentele toepassing van de WVM in de marktsector (verder aan te duiden als de WVM-M) is iets meer informatie voorhanden ⁴⁴. Een gefundeerd oordeel over de externe effectiviteit van de maatregel is echter niet mogelijk vanwege het ontbreken van de noodzakelijke gegevens.

De effecten van de WVM-M op de arbeidsmarktpositie van de deelnemende jongeren is in een onderzoek van het Nederlands Economisch Instituut (NEI) gemeten aan de hand van een registratie van oordelen van deelnemende jongeren en werkgevers ⁴⁵.

Zowel de jongeren als de werkgevers oordelen positief over de effecten van de maatregel. Ongeveer twee-derde van de deelnemende jongeren meent dat de kans op een vaste baan groter is geworden ⁴⁶. Ongeveer één-derde van de deelnemende arbeidsorganisaties is positiever gaan denken over de inzetbaarheid van langdurig werkloze jongeren in hun bedrijf. Niet bekend is in welke mate dat ook feitelijk heeft geleid tot indienstneming van deze jongeren op basis van een vast arbeidscontract. De desbetreffende onderzoekers zijn daarover weinig optimistisch; zij verwachten dat voor de WVM slechts een beperkte rol is weggelegd bij de bestrijding van de jeugdwerkloosheid ⁴⁷.

De geconstateerde forse oververtegenwoordiging van Molukkers bij de WVM rechtvaardigt wat langer stil te staan bij de effecten van de eerder genoemde 'Verbrede werkgelegenheidsprojecten' ⁴⁸. Doel van deze projecten is de bevordering van de (her)inpassing van Molukse werklozen in het Nederlandse arbeidsproces door middel van een combinatie van tijdelijk werk (via de WVM), scholing en maatschappelijke begeleiding.

Over de externe effectiviteit van deze projecten is slechts in beperkte mate informatie beschikbaar. Ongeveer een kwart van de deelnemers zou na deelneming aan het project doorstromen naar een vaste baan. Voorts blijkt dat 1 op de 3 deelnemers een opleiding gaat volgen (waarvan 40 procent er in slaagt die opleiding met succes af te ronden). Het geconstateerde doorstroompercentage (circa 25) ligt dus aanzienlijk boven de 12,5 procent die in 1981 werd vastgesteld voor de WVM als geheel.

Nog afgezien van het feit dat zo'n vergelijking geen recht doet aan verschillen in arbeidsmarktomstandigheden en de inhoud van de maatregel, blijft de vraag of deelneming aan deze projecten werkelijk leidt tot een verbetering van de arbeidsmarktpositie van Molukkers. Om dat te kunnen vaststellen is een

⁴⁰] Het fundament van deze projecten wordt gevormd door de WVM (zie: Veenman, 1987, blz.5-9).

⁴¹] Wachter en Visser, 1986a, blz. 22, Wachter en Visser, 1986b, blz. 66.

⁴²] Wachter en Visser, 1986a, blz. 121.

⁴³] Oudheusden, 1984, blz. 1048-1049.

⁴⁴] De Koning en Stolk, 1984, 1985.

⁴⁵] De Koning en Stolk, 1984, blz. 61-68.

⁴⁶] Wachter en Visser, 1986a, blz. 122.

⁴⁷] De Koning en Stolk, 1985, blz. 157-161. Zie tevens: Roelandt en Veenman, 1987a, blz. 66.

⁴⁸] De informatie hierover is ontleend aan Veenman, 1987.

longitudinale onderzoekopzet vereist, waarbij een vergelijking plaatsvindt met een controle-groep (zie paragraaf 5.1.2).

Niettemin heeft de deelneming van Molukkers aan de werkgelegenheidsprojecten op korte termijn geleid tot een daling van de geregistreerde werkloosheid. Dat is overigens niet meer dan een registratie-technische aangelegenheid. Geregistreerde werklozen die via de WVM deelnemen aan een werkgelegenheidsproject, worden namelijk niet meer meegeteld als geregistreerde (of zo men wil 'statistische') werklozen.

5.4 Plaatsingsbevorderende maatregelen

De in de vorige paragraaf besproken werkgelegenheidsverruimende maatregelen zijn gericht op het scheppen van additionele werkgelegenheid. Plaatsingsbevorderende maatregelen daarentegen zijn bedoeld om bepaalde categorieën werkzoekenden te laten instromen in de bestaande werkgelegenheid door aan de werkgever een subsidie te verstrekken op de loonkosten.

Wij zullen de thans bestaande plaatsingsbevorderende maatregelen bespreken. Achtereenvolgens komen aan de orde: de 'Maatregel ter Ondersteuning Arbeidsinpassing' (MOA), Jeugdonthoofdingbanen (JOB), de Wet Vermeend/Moor (inclusief de Maatregel Langdurig Werklozen) en tot slot de loonsuppletierregeling⁴⁹. We wijzen er vast op dat over deze maatregelen minder gedetailleerd cijfermateriaal voorhanden is dan over de in de vorige paragrafen besproken voorzieningen.

5.4.1 Maatregel ter ondersteuning arbeidsinpassing (MOA)

Op 17 april 1986 is de sinds 1982 bestaande Plaatsingsbevorderende Maatregel (PBM)⁵⁰ vervangen door de MOA. In tegenstelling tot de PBM gaat het bij de MOA niet om een loonkostensubsidie maar om een tegemoetkoming in de kosten van training en begeleiding van de werkzoekende⁵¹.

De *doelstelling* van de MOA is de 'bevordering van de (weder)opname in het arbeidsproces van langdurig (ingeschreven) werklozen'. De doelgroep van de maatregel wordt door SoZaWe omschreven als 'werklozen voor wie inpassing zonder inwerkprogramma niet verwacht kan worden'. In concreto gaat het daarbij om geregistreerde werkzoekenden die langer dan 12 maanden bij het arbeidsbureau staan ingeschreven.

In tabel 5.7 is het (schaarse) cijfermateriaal samengevat weergegeven. Wat onmiddellijk opvalt, is de daling van het totale *bereik* van de maatregel in 1987. Bedroeg het totale bereik van de maatregel in 1986 nog 3,4 procent, in 1987 is dat cijfer teruggelopen tot 1,0 procent. Die daling wordt veroorzaakt door het feit dat er in 1987 een nieuwe plaatsingsbevorderende maatregel is bijgekomen, te weten: de in paragraaf 5.4.3 te bespreken 'Wet Vermeend/Moor'. Die laatste maatregel heeft dezelfde doelstelling als de MOA, maar verschilt qua doelgroep (gericht op personen die langer dan 3 jaar werkloos zijn) en uitvoering (tegemoetkoming in de werkgeverspremies).

Het totale aantal toepassingen in 1987 van beide voorzieningen tezamen komt nagenoeg overeen met het totale aantal toepassingen van de MOA en de PBM in 1986⁵². Dit neemt niet weg dat het totale bereik van de maatregel schril afsteekt bij de absolute omvang van de doelgroep.

⁴⁹] Over de Garantierregeling Werkloosheidsverzekering (zie bijlage 6) is in het geheel geen informatie voorhanden.

⁵⁰] De PBM ontstond in 1982 uit een samenvoeging van de 30%-loonkostenregeling, de Loonkostensubsidie Jongeren en de Regeling Langdurig Werklozen.

⁵¹] *Actieprogramma Minderhedenbeleid 1988*, blz. 75.

⁵²] In de gegevens van 1986 zijn ook het aantal toepassingen van de PBM in de periode 1-1-1986 tot en met 17-4-1986 begrepen.

Tabel 5.7 Gebruik, doelgroep, bereik en evenredigheidstoets van de MOA naar herkomst, 31-12-1986 en 31-12-1987

| | 31-12-1986 | | | | 31-12-1987 | | | |
|---------------------------|------------|--------|-----|------|------------|--------|-----|------|
| | dn | dg | ER | B | dn b) | dg | ER | B |
| autochtone Nederlanders | . | . | . | . | 91,7% | 83,8% | 1,1 | . |
| Antillianen/Arubanen | . | . | . | . | 0,5% | 0,7% | 0,8 | . |
| Surinamers | . | . | . | . | 0,7% | 3,3% | 0,2 | . |
| Molukkers | . | . | . | . | 0,5% | 0,4% | 1,2 | . |
| Marokkanen | . | . | . | . | 1,1% | 3,1% | 0,4 | . |
| Turken | . | . | . | . | 2,2% | 4,4% | 0,5 | . |
| overig mediterranen | . | . | . | . | 1,1% | 1,1% | 1,0 | . |
| overig allochtoon | . | . | . | . | 2,2% | 3,2% | 0,7 | . |
| totaal | | | | | | | | |
| etnische minderheden | 7% | 12% | 0,6 | 2,0% | 8,3% | 13,0% | 0,6 | 0,6% |
| totaal generaal a) | | | 1,0 | 3,4% | | | 1,0 | 1,0% |
| (abs=100%) | 12601 | 371615 | | | 3329 | 356996 | | |

- a) totale bereik inin 1981: 0,9%, in 1982: 2,3%, in 1983 alsook in 1984: 1,1%
 b) het betreft hier een steekproef uit de financiële administratie (N=554)

dg = geregistreerde werklozen die langer dan 12 maanden staan ingeschreven
 dn = deelneming, ER = resultaat evenredigheidstoets, B = bereik.
 . = gegevens ontbreken.

Uit tabel 5.7 blijkt voorts dat leden van minderheidsgroeperingen zijn *ondervertegenwoordigd* in de MOA in vergelijking met hun aandeel in de doelgroep van de maatregel. Die ondervertegenwoordiging is in 1986 vergelijkbaar met die in 1987. Weliswaar is in 1987 hun aandeel in de MOA licht gestegen, maar dat geldt ook voor hun aandeel in de doelgroep. Uitsluitend per 31-12-1987 zijn per bevolkingsgroep gedifferentieerde gegevens bekend. Het betreft hier een steekproef uit de financiële administratie van de maatregel (zie bijlage 7). Daaruit blijkt dat Molukkers, alsook autochtone Nederlanders, zijn oververtegenwoordigd in de maatregel, terwijl met name Surinamers, Turken en Marokkanen zijn ondervertegenwoordigd. Voor de 'overige mediterrane bevolkingsgroepen' (Italianen, Spanjaarden, Portugezen, Joegoslaven en Grieken) geldt evenredigheid.

Over de *effectiviteit* van de MOA is (nog) geen informatie beschikbaar⁵³. De voorganger van de MOA, de PBM, is evenmin geëvalueerd. Alleen is bekend dat in het eerste jaar van de toepassing van de PBM (1982) ongeveer tweederde van de deelnemers bij de gesubsidieerde instelling in dienst kon blijven na afloop van de subsidieverstrekking⁵⁴. Dit hoge percentage behoeft overigens niet te betekenen dat er sprake is van een effectieve maatregel. Om dat te

^{53]} De gegevens zijn ontleend aan een ten tijde van de uitvoering van dit onderzoek nog niet gepubliceerd intern onderzoek van het ministerie van SoZaWe, uitgevoerd door de heren O. Aslan en J. Fokkema. Het betreft hier een steekproef van ongeveer 800 personen uit de financiële administratie van de toepassingen van de maatregel. De later te bespreken gegevens van de Wet Vermeend/Moor zijn op dezelfde wijze tot stand gekomen.

^{54]} Wachter en Visser, 1986a, blz. 10, 1986b, blz. 54, VRR, 1987, blz. 159.

kunnen bepalen is immers onderzoek nodig waarbij een vergelijking wordt gemaakt met een controle-groep (zie paragraaf 5.1.2).

Het (schaarse) onderzoek op dit terrein geeft aan dat loonkostensubsidies nauwelijks invloed hebben op de werving en selectie van werknemers. Uitsluitend in het geval van gelijkwaardige kandidaten kan een loonkostensubsidie de doorslag geven⁵⁵. De indruk bestaat dat de desbetreffende werknemers veelal ook zonder de initiële loonkostensubsidie zouden zijn aangenomen. Wachter en Visser concluderen op basis van een vergelijking van loonkostensubsidies tussen vijf landen dat 'zwakke aanbodcategorieën' door loonkostensubsidies dan ook geen structurele verbetering van hun arbeidsmarktpositie ondervinden⁵⁶.

5.4.2 Jeugdontplooingsbanen (JOB)

JOB hebben tot doel 'de (weder)opname van langdurig werkloze jongeren in het arbeidsproces te bevorderen'. Het gaat daarbij om personen jonger dan 25 jaar, die langer dan 2 jaar werkloos zijn. De loonkostensubsidie bestaat uit 33 procent van het bruto minimum (jeugd)loon. Pas sinds het begin van 1988 is het zo genoemde 'JOB-plan' landelijk ingevoerd⁵⁷.

In totaal zijn ongeveer 3100 jongeren in 1987 via de JOB geplaatst. Het exacte aandeel van leden van minderheidsgroeperingen daarin is niet bekend. Wel is op basis van een door het NEI uitgevoerd onderzoek naar de effecten van de JOB in de gemeenten Enschede, Schiedam en Veendam, een zeer globale en voorzichtige schatting te maken van het aandeel van leden van minderheidsgroeperingen⁵⁸. Van de 266 ondervraagde respondenten gaven er 28 aan te behoren tot een etnische minderheid; dat is ongeveer 11 procent. In de genoemde gemeenten bestond ongeveer 10 procent van de langdurig werkloze jongeren uit etnische minderheden⁵⁹.

Tabel 5.8 Arbeidsmarktpositie van ex-JOB-deelnemers naar herkomst, voorjaar 1986

| | etnische minderheden | autochtone Nederlanders |
|-----------------------------------|-------------------------|----------------------------|
| Vaste baan bij JOB-werkgever | 15% | 15% |
| Tijdelijke baan bij JOB-werkgever | 4% | 6% |
| Vaste baan elders | - | 12% |
| Tijdelijke baan elders | 12% | 9% |
| JOB-baan | - | 8% |
| Zonder werk | 70% | 50% |
| Totaal (abs=100%) | 26 | 234 |

Tbelichting:

De cijfers geven niet meer dan een zeer globale indicatie. Ze zijn ontleend aan het onderzoek van De Koning e.a., 1987a, dat is uitgevoerd in de gemeenten Enschede, Schiedam en Veendam. Het gaat hier om jongeren die in de periode september 1984 tot en met het voorjaar 1986 minimaal één JOB-baan hebben beëindigd. Het absolute aantal respondenten waarop voor etnische minderheden is gepercenteerd, is zeer gering. Een vergelijking met een controle-groep is niet gemaakt. Leden van etnische minderheidsgroeperingen en autochtone Nederlanders zijn in het onderzoek niet zonder meer vergelijkbaar.

^{55]} Wachter en Visser, 1986b, blz. 54, Reubsaet en Kropman, 1986, blz. 110-111.

^{56]} Wachter en Visser, 1986B, blz. 57.

^{57]} In 1987 waren er 28 arbeidsbureaus bij de uitvoering betrokken.

^{58]} De Koning e.a., 1987a.

^{59]} De Koning e.a., 1987a, blz. 54. Landelijk bedraagt het aandeel in de doelgroep ongeveer 13%.

Het totale *bereik* van de maatregel wordt geschat op zo'n 30 procent⁶⁰. Uit het onderzoek van het NEI blijkt dat voor bijna 40 procent van de deelnemers de plaatsing 3½ maand na de start alweer was beëindigd; hun banen hebben gemiddeld drie weken geduurd⁶¹. Bijna een kwart van de deelnemers werkt niet langer dan 1 maand⁶². Voor een deel van de JOB-deelnemers is de opgedane werkervaring derhalve zeer beperkt, hetgeen hun kansen tot (her)intreiding nauwelijks zal hebben verbeterd.

Van alle in het onderzoek ondervraagde jongeren die minimaal één JOB-baan hebben beëindigd, blijkt dat ongeveer de helft in het voorjaar van 1986 werkloos is (zie tabel 5.8). Bij jongeren die behoren tot de etnische minderheden, ligt dat percentage nog hoger (70 procent). In vergelijking met autochtone Nederlandse jongeren vinden zij in gelijke mate een baan bij de JOB-werkgever (ongeveer 15 procent van de deelnemers).

Het verschil tussen de jongeren uit etnische minderheidsgroepen en hun autochtone Nederlandse leeftijdsgenoten zit vooral in het vinden van een baan bij een andere dan de JOB-werkgever. We benadrukken hierbij dat er bij de vergelijking tussen de autochtone en allochtone jongeren geen 'matching' heeft plaatsgevonden op relevante achtergrondkenmerken.

Of de JOB-deelneming heeft geleid tot een verbetering van de arbeidsmarktpositie van de deelnemende jongeren is op basis van de beschikbare gegevens niet vast te stellen⁶³. Het is immers niet bekend of het bezit van een vaste baan bij ongeveer een kwart van de jongeren wordt bepaald door de deelneming aan het JOB-plan of door andere omstandigheden. Om dit te achterhalen, is een longitudinaal onderzoek met een controle-groep noodzakelijk.

5.4.3 **Wet Vermeend/Moor en de Maatregel Langdurig Werklozen (MLW)**

Vanaf 1 oktober 1986 is de 'Wet Vermeend/Moor' van kracht. De maatregel beoogt door middel van een selectieve loonkostensubsidie van ongeveer 20 procent werklozen (jonger dan 21 jaar) die langer dan 3 jaar werkloos zijn aan een baan te helpen. Indien een werkgever zo'n langdurige werkloze in dienst neemt, ontvangt hij een vrijstelling voor een deel van de werkgeverspremies⁶⁴. Indien de werkgever die gebruik maakt van de 'Wet Vermeend/Moor', besluit om met de werknemer een arbeidscontract voor onbepaalde tijd af te sluiten, kan hij via de MLW in aanmerking komen voor een subsidie van f 4000,- voor training en begeleiding⁶⁵.

In 1987 werd de 'Wet Vermeend/Moor' toegepast voor 8939 landurig werklozen, hetgeen naar schatting neerkomt op een totaal *bereik* van 6 á 7 procent⁶⁶. Het aantal toepassingen van de MLW bedroeg ultimo 1987: 7370. Van alle plaatsingen heeft ongeveer de helft een dienstverband voor onbepaalde tijd. Een deel van de doelgroep van de maatregel wordt door de GAB's als niet plaatsbaar beschouwd door het ontbreken van voldoende basiskennis (onder andere de beheersing van de Nederlandse taal). Vrouwen, ouderen en ongeschoolden zijn ondervertegenwoordigd bij het aantal plaatsingen⁶⁷.

⁶⁰] De Koning e.a., 1987a, blz. 7-8.

⁶¹] Wachter en Visser, 1986a, blz. 91, 1986b, blz. 56.

⁶²] De Koning e.a., 1987a, blz. 7-8.

⁶³] Vergelijk De Koning e.a., 1987a, blz. 51 en blz. 62.

⁶⁴] Bijkomende randvoorwaarden zijn dat niet meer dan 10% van het totale werknemersbestand via deze wet mag worden gefinancierd. Kleine bedrijven (< 15 werknemers) mogen maximaal 2 personen plaatsen. Zowel 6 maanden voor als zes maanden na de plaatsing mogen zich bij het betrokken bedrijf geen gedwongen ontslagen om bedrijfseconomische redenen voordoen.

⁶⁵] De MLW kan alleen worden gebruikt in combinatie met de toepassing van de 'Wet Vermeend/Moor'.

⁶⁶] Informatie ontleend aan: Gravesteijn-Ligthelm e.a., 1988.

⁶⁷] Gravesteijn-Ligthelm e.a., 1988, blz. 33.

Over het aandeel van leden van minderheidsgroeperingen in deze voorziening zijn ten tijde van de uitvoering van dit onderzoek (nog) geen exacte gegevens voorhanden. Door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid wordt het aandeel van etnische minderheden in deze maatregel geschat op 8 procent. Dat betekent een *ondervertegenwoordiging*. Op basis van de administratie van de arbeidsbureaus valt een schatting te maken van het aandeel van leden van minderheidsgroeperingen in de doelgroep van de maatregel; dit bedraagt ongeveer 13 procent.

Op basis van het beschikbare materiaal (deels vanwege de nog maar korte looptijd) valt niet te bepalen of deze maatregel de werkgelegenheidskansen van langdurig werklozen verbetert. Wel blijkt dat ruim de helft van de deelnemende bedrijven de langdurig werkloze niet zou hebben aangenomen zonder toepassing van de maatregel ⁶⁸. Veel bedrijven zijn positiever gaan denken over de inpasbaarheid van langdurig werklozen ⁶⁹.

In die zin kan deze maatregel een 'psychologische rol' vervullen. De maatregel zou de vicieuze cirkel kunnen doorbreken, waarin gebrek aan perspectief bij langdurig werklozen resulteert in gedrag dat arbeidsorganisaties en arbeidsbureaus als negatief voor hun plaatsbaarheid bestempelen ⁷⁰.

5.4.4 Loonsuppletierегeling (LSR)

Een laatste in dit kader te bespreken loonkostensubsidie betreft de 'Loonsuppletierегeling ingevolge WW en WWV'. Deze maatregel heeft tot *doel* de mobiliteit te bevorderen door een tijdelijke overbrugging van het inkomensverschil tussen uitkering en het loon in de geaccepteerde baan. Als doelgroep

Tabel 5.9 Gebruik van de Loonsuppletierегeling naar herkomst, 31-12-1987

| | gebruik LSR | aandeel in de geregisteerde werkloosheid |
|------------------------------------|----------------|--|
| autochtone Nederlanders | 93,3% | 85,5% |
| Antillianen/Arubanen | 0,2% | 0,7% |
| Surinamers | 1,2% | 2,9% |
| Molukkers | 0,8% | 0,3% |
| Italianen | 0,1% | 0,3% |
| Grieken | 0,1% | 0,1% |
| Marokkanen | 1,6% | 2,6% |
| Portugezen | --- | 0,1% |
| Spanjaarden | 0,1% | 0,2% |
| Tunesiërs | --- | 0,1% |
| Turken | 1,1% | 3,9% |
| Joegoslaven | 0,1% | 0,3% |
| totaal | | |
| etnische minderheden | 5,5% | 11,4% |
| overig allochtoon | 1,2% | 3,0% |
| totaal generaal (abs= 100%) | 1337 | 697349 |

Totale bereik van de maatregel in 1987 ≈ 0,2%.

--- = nihil.

⁶⁸] Gravesteyn-Ligthelm e.a., 1988, blz. 47. Vgl. onze bevindingen over de WVM.

⁶⁹] Vergelijk bladzijde 62.

⁷⁰] Vergelijk Van den Berg en Van der Veen, 1987, blz. 31.

beschouwt men uitkeringsgerechtigden WW en WWV voor wie arbeid slechts beschikbaar is tegen een loon dat lager is dan het dagloon waarnaar hun uitkering is of zou moeten worden berekend.

De absolute omvang van de totale doelgroep van de maatregel is niet bekend. Als het aantal toepassingen van deze maatregel wordt gerelateerd aan de totale geregistreerde werkloosheid, dan bedraagt dit percentage in de periode 1975-1987 jaarlijks gemiddeld ongeveer 0,1⁷¹. Ultimo 1987 bedroeg het aantal personen dat na toepassing van de LSR is geplaatst bij een werkgever: 1337. Uitgedrukt als percentage van het totale aantal geregistreerde werklozen betekent dit een *bereik* van 0,2 procent. Het aandeel van de leden van minderheidsgroeperingen daarin bedraagt 5,5 procent (tabel 5.9). Voor alle allochtone bevolkingsgroepen, met uitzondering van Molukkers, geldt een *ondervertegenwoordiging*.

Gezien het karakter en het geringe bereik van deze maatregel mag niet worden verwacht dat zij een structurele bijdrage levert aan de verbetering van de arbeidsmarktpositie van etnische minderheden.

5.5 Scholingsmaatregelen

De tot nu toe besproken arbeidsvoorzieningsmaatregelen hebben als doel op korte termijn de inschakeling van bepaalde categorieën werklozen in het arbeidsproces te realiseren. De in deze paragraaf te bespreken maatregelen dragen veeleer een algemeen karakter; zij zijn er op gericht door middel van scholing en/of training de arbeidskwalificaties van de geregistreerde werklozen te verbeteren. Een directe schakeling naar een dienstverband blijft daarbij achterwege, hoewel dit niet voor alle scholingsvoorzieningen geldt.

Achtereenvolgens komen aan de orde: de Kaderregeling Scholing (KRS), de Centra voor (Administratieve) Vakopleiding Volwassenen (C[A]VV), de Centra voor Beroepsoriëntatie en Beroepsbeoefening (CBB), de Primaire Beroepsgerichte Volwasseneneducatie (PBVE) en enkele scholingsmaatregelen voor jongeren (waaronder de Bijdrageregeling Vakopleiding Jeugdigen (BVJ) en de Cursussen Jeugdige Volwassenen (CJW)).

5.5.1 Kaderregeling Scholing (KRS)

De Kaderregeling Scholing (KRS) is op 1 januari 1987 ontstaan uit een samenvoeging van de Studiekostenregeling (SKR) en de maatregel 'Scholing in samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven' (SOB). Ze heeft tot *doel* de (weder)inpassing of handhaving van arbeidskrachten in het arbeidsproces te bevorderen door scholing in bedrijven of opleidingsinstellingen. Als doelgroep beschouwt men werklozen en werkenden die zonder scholing niet kunnen worden ingepast, respectievelijk niet gehandhaafd kunnen blijven in het arbeidsproces.

De maatregel behelst een tegemoetkoming in de studiekosten. Dit betekent overigens niet dat de maatregel uitsluitend is bedoeld voor toepassing op laag- of ongescholden. Het gebruik loopt dwars door alle opleidingsniveaus heen. Wel blijkt dat in de praktijk de maatregel alleen wordt toegepast voor personen beneden de 45 jaar.

Ultimo 1987 werd de KRS toegepast voor ongeveer 42.500 personen. Daarvan had iets meer dan drie kwart betrekking op werklozen. Bij etnische minderheden werd de maatregel in 9 van de 10 gevallen toegepast op werklozen.

^{71]} Voor de periode 1974-1984 is gebruik gemaakt van de gegevens uit: Wachter en Visser, 1986a, blz. 38. Voor de latere jaren is gebruik gemaakt van het ISVA-bestand.

In tabel 5.10 is per bevolkingsgroep het aandeel in de KRS aangegeven. Daarbij is een onderscheid gemaakt tussen werklozen (dn[a]) en werkenden (dn[b]). Bij de werkloze deelnemers van de KRS bedraagt het aandeel van etnische minderheden 8 procent, bij de werkende deelnemers slechts 3,7 procent. De exacte omvang van de doelgroep is met de beschikbare gegevens niet te bepalen (dit geldt zowel voor de werkenden als voor de werklozen). Als het relatieve gebruik dat minderheden maken van de KRS wordt vergeleken met hun aandeel in de totale geregistreerde werkloosheid (of bij de werklozen beneden 45 jaar), dan is er sprake van een *ondervertegenwoordiging*. De relatieve deelneming bij de werkenden is zo laag dat ook hier moet worden gesproken van een *ondervertegenwoordiging*.

Bij de werkloze deelnemers aan de KRS geldt de geconstateerde ondervertegenwoordiging niet voor alle bevolkingsgroepen. Antillianen/Arubanen, Molukkers, Spanjaarden en Tunesiërs zijn (evenals autochtone deelnemers) evenredig vertegenwoordigd of licht oververtegenwoordigd in de maatregel.

Voor wat betreft de *effectiviteit* van deze maatregel is uitsluitend (zij het schaarse) informatie beschikbaar over de voorlopers van deze maatregel, te weten: de SKR en de SOB. Daarbij dient opnieuw te worden geconstateerd dat een goede evaluatie van deze maatregelen niet heeft plaatsgevonden.

Tabel 5.10 Gebruik van de KRS naar herkomst, 31-12-1987

| | ~~ dn[a] | ~~ dn[b] | ~~c dg | ~~d dg |
|-----------------------------------|-------------|-------------|-----------|-----------|
| autochtone Nederlanders | 88,1% | 95,4% | 85,5% | 85,5% |
| Antillianen/Arubanen | 0,7% | 0,1% | 0,7% | 0,8% |
| Surinamers | 2,2% | 0,2% | 2,9% | 3,1% |
| Molukkers | 0,7% | 0,1% | 0,3% | 0,4% |
| Italianen | 0,1% | 0,1% | 0,3% | 0,2% |
| Grieken | 0,1% | ---- | 0,1% | 0,1% |
| Marokkanen | 1,6% | 0,1% | 2,6% | 2,4% |
| Portugezen | 0,1% | ---- | 0,1% | 0,1% |
| Spanjaarden | 0,2% | 0,1% | 0,2% | 0,2% |
| Tunesiërs | 0,1% | ---- | 0,1% | 0,1% |
| Turken | 2,1% | 2,1% | 3,9% | 3,9% |
| Joegoslaven | 0,1% | 0,1% | 0,3% | 0,2% |
| totaal | | | | |
| etnische minderheden | 8,0% | 3,7% | 11,4% | 11,3% |
| overig allochtoon | 4,0% | 0,9% | 3,0% | 3,2% |
| totaal generaal (abs=100%) | 33428 | 9071 | 697349 | 575055 |

Toelichting:

~~

dn[a] = deelneming bij werklozen.

~~

dn[b] = deelneming bij werkenden.

~~c

dg = aandeel in geregistreerde werkloosheid

~~d

dg = aandeel bij werklozen < 45 jaar

---- = nihil

Van degenen die in 1981 deelnamen aan de SKR, is bekend dat 5 tot 17 maanden later bijna 60 procent van de deelnemers (nog) werkloos is ⁷².

Van degenen die in 1980 de in het kader van de SKR gevolgde opleiding met succes hebben afgerond, blijkt na 17 tot 29 maanden iets meer dan 30 procent werkloos te zijn ⁷³. Bij degenen die voortijdig de opleiding verlieten was dat percentage hoger ⁷⁴. Omdat op basis van het beschikbare materiaal geen vergelijking is te maken met een controle-groep van niet-deelnemers, is niet vast te stellen wat het effect is van de maatregel op de arbeidsmarktpositie van de deelnemers ⁷⁵.

In de literatuur wordt positief geoordeeld over de scholing die in samenwerking met het bedrijfsleven wordt gegeven (de voormalige SOB en de werkende deelnemers aan de SKR), hoewel de indruk bestaat dat de subsidie door de werkgevers nogal eens wordt gebruikt als een bijdrage in een lopend herstructureringsproces ⁷⁶. Van degenen die in 1980 een opleiding in het kader van de SOB voltooiden, vond 96 procent direct na deelneming een baan ⁷⁷. Daar staat tegenover dat ongeveer een kwart van de deelnemers de opleiding voortijdig beëindigde ⁷⁸.

In z'n algemeenheid kan worden gesteld dat scholingsmaatregelen binnen de bedrijven effectiever lijken te zijn dan die buiten arbeidsorganisaties. Verwondering hoeft dat niet te wekken, omdat werkgevers tijdens de scholingsperiode beter inzicht kunnen krijgen in de mogelijkheden van de deelnemende werknemers en bovendien reeds in de desbetreffende arbeidskracht hebben geïnvesteerd. Tegelijkertijd valt te constateren (op basis van de eerder besproken cijfers) dat juist leden van minderheidsgroeperingen hiervan weinig profiteren.

5.5.2 Centra voor (administratieve) vakopleiding volwassenen C(A)VV

Het *doel* van de 'regeling voor scholing in de Centra voor (administratieve) Vakopleiding Volwassenen C(A)VV' is 'de bevordering van de (weder)inpassing of handhaving van mannen en vrouwen in het arbeidsproces door scholing, om-, her- en bijscholing in dagopleiding'. De doelgroep bestaat uit werklozen of met werkloosheid bedreigde personen, werkende ongeschoolden en 'bijzondere categorieën'.

In de centra wordt aan de deelnemers een vakopleiding aangeboden in de bouw, de metaal of in administratieve beroepen. Van de deelnemers wordt verlangd dat zij ten hoogste een opleiding hebben op MAVO- of LBO-niveau en enige affiniteit hebben met de genoemde beroepen. Ongeveer 95 procent van de cursisten wordt geschoold met het oog op arbeidsinpassing ⁷⁹. In de helft van de gevallen gaat het hier om een poging directe inschakeling in het arbeidsproces te realiseren. In slechts 5 procent van de toepassingen gaat het derhalve om bij-, her- of omscholing van werkenden.

In tabel 5.11 zijn de beschikbare gegevens over de deelneming, de doelgroep, de uitstroom, de uitval (voortijdige beëindiging) en het bereik weergegeven per bevolkingsgroep. Ultimo 1987 volgden 7180 personen een opleiding bij de

⁷²] Wachter en Visser, 1986a, blz. 16.

⁷³] Wachter en Visser, 1986a, blz. 106.

⁷⁴] Idem. Volgens de auteurs ligt bij hen het percentage tussen de 32 en 48.

⁷⁵] Vergelijk Wachter en Visser, 1986b, blz. 58.

⁷⁶] Wachter en Visser, 1986a, blz. 99.

⁷⁷] Wachter en Visser, 1986a, blz. 16.

⁷⁸] Wachter en Visser, 1986a, blz. 99.

⁷⁹] De Koning e.a., 1987b, blz. 13.

C(A)VV. Voor de maatregel als geheel betekent dit een *bereik* van bijna 6 procent⁸⁰.

Het aandeel van leden van minderheidsgroeperingen bedraagt iets meer dan 7 procent. In vergelijking met hun aandeel in de doelgroep van de voorziening (dg) betekent dit een *ondervertegenwoordiging*. Leden van minderheidsgroeperingen zijn oververtegenwoordigd bij degenen die voortijdig de opleiding beëindigen (u[2]). Het voortijdig beëindigen van de opleiding komt zeer vaak voor bij Marokkanen; meer dan de helft van de Marokkaanse deelnemers maakt de opleiding niet af. Als etnische minderheden deelnemen aan de C(A)VV, volgen zij in de meeste gevallen een zo genoemde 'metaalopleiding'.

Tabel 5.11 Gebruik, doelgroep, bereik en evenredigheidsstoets C(A)VV naar herkomst, 31-12-1987

| | ~ dn | ~ dg | ~ u[1] | u[2] | B | ER |
|--------------------------------|---------|---------|-----------|------|------|-----|
| autochtone Nederlanders | 90,1% | 88,5% | 92,5% | 28% | | 1,0 |
| Antillianen/Arubanen | 1,0% | 1,0% | 0,7% | 35% | | 0,9 |
| Surinamers | 2,0% | 4,0% | 1,6% | 37% | | 0,5 |
| Molukkers | 1,2% | 0,7% | 0,7% | 35% | | 1,8 |
| Italianen | 0,1% | 0,2% | 0,1% | 47% | | 0,6 |
| Grieken | 0,0% | 0,0% | 0,0% | ## | | 0,6 |
| Marokkanen | 1,5% | 1,1% | 0,7% | 54% | | 1,3 |
| Portugezen | 0,0% | 0,0% | 0,0% | ## | | 0,6 |
| Spanjaarden | 0,1% | 0,1% | 0,2% | 16% | | 1,1 |
| Tunesiërs | 0,0% | 0,0% | 0,0% | ## | | 1,3 |
| Turken | 1,2% | 2,0% | 1,1% | 34% | | 0,6 |
| Joegoslaven | 0,1% | 0,2% | 0,1% | 27% | | 0,3 |
| totaal | | | | | | |
| etnische minderheden | 7,2% | 9,6% | 5,3% | 37% | 4,2% | 0,8 |
| overig allochtoon | 2,7% | 2,0% | 2,1% | 33% | | 1,4 |
| totaal generaal | | | | 28% | 5,6% | 1,0 |
| (abs= 100%) | 7181 | 128188 | 10153 | | | |

Tbelichting: dn = deelneming, dg = doelgroep (geregistreerde werklozen met ten hoogste enkele jaren mavo of een lbo-opleiding in de technische of administratieve richtingen), u[1] = aandeel in de uitstroom, u[2] = aandeel van degenen die de opleiding voortijdig verlaten als percentage van het totaal aantal uitstromers per bevolkingsgroep, B = bereik (alleen bekend voor de maatregel als geheel en voor de totaal-categorie 'etnische minderheden') en ER = resultaat van de evenredigheidsstoets. ## = aantal deelnemers < 10.

Niet alle minderheidsgroeperingen zijn ondervertegenwoordigd in de C(A)VV. Molukkers, Marokkanen, Spanjaarden en Tunesiërs zijn licht oververtegenwoordigd, terwijl Antillianen/Arubanen bij benadering evenredig zijn vertegenwoordigd. Spanjaarden vormen de enige groep allochtone deelnemers die relatief minder vaak dan autochtone Nederlanders de opleiding voortijdig beëindigen. Alle andere allochtone deelnemers sluiten hun opleiding bij het C(A)VV beduidend vaker voortijdig af. Dat behoeft overigens niet te betekenen dat de interne effectiviteit van de maatregel te wensen overlaat. Van alle cur-

^{80]} Wachter en Visser stellen vast dat in de periode 1982 tot en met 1984 het bereik om en nabij de 1% bedraagt (Wachter en Visser, 1986a, blz. 49). Zij berekenen het bereik door het totaal aantal toepassingen te relateren aan de totale geregistreerde werkloosheid (boven 50 jaar). Dat is de reden dat het door ons berekende percentage aanzienlijk hoger ligt; wij hebben het totaal aantal toepassingen gedeeld door de absolute omvang van de doelgroep van de maatregel.

sisten die de opleiding voortijdig afbreken, is de meest genoemde reden 'het vinden van werk'⁸¹. Of dit ook geldt voor allochtone deelnemers is niet bekend.

Zoals eerder opgemerkt, is het merendeel van de cursisten in de C(A)VV bij aanvang van de cursus werkloos. Slechts een beperkt deel van de toepassingen heeft betrekking op personen die vóór deelneming aan de cursus een baan hebben. Hoewel exacte gegevens ontbreken, bestaat de indruk dat het aandeel van leden van minderheidsgroeperingen bij de werkende cursisten zeer gering is⁸².

Naar de (externe) effectiviteit van de C(A)VV is recentelijk onderzoek verricht. Bij de evaluatie van deze voorziening is gebruik gemaakt van een (semi-)experimenteel onderzoeksdesign (zie paragraaf 5.2.1).

In dit longitudinale onderzoek⁸³ worden cursisten die de opleiding hebben voltooid, vergeleken met personen die geen cursus volgen bij de C(A)VV en die werkloos zijn geworden in de periode dat de cursisten de opleiding verlieten. Dit gebeurt na 'matching' op een aantal voor de arbeidsmarkt relevante achtergrondkenmerken⁸⁴. In het onderzoek wordt de arbeidsmarktpositie van de cursisten met die van de niet-deelnemers vergeleken op twee tijdstippen, te weten: een ½ à 1 jaar en ongeveer 1½ jaar na beëindiging van de cursus⁸⁵.

De resultaten van het onderzoek laten zien dat de externe effectiviteit van de maatregel beperkt is⁸⁶. Van de cursisten met een voltooide C(A)VV-opleiding heeft op de eerste peildatum 79 procent een baan gevonden en op de tweede peildatum 81 procent, terwijl deze percentages bij de controle-groep respectievelijk 68 en 76 bedragen⁸⁷. Daarnaast hebben de cursisten iets sneller een baan gevonden dan de controle-groep. Zowel van de 'onvoltooide' als de 'voltooide' cursisten zijn de meesten van mening dat het volgen van de C(A)VV-opleiding geen of weinig invloed heeft gehad op hun kansen op een baan⁸⁸. Overigens zijn de arbeidsmarkteffecten minder gunstig voor de deelnemende 'buitenlanders'; op de tweede peildatum bedraagt het plaatsingseffect bij hen 71 procent, terwijl dat bij de autochtone Nederlanders 83 procent bedraagt⁸⁹.

Concluderend kan worden vastgesteld dat de externe effectiviteit van de C(A)VV zeer beperkt is. Tevens kan worden gesteld dat er geen structurele verbetering van de arbeidsmarktpositie van etnische minderheden te verwachten is van de C(A)VV.

5.5.3 Centra voor Beroepsoriëntatie en Beroepsbeoefening (CBB)

Het *doel* van de CBB is de 'opheffing van achterstand waarin personen door sociale en/of culturele factoren kunnen verkeren'. Daarbij doelt men met name op de aanwezigheid van taalachterstand, de onbekendheid met Nederlandse arbeidsverhoudingen en ontbrekende kennis en vaardigheden die noodzakelijk zijn voor de deelneming aan het arbeidsproces. Als doelgroep beschouwt men 'alle legaal in Nederland verblijvende ingeschreven werkzoekenden', voor wie de genoemde achterstand geldt.

In de praktijk worden de CBB veelal bezocht door allochtonen met enkele jaren lager onderwijs, autochtonen met een afgebroken LBO- of MAVO-opleiding, de

⁸¹] De Koning e.a., 1987b, blz. 31.

⁸²] De Koning e.a., 1987b, blz. 22.

⁸³] De Koning e.a., 1987b, p 38 e.v. Zie tevens De Koning e.a., 1988b.

⁸⁴] De Koning e.a., 1988b, blz. 1-5. De 'matching' op werkloosheidsduur is beperkt, omdat C(A)VV cursisten vaak ook voor de deelname aan de opleiding werkloos zijn.

⁸⁵] De Koning e.a., 1988b, blz. 6 en 18.

⁸⁶] De Koning e.a., 1987b, blz. 48, Wachter en Visser, 1986b, blz. 57.

⁸⁷] De Koning e.a., 1988b, blz. 18.

⁸⁸] De Koning e.a., 1987b, blz. 32 en 34.

⁸⁹] De Koning e.a., 1988b, blz. 8-9, 16.

tweede generatie immigranten met een afgebroken opleiding in het voortgezet onderwijs en herintredende vrouwen die zich heroriënteren op een beroep⁹⁰.

In 1986 en 1987 hebben respectievelijk 3200 en 3360 cursisten bij de CBB een opleiding gevolgd. De omvang van de doelgroep van de voorziening is met het beschikbare materiaal niet te bepalen. Als de deelneming aan de CBB wordt gerelateerd aan de totale geregistreerde werkloosheid, resulteert een percentage van 0,5⁹¹.

Gezien de doelstelling van de maatregel behoeft het geen verwondering te wekken dat meer dan de helft van alle deelnemers behoort tot de etnische minderheden, hoewel exacte cijfers ontbreken⁹². Omdat noch de omvang van de doelgroep, noch die van de deelneming aan de CBB is te bepalen, kan niet worden vastgesteld of er sprake is van een over- of ondervertegenwoordiging.

Over de *effecten* van de deelneming aan een opleiding van de CBB op de arbeidsmarktpositie van de deelnemers is zeer weinig bekend⁹³. Uiterst globale schattingen geven aan dat ongeveer 4 van de 10 deelnemers de opleiding voortijdig beëindigt en dat ongeveer 3 van de 10 deelnemers een baan vindt⁹⁴. Hierbij is echter geen vergelijking gemaakt met een controle-groep van niet-deelnemers. De CBB zelf hebben nauwelijks inzicht in de arbeidsmarkteffecten van de opleiding voor hun cursisten⁹⁵. Tevens lijkt de bekendheid van de CBB bij bedrijven en instellingen niet groot te zijn⁹⁶.

Tabel 5.12 Gebruik, doelgroep, bereik en evenredigheidstoets BKE, naar herkomst, cursusjaar 1985/1986

| | ~ dn | ~ dg | B | ER |
|---------------------------|---------|---------|------|-----|
| allochtoon | 31% | 22% | . | 1,4 |
| waarvan: a) | | | | |
| * Turk of Marokkaan | 7% | 14% | . | 0,5 |
| * Surinamer of Antilliaan | 11% | 5% | . | 2,2 |
| autochtoon | 69% | 78% | . | 0,9 |
| totaal | | | 1,1% | 1,0 |
| (abs=100%) | 3120 | 281240 | | |

Toelichting: dn = deelneming (per 1-7-1986), dg = doelgroep (werklozen met een opleiding van ten hoogste een afgebroken MAVO- of LBO- opleiding), B = bereik, ER = resultaat van de evenredigheidstoets.

. = gegevens ontbreken.

- a) de deelnemingscijfers van Turken/Marokkanen en van Surinamers/Antillianen zijn geschat op basis van Van Eck e.a., 1987, p. 20.

^{90]} Van der Vange en Boucher, 1988, blz. 12.

^{91]} Wachter en Visser komen voor 1983 op eenzelfde bereikcijfer uit: Wachter en Visser, 1986a, blz. 47.

^{92]} Roelandt en Veenman, 1986, blz. 42-43. Oorspronkelijk was deze maatregel gericht op een soepel verlopende inpassing in het arbeidsproces van immigranten uit Suriname en van de Nederlandse Antillen: Van der Vange en Boucher, 1988, blz. 9. Voor instroomcijfers, zie: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, directie ARBVO, werkgroep maatregelenbeleid, Centrale begeleidingscommissie CBB, *resultaten cliëntenregistratie CBB, 1986 en 1987*, Rijswijk, 1988.

^{93]} Zie: Van der Vange en Boucher, 1988, blz. 59, Wachter en Visser, 1986a, blz. 14, 97 en Meurs, 1986, blz. 120.

^{94]} Van der Vange en Boucher, 1988, blz. 59. Vgl. Wachter e.a., 1986a, blz. 14, 97, Schokking-Siegerist e.a., 1985, blz. 120. In Rotterdam beëindigt ongeveer de helft van de deelnemers de opleiding om een andere reden dan het vinden van werk of het volgen van een andere opleiding (Meurs, 1986, blz. 120).

^{95]} Van der Vange en Boucher, 1988, blz. 60.

^{96]} Van der Vange en Boucher, 1988, blz. 55.

5.5.4 Primaire Beroepsgerichte Volwasseneneducatie (PBVE)

De PBVE is op 1 augustus 1987 ontstaan uit een samenvoeging van de Cursussen Jeugdige Werklozen (CJW), de (proefprojecten) Beroepskwalificerende Educatie (BKE) en de Cursussen Banen en Beroepsoriëntatie voor vrouwen. Over de laatste van de drie maatregelen is geen informatie beschikbaar. De CJW zullen we in de volgende paragraaf bespreken in combinatie met andere scholingsvoorzieningen voor jongeren, zodat in deze paragraaf uitsluitend aan de BKE aandacht zal worden besteed.

De BKE heeft tot *doel* de arbeidsmarktpositie van laag opgeleide volwassenen te verbeteren door beroepsgerichte training⁹⁷. Het totaal aantal cursisten bedraagt bij benadering 3000 personen; een *bereik* van iets meer dan 1 procent (zie tabel 5.12)⁹⁸.

Het relatief aantal allochtone deelnemers in de BKE bedraagt 31 procent. Dit betekent in vergelijking met hun aandeel in de doelgroep van de maatregel (te weten: de laag opgeleide volwassenen) een *oververtegenwoordiging*. Die oververtegenwoordiging wordt met name veroorzaakt door de hoge deelneming van Surinamers en Antillianen. Turken en Marokkanen zijn bij de BKE ondervertegenwoordigd.

Tabel 5.13 geeft een indicatie van de interne *effectiviteit* van de maatregel. Het aantal cursisten dat voortijdig de opleiding heeft beëindigd is zeer hoog (bijna 70 procent). Bij allochtone deelnemers lijkt dit nog iets vaker voor te komen dan bij autochtone deelnemers. Van alle 'stakers' in de periode 1983 tot en met 1985 is 27 procent gestopt met de opleiding vanwege het vinden van een baan (veelal ongeschoold en tijdelijk werk)⁹⁹. Een vergelijking met een controlegroep is niet gemaakt. Desondanks kan worden vastgesteld dat de interne effectiviteit van deze maatregel zeer te wensen overlaat. Over de externe effectiviteit van de maatregel (dat wil zeggen in hoeverre de kwalificatie leidt tot betere arbeidsmarktkansen) is in het geheel niets bekend.

Tabel 5.13 Positie van de deelnemers aan de BKE van de instroomgeneratie 1983-1984 naar geslacht en herkomst (als % van het totaal aantal deelnemers) in november 1985

| | | staker | cursist | diploma a) | Totaal (abs = 100%) |
|-----------------------------|-----------|--------|---------|------------|------------------------|
| autochtone | * mannen | 68% | 23% | 9% | 318 |
| Nederlanders | * vrouwen | 65% | 26% | 9% | 241 |
| Surinamers & Antillianen | * mannen | 68% | 31% | 1% | 83 |
| | * vrouwen | 62% | 32% | 6% | 68 |
| mediterranen | * mannen | 86% | 14% | - | 42 |
| | * vrouwen | ## | ## | ## | 4 |
| overig | * mannen | 74% | 24% | 2% | 46 |
| allochtoon | * vrouwen | 95% | 5% | - | 19 |

Bron: Van Eck e.a., 1987, p. 29.

- = nihil, ## = aantal deelnemers < 10.

a) diploma Leerlingwezen of getuigschrift BKE of CVV.

^{97]} Van Eck, e.a., 1987, blz. 22.

^{98]} Wachter en Visser komen voor de twee voorafgaande cursusjaren tot een jaarlijks bereik van ongeveer 1/2%. Zij beschouwen als de doelgroep echter alle geregistreerde werklozen (Wachter en Visser, 1986a, blz. 53).

^{99]} Van Eck e.a., 1987, blz. 30-31.

5.5.5 Scholingsmaatregelen voor jeugdigen

Voor werkloze jongeren bestaan er binnen het arbeidsvoorzieningsbeleid specifieke voorzieningen. Over het gebruik, het bereik en de effectiviteit van deze scholingsvoorzieningen is zeer weinig informatie beschikbaar.

De *Cursussen Jeugdige Werklozen (CJW)* (per 1-8-1987 ondergebracht in de PBVE) hebben tot doel 'het arbeidsmarktperspectief van werkloze jongeren te verbeteren door een oriëntatie op de mogelijkheden van de arbeidsmarkt en de eisen die het beroepsleven stelt'. Hierbij wordt geprobeerd de deelnemers door te 'schakelen' naar een opleiding of naar een baan. De doelgroep bestaat uit werkloze (niet meer leerplichtige) jongeren (beneden 23 jaar) met ten hoogste een AVO- of LBO-opleiding, die een kwetsbare positie innemen op de arbeidsmarkt. Het totale bereik van de maatregel bedraagt jaarlijks zo'n 1½ procent¹⁰⁰. Exacte gegevens over het gebruik dat allochtone jongeren van de CJW maken zijn niet voorhanden. Op basis van gegevens van het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, waarin minderheden worden geteld op basis van het criterium 'anderstaligheid', is het mogelijk een zeer globale schatting te maken van het relatieve aandeel van 'anderstaligen' in de maatregel. Dat aandeel bedraagt in de cursusjaren 1985/'86 en 1986/'87 ongeveer 2½ procent per jaar. Dat is een forse *ondervertegenwoordiging*; het aandeel van allochtonen in de doelgroep van de voorziening is 23 procent¹⁰¹.

Uit onderzoek blijkt dat arbeidsbureaus een voorselectie maken uit de doelgroep¹⁰². Zij kiezen die jongeren waarbij de kans op succes het grootst is. Drop-outs en de meest kwetsbare groepen worden daardoor slecht bereikt¹⁰³. Over de interne en externe *effectiviteit* van de CJW is te weinig bekend om er een gefundeerd oordeel over te kunnen vellen¹⁰⁴.

Een tweede, specifiek op jongeren gericht ARBVO-instrument is de *Bijdrageregeling Vakopleiding Jeugdigen (BVJ)*. Deze heeft tot doel een (financiële) ondersteuning te geven aan de praktijkcomponent van het Leerlingwezen en beoogt als zodanig de instroom van jongeren (< 23 jaar) in het primair Leerlingwezen te bevorderen.

Het Leerlingwezen biedt jongeren de mogelijkheid een vakopleiding te volgen door middel van een combinatie van theoretisch onderwijs en het opdoen van praktijkervaring. In bepaalde sectoren (detailhandel en procesindustrie) zijn initiatieven in het kader van het Leerlingwezen nagenoeg geheel afhankelijk van de BVJ. Het bereik van de maatregel bedroeg in 1983 2,1 procent van de beroepsbevolking van personen van 25 jaar of jonger¹⁰⁵. Hoeveel leden van minderheidsgroeperingen worden bereikt is niet exact bekend. De indruk bestaat dat 'anderstaligen' fors zijn ondervertegenwoordigd in de maatregel¹⁰⁶. Onderzoeksgegevens die zicht bieden op het arbeidsmarktperspectief van de deelnemende jongeren zijn niet voorhanden¹⁰⁷.

^{100]} Wachter en Visser, 1986a, blz. 44.

^{101]} De cijfers van de doelgroep zijn berekend uit het ISVA-bestand van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Daar worden andere identificatiecriteria gebruikt dan in het registratie-systeem van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. De vergelijking geeft derhalve niet meer dan een indicatie.

^{102]} Wachter en Visser, 1986a, blz. 96.

^{103]} Wachter en Visser, 1986a, blz. 14, 96.

^{104]} Ongeveer 1 op de 3 deelnemers in het cursusjaar 1981/'82 vond direct na deelname een baan (Wachter en Visser, 1986a, blz. 16, 95). Er is echter geen vergelijking gemaakt met een controle-groep. Evenmin is bekend hoe deze situatie een paar jaar na het verlaten van de CJW is.

^{105]} Wachter en Visser, 1986a, blz. 42.

^{106]} *Actieprogramma Minderheden 1989*, evaluatie Taakstellend Beleid 1987, paragraaf 3.4.

^{107]} Wachter en Visser komen desondanks tot de conclusie dat de maatregel 'goed lijkt te werken' (Wachter en Visser, 1986b, blz. 61). Een andere maatregel die in dit verband genoemd dient te worden, is het sinds 1987 in werking getreden 'Proefproject Praktijkleerplaatsen' (PLP). Deze maatregel richt zich op dezelfde doelgroep als de BVJ, maar wordt toegepast op jongeren die niet tot het Leerlingwezen zijn toegelaten. Over deze maatregel is voor ons doel in het geheel geen informatie beschikbaar. Zie: Hóvells en Verijdt, 1987.

5.6 Samenvatting en conclusies

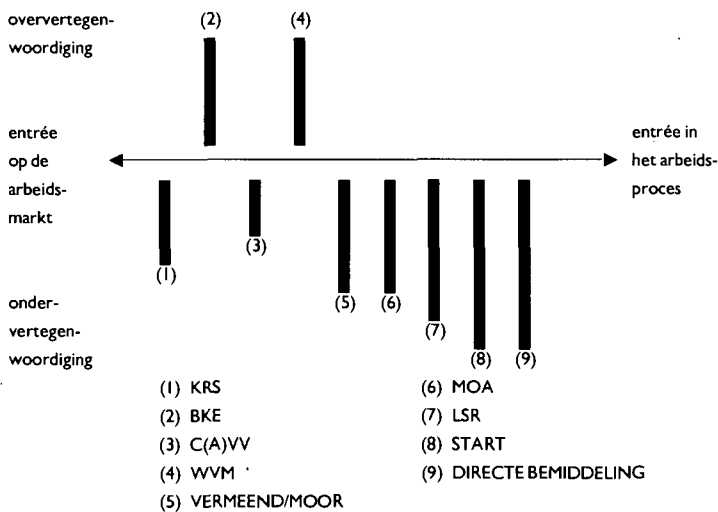
De vraag die in dit hoofdstuk centraal stond, luidde:

Welke effecten heeft het gebruik van ARBVO-maatregelen op de (relatieve) arbeidsmarktpositie van minderheden?

In de voorgaande paragrafen hebben we geprobeerd per voorziening inzicht te krijgen in het bereik en de (interne en externe) effectiviteit van de voorziening. Daarbij is zoveel mogelijk een vergelijking gemaakt tussen de verschillende allochtone groeperingen en de autochtone Nederlanders, waarbij voortdurend de doelgroep van de voorziening in de beschouwing is betrokken.

In figuur 5.1 en schema 5.1 zijn de resultaten van onze analyse nog eens weergegeven.

Figuur 5.1 Samenvattend overzicht van de evenredigheidstoets voor etnische minderheden, 1987 a)



a) over de overige voorzieningen (CBB, CJW, BVJ en JOB) is onvoldoende informatie beschikbaar.

Alvorens we de bevindingen nader zullen toelichten, maken we een tweetal kanttekeningen.

Ten eerste dient te worden opgemerkt dat over de effectiviteit van de verschillende maatregelen (en dan in het bijzonder over de externe effectiviteit) zeer weinig bekend is. Voor de meeste voorzieningen geldt dat er geen of onvoldoende informatie aanwezig is om een gefundeerd oordeel te vellen over de effecten van de maatregel (in schema 5.1 aangegeven met '?').

Ten tweede verdient het vermelding dat de gebruikte gegevens van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid een aantal in bijlage 7 beschreven beperkingen kennen, die nopen tot een voorzichtige interpretatie van de resultaten van onze analyse. Desondanks is een aantal conclusies te trekken.

Eerder in deze studie concludeerden we dat allochtonen ten opzichte van autochtonen het onderwijssysteem verlaten met een achterstand. Dit betekent dat allochtonen vaker een ongunstiger entree op de arbeidsmarkt maken en vaker dan autochtonen moeilijkheden ondervinden bij de inpassing in het arbeidsstelsel. Daarom zijn juist voor hen de ARBVO-maatregelen van belang. Immers, naar verhouding meer allochtonen dan autochtonen behoeven een verbetering van hun kwalificaties en een ondersteuning bij de bemiddeling op de arbeidsmarkt.

Schema 5.1 Gebruik, bereik, evenredigheidstoets van het ARBVO-instrumentarium: een samenvattend overzicht

| Maatregel | Jaar | Totale bereik | Resultaat Evenredigheidstoets (ER) a | Effectiviteit | Bijzonderheden |
|----------------------------|------|---------------|--------------------------------------|---------------|--|
| Directe bemiddeling | 1987 | 8,7% | 0,4 | nvt | Molukkers zijn licht oververtegenwoordigd |
| START | 1987 | ? | 0,3 à 0,5 | ? | Molukkers zijn oververtegenwoordigd |
| WVM | 1986 | 1,0% | 1,3 | | |
| | 1987 | 0,7% | 1,4 | ? | Italianen, Turken en Marokkanen licht ondervertegenwoordigd; Grieken, Spanjaarden en Joegoslaven sterk ondervertegenwoordigd; Molukkers zeer sterk oververtegenwoordigd (ER = 10,7). Surinamers en Antillianen oververtegenwoordigd. |
| MOA | 1986 | 3,4% | 0,6 | | Molukkers licht oververtegenwoordigd. |
| | 1987 | 1,0% | 0,6 | ? | |
| JOB | 1987 | 30% | ? | ? | ? |
| Vermeend/Moor | 1987 | 6 à 7% | ±0,6 | ? | ? |
| LSR | 1987 | 0,2% | 0,5 | ? | Molukkers zijn oververtegenwoordigd. Grieken zijn evenredig vertegenwoordigd. |
| KRS | 1987 | ? | 0,7 | ? | {(-) (voor werklozen) {(+) (voor werkenden) Molukkers licht oververtegenwoordigd. Antillianen/Arubanen en Surinamers zijn evenredig vertegenwoordigd. Voor alle minderheids-groepen ondervertegenwoordiging bij werkende deelnemers. |
| C(A)VV | 1987 | 5,6% | 0,8 | - | Molukkers, Marokkanen, Spanjaarden en Tunesiërs licht oververtegenwoordigd; Antillianen/Arubanen evenredig vertegenwoordigd; Surinamers ondervertegenwoordigd. |
| CBB | 1987 | 0,5% | (> 1) | ? | ? |
| BKE | 1986 | 1,1% | 1,4 | -- | Turken en Marokkanen ondervertegenwoordigd; Surinamers en Antillianen/ Arubanen oververtegenwoordigd. |
| CJW | 1987 | 1,5% | 0,1 | ? | ? |
| BVJ | 1983 | 2,1% | ? | ? | ? |

Tbelichting:

++ = zeer goed, + = goed, - = matig, -- = slecht, ? = onbekend

() = indruk op basis van ter beschikking staande gegevens.

- a) indien ER = 1, dan is er sprake van evenredige deelneming. Indien ER < 1, dan betekent dit een ondervertegenwoordiging van minderheidsgroeperingen. Indien ER > 1 is er sprake van een oververtegenwoordiging van minderheidsgroeperingen (zie bijlage 7).

Desondanks zijn alloctonen bij de meeste arbeidsvoorzieningsmaatregelen *ondervertegenwoordigd* in vergelijking met hun aandeel in de doelgroep. Deze ondervertegenwoordiging bestaat bij de directe arbeidsbemiddeling, alsook bij START, de MOA, de Wet Vermeend/Moor, de LSR, de KRS en de C(A)VV. Hoewel over de CJW geen exacte gegevens voorhanden zijn, lijken alloctonen ook in deze voorziening ondervertegenwoordigd. Uitsluitend voor de WVM en de BKE geldt een oververtegenwoordiging van leden van minderheidsgroeperingen: twee voorzieningen die naar verhouding 'ver van de markt' staan. De indruk bestaat dat er ook bij de CBB sprake is van een oververtegenwoordiging, hoewel over deze voorziening geen exacte gegevens voorhanden zijn. Over de overige voorzieningen (te weten: de JOB en de BVJ) is onvoldoende informatie beschikbaar.

In figuur 5.1 is voor de voorzieningen waarover de relevante informatie beschikbaar is, de mate van onder- en oververtegenwoordiging van leden van

minderheidsgroeperingen geordend naar de mate waarin met de toepassing van een maatregel de directe inschakeling in het arbeidsproces wordt gerealiseerd.

Aan de rechterkant van de as staan de voorzieningen die een min of meer directe entrée in het arbeidsproces trachten te bewerkstelligen. Aan de linker kant van de as staan de voorzieningen die tot doel hebben de kwalificaties van de werkzoekenden te beïnvloeden.

Hoewel we, gezien de beperkingen van het materiaal, te maken hebben met een globale indicatie, valt op dat leden van minderheidsgroeperingen sterk zijn ondervertegenwoordigd in de voorzieningen waarbij directe inschakeling in het arbeidsproces wordt nagestreefd. Deze voorzieningen (te weten: de directe bemiddeling, START, de LSR, de MOA en de Wet Vermeend/Moor) zijn tevens de voorzieningen met naar verhouding het grootste bereik.

Overigens geldt de geconstateerde oververtegenwoordiging bij de twee laatstgenoemde voorzieningen niet voor alle allochtonen bevolkingsgroepen (zie schema 5.1). In de WVM zijn het vooral de Molukkers en (in mindere mate) de Surinamers en Antillianen/Arubanen die een meer dan proportioneel aandeel hebben. In de BKE komt de oververtegenwoordiging voor rekening van de Surinamers en Antillianen/Arubanen. Italianen, Grieken, Spanjaarden, Joegoslaven, Turken en Marokkanen zijn ondervertegenwoordigd in de WVM; beide laatstgenoemde groeperingen zijn eveneens ondervertegenwoordigd in de BKE.

Op basis van het voorgaande kunnen we de algemene conclusie formuleren dat de toepassing van het ARBVO-instrumentarium leden van minderheidsgroeperingen gemiddeld genomen minder kansen biedt op directe inschakeling in het arbeidsproces dan autochtone Nederlanders terwijl zij evenmin naar evenredigheid profiteren van de juist voor hen zo belangrijke mogelijkheden tot verbetering van de (beroeps)kwalificaties. Dit is opvallend te noemen, omdat minderheden veelal juist zijn oververtegenwoordigd in de doelgroepen van de voorzieningen.

Trachten we een verklaring te vinden voor dit verschijnsel, dan lijken de volgende met elkaar samenhangende factoren van belang.

Allereerst valt op te merken dat bij de toepassing van voorzieningen die rechtstreeks gericht zijn op inschakeling in het arbeidsproces (zoals de bemiddeling, START en de plaatsingsbevorderende maatregelen), de houding en gedragingen van de marktpartijen – in het bijzonder die van de werkgevers – een belangrijke rol spelen. Uit onderzoek is bekend dat er bij een deel van de werkgevers in Nederland voorkeur bestaat voor de indienstneming van autochtone Nederlanders boven leden van minderheidsgroeperingen, ook in het geval van gelijke kwalificaties¹⁰⁸. Indien er bij de toepassing van arbeidsvoorzieningsmaatregelen wordt geanticipeerd op deze selectieve voorkeuren, is de kans groot dat bij de ‘voorselectie’ van kandidaten minderheden relatief vaak niet in aanmerking komen voor toepassing van de maatregel. Hoewel daarnaar weinig systematisch onderzoek is verricht, bestaat de indruk dat een dergelijke voorselectie feitelijk een rol speelt¹⁰⁹.

In samenhang met het voorgaande is voorts van belang dat in het huidige ‘vraaggerichte’ beleid van de arbeidsbureaus een sterk accent ligt op het behalen van resultaten (zowel bij de bemiddeling als bij de toepassing van de bijzondere arbeidsvoorzieningen). Arbeidsbureaus zullen zich, bewust of onbewust, met name richten op die categorieën werkzoekenden, voor welke de ‘slaagkans’ (zowel bij de bemiddeling als bij de overige arbeidsvoorzieningsmaatregelen)

¹⁰⁸] Roelandt en Veenman, 1987a, blz. 63, Veenman, 1984b, blz. 221 en Brassé en Sikking, 1986, blz. 79-122.

¹⁰⁹] Veenman, 1985a, 1985b. Zie tevens: Brassé, 1987, blz. 79.

het grootst wordt verondersteld. Door deze 'voorselectie' nemen de kansen van leden van minderheidsgroeperingen zonder twijfel af¹¹⁰.

Ten derde ligt in de 'vraaggerichte' benadering een accent op de 'zelfredzaamheid' van de werkzoekenden. Dit betekent dat de arbeidsbureaus zelf weinig specifieke activiteiten ondernemen om bepaalde groeperingen, zoals etnische minderheden, te bereiken. Volgens informatie van de arbeidsbureaus zou dit bij leden van minderheidsgroeperingen minder goed aanslaan, met als gevolg dat zij geleidelijk in een nog moeilijker positie terechtkomen (langdurig werkloos en gedemotiveerd door het uitblijven van activiteiten vanuit het GAB). Dat maakt hen na verloop van tijd minder geschikt voor de toepassing van een arbeidsvoorzieningsmaatregel. Een dergelijke vicieuze cirkel kan worden doorbroken door in het beleid bijzondere aandacht te besteden aan bepaalde groeperingen, zoals thans bij de Molukkers gebeurt.

In dat verband merken we op dat het ARBVO-instrumentarium deze doelgroep van het minderhedenbeleid beter bereikt dan de overige minderheidsgroeperingen. Daarbij dient overigens wel te worden aangetekend dat juist bij deze bevolkingsgroep de betrouwbaarheid van het ISVA-materiaal beperkt is; zij is immers in aanzienlijk mindere mate dan de overige bevolkingsgroepen identificeerbaar op basis van objectieve criteria (zie bijlage 7).

Dit neemt niet weg dat Molukkers volgens onze informatie zijn *oververtegenwoordigd* in alle voorzieningen waarover gedetailleerde gegevens beschikbaar zijn (directe bemiddeling, START, WVM, MOA, LSR, KRS, C[A]VV en de BKE). De bijzondere aandacht die thans in het arbeidsmarktbeleid van minderheden bestaat voor deze groeperingen, lijkt daaraan ten grondslag te liggen. We noemen: de speciaal voor deze doelgroep in het leven geroepen werkgelegenheidsprojecten, de speciale aandacht voor deze doelgroep bij het positieve actieplan van de Rijksoverheid en het 1000-banenplan voor Molukkers.

Het lijkt erop dat van alle minderheidsgroeperingen de Molukkers de grootste kans hebben te profiteren van de arbeidsvoorzieningsmaatregelen. Of die grotere kans ook daadwerkelijk leidt tot een structurele vermindering van hun werkloosheid, is thans nog niet vast te stellen. Gewaarschuwd dient te worden voor overwaardering van een korte-termijneffect van het gebruik van de maatregelen; deelnemers aan de genoemde ARBVO-voorzieningen worden niet meer gerekend tot de zogenoemde 'statistisch werklozen'. Een sterke vertegenwoordiging van een bepaalde bevolkingsgroep in de arbeidsvoorzieningsmaatregelen heeft (*ceteris paribus*) tot gevolg dat op korte-termijn de geregistreerde werkloosheid van die groepering daalt. Juist bij een, in absolute termen, weinig omvangrijke groepering als de Molukkers, kan een dergelijk effect veel betekenis hebben. De daling van het percentage geregistreerde werklozen heeft in dat geval uitsluitend registratie-technische redenen en wordt dus niet veroorzaakt door een structurele verbetering van de arbeidsmarktpositie.

Zou het zo zijn dat de speciale aandacht in de politiek en in het beleid de voornaamste reden is van het door ons geconstateerde relatief gunstige beeld van de Molukse bevolkingsgroep voor wat betreft het gebruik van het ARBVO-instrumentarium, dan biedt dit perspectief voor de positieverbetering van andere allochtone groeperingen. Immers, niet zozeer de kenmerken van de groepering zelf (zoals het gemiddeld laag opleidingsniveau en gemiddeld lange werkloosheidsduur) zouden dan bepalend zijn, maar externe factoren die – in dat geval – betrekkelijk eenvoudig te beïnvloeden zijn door beleidsmakers. Van een grotere aandacht voor minderheden bij de meest effectieve arbeidsvoorzieningen, waarbij gewerkt kan worden met jaarlijks te toetsen streefcijfers, zou aldus een positieve invloed uitgaan op de toegankelijkheid van de voorzieningen.

¹¹⁰] Veenman, 1984b, blz. 229 e.v.

Vooralsnog mag gematigd optimisme over de realiseerbaarheid van een grotere toegankelijkheid van voorzieningen echter niet gepaard gaan met groot vertrouwen in een sterke verbetering van de arbeidsmarktpositie van minderheden. De in deze studie besproken gegevens over de effectiviteit van de maatregelen geven daartoe immers nauwelijks aanleiding.

Over de achtergronden van deze geringe effectiviteit is weinig bekend. Vanzelfsprekend biedt de ongunstige arbeidsmarktsituatie een deel van de verklaring. Onze indruk is evenwel dat ook de maatregelen zelf debet zijn aan de tegenvallende resultaten. Zo wordt het totale pakket van voorzieningen gekenmerkt door (a) een grote diversiteit en (b) een slechte onderlinge afstemming¹¹¹.

Veel maatregelen zijn het resultaat van elkaar in de tijd opvolgende, los van elkaar genomen beslissingen; van een samenhangende pakket van maatregelen met een sterke onderlinge aansluiting is geen sprake meer¹¹². Het terugbrengen van het aantal voorzieningen en een betere onderlinge afstemming van de voorzieningen zal de effectiviteit van het instrumentarium zeker verbeteren.

Een vermindering van het aantal ARBVO-maatregelen is te realiseren door één maatregel te creëren voor elk van de volgende aanbodcategorieën op de arbeidsmarkt:

- (a) personen die niet beschikken over de benodigde basisvaardigheden (zoals voldoende beheersing van de Nederlandse taal en andere communicatieve vaardigheden),
- (b) personen die wel over de benodigde basisvaardigheden beschikken, maar niet een voltooide (beroeps-)opleiding hebben,
- (c) personen die wel beschikken over een voltooide (beroeps-)opleiding, maar van wie de kwalificaties niet meer in overeenstemming zijn met de veranderde beroepseisen in het arbeidsproces, en
- (d) personen die geschikt zijn voor directe bemiddeling.

Voor degenen die zonder de benodigde basisvaardigheden (zoals Nederlandse taal en andere communicatieve vaardigheden) de arbeidsmarkt betreden (a), zijn voorzieningen nodig die het mogelijk maken zich deze vaardigheden eigen te maken. Te denken valt aan taalcursussen, sollicitatietrainingen en eventueel basiscursussen voor vakopleiding.

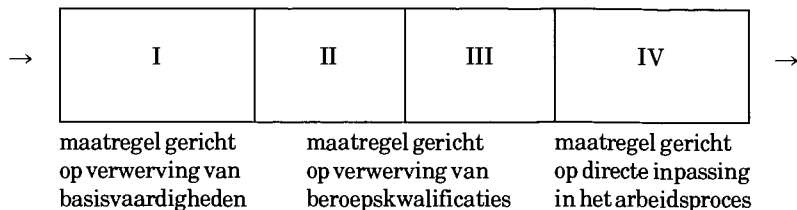
Personen met een afgebroken (beroeps-)opleiding (b) moeten in de gelegenheid worden gesteld hun verworven vaardigheden op een zodanige manier aan te vullen, dat ze toch over kwalificaties beschikken die nodig zijn voor de inschakeling in beroepspraktijk. Te denken valt bijvoorbeeld aan iemand met een afgebroken LTS-opleiding die na een aanvullende cursus 'auto-techniek' als '(assistent)-monteur' ingeschakeld kan worden in het arbeidsproces.

Een derde maatregel is bedoeld voor degenen die wel over een voltooide opleiding beschikken, maar die door veranderingen in het productieproces niet meer beschikken over de juiste kwalificaties. (c) Dergelijke her- en bijscholingscursussen hebben tot doel gespecialiseerde beroepsbeoefenaren af te leveren. Een laatste maatregel betreft de directe inpassing van werkzoekenden die, al dan niet na deelneming aan één of meer van de genoemde maatregelen, geschikt zijn voor directe inschakeling in het arbeidsproces.

¹¹¹] WRR, 1987, blz. 76. Zie bijvoorbeeld de gebrekkige aansluiting tussen CBB en C(A)VV, zoals beschreven door Van der Vange en Boucher, 1988, blz. 56.

¹¹²] WRR, 1987, blz. 76.

Schematisch voorgesteld zou het ARBVO-instrumentarium er dan als volgt uitzien:



Volgens ons dient bij de toepassing van deze maatregelen rekening te worden gehouden met de *specifieke kenmerken* van de bevolkingsgroepen die er een beroep op doen. Dit leidt tot een differentiatie bij de toepassing van een maatregel die sterk ten goede komt aan de doelmatigheid.

De behoefte aan basisvorming bij bijvoorbeeld Marokkanen kan immers sterk verschillen van die van Surinamers of die van autochtone Nederlanders. Zo is bijvoorbeeld uit onderzoek bekend dat de scholingsachterstand van Turken en Marokkanen vaak van een geheel andere orde is dan die van Surinamers¹¹³ en dat het ontbreken van recente werkervaring bij Surinamers en Antillianen een veel belangrijker achtergrond van hun werkloosheid is dan bijvoorbeeld bij Turkse en Marokkaanse mannen¹¹⁴.

Bij de toepassing van de maatregelen zal met dergelijke verschillen tussen de doelgroepen terdege rekening moeten worden gehouden. Het is hier dat het minderhedenbeleid relevant wordt voor het arbeidsvoorzieningsbeleid.

Los van deze differentiatie bij de toepassing van de maatregelen zou de opzet van het ARBVO-instrumentarium de eenvoud moeten krijgen die in het schema naar voren komt. Alleen dan bestaat een garantie voor de zo noodzakelijke onderlinge afstemming van de diverse maatregelen.

Zo kan men zich, extreem voorgesteld, indenken dat een werkzoekende binnenkomt bij maatregel I en vervolgens via de maatregelen II en III in de directe bemiddeling (IV) terechtkomt. Een dergelijke traject is echter niet voor alle werkzoekenden noodzakelijk. Niet iedereen zal bijvoorbeeld bij maatregel I behoeven te starten om zich de benodigde basisvaardigheden eigen te maken. Sommigen zullen bij maatregel II of III kunnen beginnen om 'klaargestoomd' te worden voor een entrée in het arbeidsproces. Anderen zullen direct bij IV terechtkunnen voor een bemiddelingspoging. Voorts is het denkbaar dat een werkzoekende na toepassing van maatregel II werk vindt om later, eventueel als werkende, een beroep te doen op maatregel III.

Dit voorbeeld illustreert dat de ARBVO-maatregelen niet alleen zijn bedoeld voor degenen die werkloos zijn. Ook werkenden die hun arbeids(markt)positie wensen te verbeteren, moeten gebruik kunnen maken van de bedoelde voorzieningen. We wijzen in dit verband op hetgeen in hoofdstuk 1 is gezegd over de plaats van het ARBVO-instrumentarium in de driehoek onderwijsstelsel – arbeidsmarkt – arbeidssysteem. We bespraken in paragraaf 1.2 dat het wegnemen van de discrepanties tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt een belangrijke taak van het arbeidsvoorzieningsbeleid is.

Zoals gezegd, bestaat er een reële kans dat de aard en omvang van deze discrepanties per aanbodscategorie verschillen. Daarmee moet bij de toepassing van het instrumentarium terdege rekening worden gehouden. Voorts hebben we benadrukt dat niet alleen werklozen maar ook werkenden gebruik moeten kunnen

¹¹³] Roelandt en Veenman, 1988, paragraaf 4.1.

¹¹⁴] Roelandt en Veenman, 1987, blz. 39-41, Reubsaet en Kropman, 1986, blz. 37, Muus, 1984, blz. 90.

maken van de ARBVO-maatregelen. Dit is een voorwaarde om aandacht te geven aan bestaande of te verwachten discrepanties binnen het arbeidssysteem ¹¹⁵.

Dit is vooral ook voor allochtonen van belang. Zij maken een relatief gering gebruik van binnen het arbeidssysteem georganiseerde trainingen en cursussen ¹¹⁶. Dit heeft tot gevolg dat slechts weinig allochtonen tijdens hun verblijf in het arbeidssysteem een positieverbetering realiseren hetgeen hen weer extra kwetsbaar maakt bij eventuele bedrijfsinkrimpingen.

Allochtonen zijn daarnaast oververtegenwoordigd bij collectieve ontslagen. Dit hangt onder andere samen met het feit dat zij vaak niet beschikken over de basisvaardigheden die noodzakelijk worden geacht voor het volgen van interne bij- en omscholingscursussen. Na ontslag komen zij nogal eens terecht in algemene scholingsprogramma's binnen het arbeidsvoorzieningsbeleid die geen rekening houden met de specifieke knelpunten welke ten grondslag liggen aan hun werkloosheid.

Het zou beter zijn als zij tijdens hun verblijf in het arbeidssysteem door middel van algemene of specifieke scholing de vaardigheden opdoen die hen in staat stellen een positieverbetering na te streven in de werksituatie. De cijfers in dit hoofdstuk laten zien dat allochtonen thans zijn ondervertegenwoordigd bij de (toch al schaarse) voorzieningen die gericht zijn op het wegnemen van de discrepanties in de werksituatie (de KRS en de CAVV zijn voor een deel gericht op werkenden).

Samenvattend merken we op dat de ARBVO-voorzieningen overzichtelijk gemaakt moeten worden en dat ze een verbeterde onderlinge afstemming behoeven. Bij de toepassing is differentiatie nodig naar de diverse bevolkingsgroepen. In deze elementen schuilen de voorwaarden om arbeidsvoorzieningsmaatregelen een wezenlijke rol te laten spelen bij het streven naar verbetering van de arbeidsmarktpositie van minderheden. Eerder in dit hoofdstuk suggereerden we – vooral op grond van hetgeen voor Molukse werkzoekenden is gedaan – dat speciale politieke en beleidsmatige aandacht een eerste voorwaarde is om zo'n verbetering van de arbeidsmarktpositie te realiseren.

¹¹⁵] Van Hoof en Dronkers, 1980, blz. 31.

¹¹⁶] Roelandt en Veenman, 1987, blz. 54-56.

Bij de verklaring van de ongunstige arbeidsmarktpositie van allochtonen is het gemiddeld lage opleidingsniveau van deze groeperingen een belangrijke factor¹. Daarom verdient de relatie tussen het onderwijssysteem en het arbeidssysteem bijzondere aandacht. In deze studie zijn we nagegaan welke positie allochtone leerlingen innemen in het Nederlandse onderwijssysteem. Vervolgens hebben we gezien welke arbeidsmarktperspectief behoort bij de door hen gevolgde opleidingen. Daarbij is niet uitsluitend gekeken naar het opleidingsniveau, maar ook naar de opleidingsrichting. De richting van de gevolgde opleiding is van wezenlijk belang voor de arbeidsmarktkansen. Zo heeft bijvoorbeeld iemand met een voltooide LBO-opleiding in een technische richting een geringere kans om na het verlaten van de opleiding langdurig werkloos te worden dan iemand die de HBO-opleiding Hoger Kunstonderwijs (HKO) met succes heeft afgesloten.

Omdat de aansluiting tussen onderwijs en arbeid voor veel allochtonen gebrekkig blijkt te zijn, komt in deze studie als tweede hoofdstuk aan de orde in welke mate en op welke wijze allochtone werklozen met behulp van arbeidsvoorzieningsmaatregelen (kortweg ARBVO-maatregelen) een betere arbeids(markt)positie kunnen verwerven. We hebben het dan over personen die het reguliere onderwijssysteem hebben verlaten, maar die er niet in slagen om met de aldaar verkregen kwalificaties een gunstige arbeidsmarktpositie te verwerven.

- Op grond van deze overwegingen hebben we voor deze studie de volgende vier vragen geformuleerd:
 - a. **Welke verschillen bestaan er tussen allochtonen en autochtonen voor wat betreft de doorstroom in en de uitstroom uit het Nederlandse onderwijssysteem?**
 - b. **In welke mate leiden de geconstateerde verschillen in schoolloopbaan tot verschillen in arbeidsmarktkansen?**
 - c. **Welke factoren bepalen in welke mate de ongunstige opleidingsresultaten van allochtone leerlingen?**
 - d. **Welk effect heeft het gebruik van arbeidsvoorzieningsmaatregelen op de relatieve arbeids(markt)positie van allochtonen?**

In de hoofdstukken 2 tot en met 4 kwamen de eerste drie vragen aan de orde. Het vijfde hoofdstuk handelt over de arbeidsvoorzieningsmaatregelen; daar zijn we ingegaan op de laatste vraag uit onze probleemstelling. We zullen nu de belangrijkste bevindingen in hun onderlinge samenhang de revue laten passeren.

Schoolloopbaan en arbeidsmarktkansen

Een eerste verschil in schoolloopbaan tussen allochtonen en autochtonen treffen we aan bij de overgang van het basisonderwijs naar het voortgezet onder-

^{1]} Verschillen in opleidingsniveau tussen allochtonen en autochtonen verklaren voor een deel het verschil in werkloosheid tussen deze bevolkingsgroepen. Het opleidingsniveau is zeker niet de enige en allesbepalende factor bij de verklaring van de verschillen in werkloosheid. Veeleer is een samenspel van verschillende factoren verantwoordelijk. We noemen naast het opleidingsniveau, de arbeidservaring, discrepanties tussen zoek- en wervingskanalen, de gerichtheid op bepaalde banen en sectoren, de opleidingsrichting, de algemene ontwikkeling van de werkgelegenheidsstructuur en selectieve voorkeuren van werkgevers voor autochtone werknemers. Zie: Roelandt en Veenman, 1987. Zie tevens J. Veenman, Th. Roelandt, Allochtonen: achterstand en achterstelling, in: J.J. Schippers (red.), *Arbeidsmarkt en maatschappelijke ongelijkheid*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1990, blz. 241-265.

wijs. Een deel van de allochtone leerlingen² verlaat, als gevolg van hierna te bespreken factoren, het basisonderwijs op gemiddeld hogere leeftijd dan autochtone leerlingen. Deze zogenoemde 'leeftijdsachterstand' aan het eind van het basisonderwijs komt voor bij Turkse, Marokkaanse, Spaanse, Griekse, Portugese, Joegoslavische en Surinaamse leerlingen. Italiaanse en Antilliaanse leerlingen lijken op dit punt meer op autochtonen dan op de leerlingen uit de andere allochtone bevolkingsgroepen.

De 'leeftijdsachterstand' heeft een aantal consequenties voor het verdere verloop van de schoolloopbaan en voor de arbeidsmarktkansen. Allereerst betekent de hogere leeftijd bij het verlaten van het basisonderwijs dat veel van deze leerlingen reeds kort nadien niet meer leerplichtig zijn. Voor deze leerlingen (vooral Turken en Marokkanen) dient de keuze tussen voortzetting van de opleiding in het voortgezet onderwijs en toetreding tot de arbeidsmarkt zich al heel snel in het voortgezet onderwijs aan. De meeste autochtone, maar ook Antilliaanse en Italiaanse leerlingen, staan pas voor deze keuze nadat zij een aantal jaren in het voortgezet onderwijs hebben doorgebracht.

De kans is reëel dat veel leerlingen met een leeftijdsachterstand na enige jaren voortgezet onderwijs toetreding tot de arbeidsmarkt verkiezen boven voortzetting van de schoolloopbaan. Immers, veel van deze leerlingen hebben in het basisonderwijs problemen ondervonden (hetgeen onder andere tot uitdrukking komt in de hoge leeftijd). Problemen, die zich voortzetten in het vervolgonderwijs.

Bovendien zullen deze leerlingen vaak niet bekend zijn met of weinig vertrouwen hebben in de positieve effecten van een voortgezette opleiding op hun arbeidsmarktkansen³. Zij zijn in hun directe omgeving immers weinig vertrouwd met de positieve gevolgen van een voortgezette opleiding, in het bijzonder voor de arbeidsmarktpositie.

Tevens geldt voor een deel van de Turkse en Marokkaanse meisjes dat hun ouders een vervolgopleiding voor hun verdere maatschappelijk functioneren van weinig belang achten. Het gevolg is dat zij de opleiding vaak voortijdig, en dus zonder enig diploma verlaten. De arbeidsmarktkansen van deze schoolverlaters zijn bijzonder ongunstig.

De resultaten van ons onderzoek geven aan dat vooral bij Turken en Marokkanen (bij meisjes nog sterker dan bij jongens) het bovenstaande een rol speelt bij de verklaring van hun beperkte doorstroom naar het voortgezet onderwijs, alsook bij de hoge percentages 'drop outs'. Onder het laatste verstaan we het verschijnsel dat leerlingen het onderwijssysteem verlaten zonder enig diploma van welke schoolsoort dan ook.

Overigens is het relatieve aantal 'drop outs' bij alle allochtone groeperingen beduidend hoger dan bij autochtonen. Blijkbaar geldt voor veel allochtone leerlingen dat na enige jaren verblijf in het voortgezet onderwijs de kosten van voortzetting van de opleiding niet meer opwegen tegen de te verwachten baten. We komen daar later op terug.

Van alle allochtone bevolkingsgroepen is in vergelijking met autochtonen de *doorstroom naar het voortgezet onderwijs* relatief gering bij Turken, Marokkanen, Joegoslaven en Portugezen. De doorstroom van de overige etnische groepen is *qua omvang* vergelijkbaar met die van autochtonen. Kijken we naar de *samenstelling* van de doorstroom naar schoolsoorten en opleidingsrichtingen, alsook naar het diploma-bezit, dan bestaan er tussen allochtonen en autochtonen belangrijke verschillen. We noemen ze hieronder.

^{2]} We bedoelen hier: Turken, Marokkanen, Italianen, Spanjaarden, Grieken, Portugezen, Joegoslaven, Surinamers en Antillianen.

^{3]} Roelandt en Veenman, 1987a, blz. 74 en ook Boudon, 1974.

In het voortgezet onderwijs doen zich niet alleen verschillen voor tussen allochtonen en autochtonen, maar ook tussen de allochtone groeperingen onderling. Als Turkse en Marokkaanse leerlingen deelnemen aan het voortgezet onderwijs, dan betreft dit vooral het LBO. Meisjes volgen in groten getale het LHNO (met ongunstige arbeidsmarktvooruitzichten) en jongens het LTO (met relatief gunstige arbeidsmarktperspectieven). De geringe doorstroom van Turken en Marokkanen naar het algemeen voortgezet onderwijs (AVO), betreft voornamelijk het MAVO.

Dat geldt ook voor Surinamers en Antillianen, met dit verschil dat hun onderwijsparticipatie voor beide schoolsoorten veel hoger ligt dan die van Turken en Marokkanen. De doorstroom van Italianen binnen het voortgezet onderwijs is vergelijkbaar met die van autochtone Nederlanders, hoewel de eersten minder vaak in het VWO en vaker in het HAVO te vinden zijn.

De doorstroom naar het hoger onderwijs (HBO en WO) is bij alle allochtone bevolkingsgroepen zeer gering in vergelijking met autochtonen. Van de allochtone leerlingen zijn de Surinamers en Antillianen (en Grieken) het vaakst in het hoger onderwijs te vinden. Men dient zich wel te realiseren dat het hierbij voor een deel gaat om personen die een deel van hun schoolloopbaan in het land van herkomst hebben gevolgd en die speciaal naar Nederland zijn gekomen voor een hogere (vervolg-)opleiding.

Onderwijsdeelneming betekent uiteraard niet automatisch dat men de school met een *diploma* verlaat. Voor de arbeidsmarktperspectieven van schoolverlaters is het al dan niet met een diploma afronden van een opleiding van bijzonder belang. Immers, degenen met een afgebroken opleiding hebben een grotere kans op (langdurige) werkloosheid dan degenen met een voltooide opleiding.

Welnu, geconstateerd kan worden dat de doorstroom naar (voornamelijk de eerste trap van) het voortgezet onderwijs van alle allochtone leerlingen de afgelopen jaren beduidend is toegenomen. Tevens moet echter worden vastgesteld dat deze leerlingen aanzienlijk vaker dan autochtone leerlingen de opleiding voortijdig en dus zonder diploma verlaten. Dat geldt voor alle allochtone leerlingen in alle schoolsoorten op alle niveaus. Omdat veel allochtone leerlingen te vinden zijn in de eerste trap van het voortgezet onderwijs (de eerste leerjaren van MAVO, LBO en HAVO) betekent dit dat men het onderwijssysteem vaak verlaat zonder enig diploma van welke schoolsoort ook.

Dit verschijnsel van de zo genoemde 'drop out' komt bij allochtonen aanzienlijk meer voor dan bij autochtonen. Ook hier geldt dat Turken en Marokkanen de meest ongunstige positie innemen. Surinamers en Antillianen hebben op dit punt een gunstiger positie, maar ook voor hen geldt dat het verschijnsel van 'drop out' en afgebroken opleidingen beduidend vaker voorkomt dan bij autochtonen.

Voor Turkse en Marokkaanse meisjes komt daar nog eens bij dat zij vaak te vinden zijn in opleidingsrichtingen met ongunstige arbeidsmarktperspectieven (LHNO). Voor deze vrouwen geldt dat de combinatie van een geringe doorstroom naar het voortgezet onderwijs, veel afgebroken opleidingen en 'drop-out', de hogere leeftijd bij het schoolverlaten en de gekozen opleidingsrichting, ertoe leidt dat zij van alle allochtone bevolkingsgroepen de minst gunstige arbeidsmarktvooruitzichten hebben.

De Turkse en Marokkaanse mannen hebben iets betere arbeidsmarktkansen dan de vrouwen omdat zij qua opleidingsrichting in het LBO (het merendeel technisch beroepsonderwijs) over betere arbeidsmarktvooruitzichten beschikken. Daar staat tegenover dat Turkse en Marokkaanse mannen in de hogere schoolsoorten vaak een opleidingsrichting kiezen met ongunstige perspectieven op werk (bijvoorbeeld de sociaal-culturele en agogische studierichtingen).

In deze studie is tevens nagegaan welke *factoren* verantwoordelijk kunnen worden geacht voor de *verschillen in schoolloopbaan* tussen allochtonen en autochtonen. We maakten daarbij grofweg een onderscheid tussen de kenmerken van de allochtone leerlingen, de kenmerken van het huishouden waartoe deze leerlingen behoren, schoolkenmerken en leerkrachtkenmerken. In een aan Boudon ontleend model trachten we deze factoren in relatie te brengen met een aantal omgevingskenmerken en met het onderwijsniveau (de te verklaren variabelen).

We bespreken hier de voornaamste bevindingen die voortkomen uit een secundaire analyse van de belangrijkste literatuur en uit een kwantificerende analyse op basis van recentelijk beschikbaar gekomen surveygegevens. Vooropgesteld zij dat per groepering een andere combinatie van factoren verantwoordelijk blijkt voor de bereikte onderwijspositie.

De in vergelijking met autochtonen bestaande achterstand van allochtone leerlingen in het onderwijs wordt voor een deel veroorzaakt door de verschillen in *sociaal-economische positie* van het huishouden. In het bijzonder kunnen we daarbij denken aan het feit dat veel allochtone ouders zelf laag zijn opgeleid en dus weinig ervaring hebben met het Nederlandse onderwijssysteem. Zij zijn veelal slecht geïnformeerd over de betekenis van de verschillende opleidingsniveaus en -richtingen voor de beroepskansen van hun kinderen. Dit wordt mede veroorzaakt doordat allochtone ouders vaak zelf niet bekend zijn met de voordelen die een voortgezette schoolloopbaan kan hebben.

Ook *migratie-achtergronden* spelen een belangrijke rol. Vooral de zij-instromers, waarvan de ouders nog maar kort in Nederland zijn en die buiten de school een gering contact hebben met de Nederlandse taal, hebben een zeer geringe kans op een succesvol verlopende schoolloopbaan. Onder-instromers, waarvan de ouders reeds lang in Nederland verblijven en die buiten de school vaak in contact komen met de Nederlandse taal hebben een veel grotere kans de hogere onderwijsniveaus te bereiken.

De combinatie van ongunstige milieu-kenmerken en ongunstige migratiekenmerken (korte verblijfsduur, zij-instromer, een (nog) geringe oriëntatie op de Nederlandse samenleving en een gering contact met de Nederlandse taal buiten de school) zijn voor een belangrijk deel verantwoordelijk voor de verschillen in schoolloopbaan tussen allochtonen en autochtonen. Dat neemt niet weg dat allochtonen met voor de schoolloopbaan gunstige milieu- en migratie-kenmerken, het nog steeds slechter doen dan autochtone leeftijdsgenoten. De onderwijsachterstand van allochtonen is dus niet uitsluitend een probleem van sociaal-milieu en migratieachtergronden.

Een aspect dat in dit verband van belang is, betreft de *Nederlandse-taalbeheersing*. De meeste allochtone leerlingen, met name Turken en Marokkanen, betreden de basisschool met een gemiddeld lagere taalvaardigheid dan autochtone kinderen. Dit komt omdat in veel allochtone huishoudens vaak nog de taal van het land van herkomst wordt gebruikt voor de onderlinge communicatie en bij de primaire socialisatie.

Zo wordt volgens de SPVA bijvoorbeeld in respectievelijk 59 en 66 procent van de Turkse en Marokkaanse huishoudens zelden of nooit Nederlands gesproken. Allochtone kinderen komen daardoor in de voorschoolse periode weinig in aanraking met de Nederlandse taal. Daarbij speelt tevens een rol dat weinig allochtone huishoudens thuis regelmatig in contact komen met autochtone vrienden en kennissen die het Nederlands als moedertaal hanteren.

Mede als gevolg van inadequate onderwijsmiddelen bestaat deze taalachterstand aan het eind van het basisonderwijs bij Turken en Marokkanen nog steeds. Surinaamse, Molukse, Italiaanse, Spaanse en Antilliaanse leerlingen beheersen het Nederlands aan het eind van het basisonderwijs aanzienlijk beter en benaderen het taalbeheersingsniveau van autochtone kinderen. De

achterstandspositie van deze groeperingen in het onderwijs maakt echter duidelijk dat een goede Nederlandse-taalbeheersing een noodzakelijke, maar zeker geen voldoende voorwaarde is voor een succesvolle schoolloopbaan. Uit het door ons verrichte onderzoek blijkt dat de hierboven besproken kenmerken van de leerlingen en hun ouders voor een deel, maar zeker niet uitsluitend verantwoordelijk zijn voor de verschillen in onderwijsprestaties tussen allochtonen en autochtonen. Ook factoren die te maken hebben met schoolkenmerken, leerkrachtkenmerken en met het gevoerde beleid, hebben hun invloed.

Zo is het Nederlandse *onderwijsaanbod* nog steeds slecht afgestemd op de specifieke wensen en behoeften van allochtone leerlingen. Veel leerkrachten zijn bijvoorbeeld niet specifiek opgeleid voor het geven van les aan allochtone leerlingen. Bovendien lijken leerkrachten in hun lesgedrag te anticiperen op de gemiddeld slechte leerprestaties van deze leerlingen. Hiervan gaat een negatieve invloed uit op de onderwijsprestaties van allochtone leerlingen.

Tevens komt de ontwikkeling van lesmaterialen en onderwijsmethodieken voor deze kinderen op weinig systematische wijze tot stand. Voorts is niet of nauwelijks bekend of de financiële middelen, die specifiek zijn bedoeld voor de bestrijding van de achterstand van allochtone leerlingen, wel op een doelmatige wijze worden ingezet. Dit hangt mede samen met de bestaande *financieringsstructuur* die het karakter draagt van volledige 'input'-financiering. Naar ons oordeel dient te worden nagegaan op welke wijze een combinatie van 'input'- en 'output'-financiering (dat wil zeggen resultaat-afhankelijke financiering), toegepast binnen het Onderwijsvoorrrangsbeleid (OVV), kan leiden tot een meer doelmatige bestrijding van onderwijsachterstanden van allochtone leerlingen.

Daarbij dient wel te worden opgemerkt dat scholen waar relatief weinig allochtone leerlingen aanwezig zijn of een qua sociaal-culturele achtergronden sterk verschillende *leerlingenpopulatie* bestaat (en dat geldt voor de meeste scholen), minder organisatorische en financiële mogelijkheden hebben om het onderwijsprogramma te richten naar de specifieke wensen en behoeften van allochtone leerlingen. Juist op scholen met een hoge concentratie allochtone leerlingen bestaat in potentie de mogelijkheid het onderwijsaanbod beter af te stemmen op de noden en behoeften van allochtone leerlingen.

Tot nu toe hebben we de omstandigheden besproken die ertoe leiden dat allochtone leerlingen vaker dan autochtone leerlingen het onderwijssysteem verlaten met voor de arbeidsmarkt ongunstige kwalificaties (zie figuur 1.1.). We hebben gewezen op de gevolgen van de zo genoemde 'leeftijdsachterstand', de beperkte doorstroom naar schoolsoorten en -richtingen met een gunstig arbeidsmarktperspectief, afgebroken opleidingen en het verschijnsel van de 'drop out'. Treden leerlingen met één of meer van zulke kenmerken toe tot de arbeidsmarkt, dan zijn deze ongunstige kwalificaties er ten dele voor verantwoordelijk dat allochtonen vaker werkloos worden (en dit langer blijven) dan autochtonen.

Met nadruk tekenen we daarbij aan dat *niet uitsluitend* een gebrek aan de noodzakelijke kwalificaties verklarend is voor het verschil in werkloosheid tussen allochtonen en autochtonen. Veeleer is een complex samenspel van uiteenlopende factoren verantwoordelijk voor de verschillen in werkloosheid. We noemen naast het opleidingsniveau en opleidingsrichting, de arbeidservaring, de gerichtheid op bepaalde beroepen en sectoren, discrepanties tussen zoek- en wervingskanalen, de algemene ontwikkeling van de werkgelegenheidsstructuur en selectieve voorkeuren van werkgevers voor autochtone werknemers⁴.

¹] Zie voetnoot 1.

Arbeidsvoorzieningsmaatregelen richten zich slechts op een deel van de hierboven geschetste werkloosheidsproblematiek van allochtonen. Alleen al daardoor is de effectiviteit van deze maatregelen beperkt als we spreken over een structurele verbetering van de arbeidsmarktpositie van allochtonen. Het belangrijkste onderdeel van het arbeidsvoorzieningsbeleid vormt de bemiddeling van de GAB's tussen werkzoekenden en werkzoekenden. Daarnaast omvat het arbeidsvoorzieningsbeleid tal van 'bemiddelingsondersteunende' activiteiten, onder te verdelen in werkgelegenheidsverruimende maatregelen, plaatsingsbevorderende maatregelen en scholingsactiviteiten.

In deze studie is het bereik en de effectiviteit van de ARBVO-maatregelen voor (een aantal) relevante doelgroepen bestudeerd. In bijzonder richtte onze aandacht zich op de vraag op welke wijze de genoemde voorzieningen bijdragen tot een verbetering van de arbeidsmarktpositie van allochtonen.

Uit ons onderzoek blijkt dat allochtone werkzoekenden in de meeste arbeidsvoorzieningsmaatregelen zijn ondervertegenwoordigd in vergelijking met hun aandeel in de doelgroep van de desbetreffende ARBVO-maatregel. Uitsluitend in de WVM en BKE, maatregelen met een gering bereik die naar verhouding ver van de markt afstaan, geldt een oververtegenwoordiging van allochtonen. De oververtegenwoordiging in de WVM wordt in het bijzonder veroorzaakt door het grote bereik van deze maatregel onder Molukkers (en in mindere mate onder Surinamers en Antillianen/Arubanen). De oververtegenwoordiging in de BKE komt met name voor rekening van Surinamers en Antillianen/Arubanen.

Opvallend is dat de ondervertegenwoordiging van allochtonen toeneemt naarmate de voorziening meer is gericht op de directe inschakeling in het arbeidsproces. Deze voorzieningen, te weten de arbeidsbemiddeling van de GAB's, START, de LSR, de MOA en de Wet-Vermeend/Moor, zijn tevens de voorzieningen met het grootste bereik. Arbeidsmarktprocessen die voor allochtonen de toegang tot het arbeidssysteem belemmeren, spelen ook de effectiviteit van het ARBVO-instrumentarium parten. We raken daarmee de kern van de werkloosheidsproblematiek van allochtonen, hetgeen we zullen toelichten.

Allereerst valt op te merken dat bij de toepassing van voorzieningen die rechtstreeks gericht zijn op inschakeling in het arbeidsproces (zoals de bemiddeling, START en de plaatsingsbevorderende maatregelen), de houding en gedragingen van de marktpartijen – in het bijzonder die van de werkgevers – een belangrijke rol spelen. Uit onderzoek weten we dat er bij een deel van de werkgevers in Nederland voorkeur bestaat voor de indienstneming van autochtone Nederlanders boven leden van minderheidsgroeperingen, ook in het geval van gelijke kwalificaties.

Indien bij de toepassing van arbeidsvoorzieningsmaatregelen wordt geanticipeerd op deze selectieve voorkeuren (in die zin dat medewerkers van de arbeidsbureaus zich conformeren aan de wensen van de werkgevers), is de kans groot dat bij de 'voorselectie' van kandidaten minderheden relatief vaak niet in aanmerking komen voor toepassing van de maatregel.

In samenhang met het voorgaande is voorts van belang dat in het huidige zogenoemde 'vraaggerichte' beleid van de arbeidsbureaus een sterk accent ligt op het behalen van resultaten (zowel bij de bemiddeling als bij de toepassing van de bijzondere arbeidsvoorzieningen). Arbeidsbureaus zullen zich, bewust of onbewust, richten op die categorieën werkzoekenden bij welke de 'slaagkans' (zowel bij de bemiddeling als bij de overige arbeidsvoorzieningsmaatregelen) het grootst wordt verondersteld. Dit vermindert zonder twijfel de kansen van leden van minderheidsgroeperingen.

Voorts ligt in de 'vraaggerichte' benadering een accent op de 'zelfredzaamheid' van de werkzoekenden. De opvatting is dat werkzoekenden zelf de noodzakelijke activiteiten dienen te ondernemen om in aanmerking te komen voor toepassing van een maatregel of voor actieve bemiddeling.

Volgens informatie van de arbeidsbureaus zou dit bij leden van minderheids-groeperingen minder goed aanslaan, als gevolg waarvan zij geleidelijk in een nog moeilijker positie terechtkomen (langdurig werkloos en gedemotiveerd door het uitblijven van activiteiten van het GAB). Dat maakt hun na verloop van tijd weer minder geschikt voor de toepassing van een arbeidsvoorzienings-maatregel.

Op basis van de resultaten van ons onderzoek kan de conclusie worden getrokken dat de toepassing van het ARBVO-instrumentarium leden van minderheids-groeperingen gemiddeld genomen minder kansen biedt op directe inschakeling in het arbeidsproces dan autochtone Nederlanders, terwijl zij evenmin naar evenredigheid profiteren van de juist voor hen zo belangrijke mogelijkheden tot verbetering van de (beroeps)kwalificaties. Dit is opvallend te noemen, omdat minderheden veelal juist zijn oververtegenwoordigd in de doel-groepen van deze voorzieningen.

Dit resultaat kan op zichzelf weer gevolgen hebben voor de onderwijsparticipatie binnen en buiten het onderwijssysteem. Maatregelen gericht op de verbetering van individuele kwalificaties van alloctonen leiden alleen dan tot een structurele verbetering van de arbeidsmarktpositie van deze bevolkings-groepen, wanneer tevens de arbeidsmarktprocessen worden beïnvloed die de toegang tot het arbeidssysteem belemmeren.

Als dat laatste niet gebeurt, dan is de kans groot dat alloctonen zich afwenden van scholing, omdat opleiding zonder een concreet perspectief op zinvolle en langdurige inschakeling in het arbeidsproces voor de direct betrokkenen weinig motiverend zal zijn. Dit geldt voor de degenen die op de arbeidsmarkt hun arbeidskwalificaties proberen te verbeteren door deelneming aan een arbeidsvoorzieningsmaatregel. Maar het geldt ook voor degenen die zich nog in het onderwijssysteem bevinden.

Het hoge percentage 'drop outs' en het grote aantal afgebroken opleidingen is een symptoom van deze ontwikkeling, waarbij maatschappelijke achterstand over generaties heen blijft voortbestaan. In deze beschouwing zien we een belangrijke grond om vooral op de arbeidsmarkt anders te werk te gaan dan tot nu toe gebruikelijk; dat wil zeggen niet meer beginnen bij een 'aanpassing' van de kwalificaties van werkzoekenden en vervolgens veronderstellen dat dit als vanzelf hun arbeidsmarktkansen verbetert, maar beginnen bij een reëel aanbod van werk en vervolgens de arbeidskwalificaties van werkzoekenden daar op richten.

Waar een zekere garantie op een baan bestaat, zal de motivatie van werkzoekenden toenemen om hun kwalificaties te verbeteren. Zonder zo'n perspectief zal de bereidheid om in zichzelf te investeren doven. In die omstandigheden zullen dwangmaatregelen ten opzichte van werkzoekenden niet effectief zijn, en is er aanleiding om gebruik te maken van 'overreding'; het bieden van een reëel perspectief op vast werk.

Geraadpleegde literatuur

Abell J.P., M.C. Groothoff, I.L.M. Houweling, *Etnische Minderheden bij de overheid*, Den Haag, 1985.

Actieprogramma minderhedenbeleid 1988, Tweede Kamer der Staten Generaal, vergaderjaar 1987-1988, 20260, nrs. 1-2.

Ankersmit T., Th. Roelandt, J. Veenman, *Minderheden in Nederland: Statistisch Vademecum 1987*, CBS/EUR-ISEO, Rotterdam/Voorburg, 1987.

Ankersmit T., Th. Roelandt, J. Veenman, *Minderheden in Nederland: Statistisch Vademecum 1988*, CBS/EUR-ISEO, Rotterdam/Voorburg, 1988.

Ankersmit T., Th. Roelandt, J. Veenman, *Minderheden in Nederland: Statistisch Vademecum 1989*, CBS/EUR-ISEO, Rotterdam/Voorburg, 1989.

Appel R., *Immigrant children learning dutch: sociolinguistic and psycholinguistic aspects of second-language acquisition*, Dordrecht, 1984 (proefschrift Universiteit van Amsterdam).

Appel R., Tweektaligheid, in: R. Appel (red.), *Minderheden: taal en onderwijs*, Muiderberg, 1986, blz. 15-30.

Banks J.A., *Multicultural Education: Theory and Practice*, Boston, 1981.

Banks J.A., Language, ethnicity, ideology and education, in: L. van den Berg-Eldering e.a. (red.), *Multicultural education: a challenge for teachers*, Dordrecht, 1983, blz. 33-52.

Berg G. van den, K. Masson, Leerachterstanden bij allochtone leerlingen: Surinaamse leerlingen in het lager onderwijs, in: *Migrantenstudies*, 1987, nr. 1, blz. 32-38.

Berg H. van den, C.G. van der Veer, *Sociale integratie van jong volwassenen in een achterstandssituatie*, Amsterdam, 1987.

Berg-Eldering L. van den, *Marokkaanse gezinnen in Nederland*, Alphen aan den Rijn, 1981.

Berg-Eldering L. van den, Moroccan and Turkish women and girls in the Netherlands: is education interested in them?, in: L. van den Berg-Eldering e.a. (red.), *Multicultural education: a challenge for teachers*, Dordrecht, 1984, blz. 215-225.

Boeschoten R., L. Verhoeven, A. Vermeer, De taal van Turkse en Marokkaanse kinderen, in: R.Appel (red.), *Minderheden: taal en onderwijs*, Muiderberg, 1986, blz. 44-66.

Bot K. de, A. Buster, A. Janssen-van Dieten, Educational settings, teaching methods and second language proficiency of Turkish and Moroccan children, in: G. Extra en T. Vallen (red.), *Ethnic minorities and Dutch as a second language*, Dordrecht, 1985a, blz. 167-186.

Boudon R., *Education, Opportunity, and Social Inequality*, New York, 1974.

Boudon R., *De logica van het sociale*, Alphen aan de Rijn/Brussel, 1981.

Brassé P., E. Sikking, *Positie en kansen van etnische minderheden in Nederlandse ondernemingen*, Den Haag, 1986.

Brassé P., Jonge Turken en Marokkanen: vreemdelingen of medeburgers, in: R.A.C. Hoksbergen, R. v.d. Meer, G.P. Schoon (red.), *Adolescenten in vele gedaanten*, Lisse, 1987, blz. 74-87.

Brophy J.E., T.L. Good, *Teacher-student relationships, causes and consequences*, New York, 1974.

Buster A., *Allochtonen tussen school en werk: over de relatie tussen onderwijs en arbeidsmarkt voor allochtone jongeren*, ITS, Nijmegen, 1986.

Coenen J., Opvang en taalonderwijs voor buitenlandse kinderen op de basisschool, in: R. Appel e.a. (red.), *Taalproblemen van buitenlandse arbeiders en hun kinderen*, Muiderberg, 1980, blz. 29-41.

Coumou W., Taalonderwijs aan buitenlandse arbeiders, in: R. Appel e.a. (red.), *Taalproblemen van buitenlandse arbeiders en hun kinderen*, Muiderberg, 1980, blz. 54-76.

Creemers B.P.M., E. Lugthart, Schooleffectiveness and schoolimprovement in the Netherlands, in: G. Smink (red.), *Reader: ontwikkelingen rond 'Effectieve School'*, verzameling artikelen en papers naar aanleiding van de Internationale Conferentie te Londen, Hoevelaken, 1988.

Dekker B., H. Detmar, *Werkzoekendenbestanden van arbeidsbureaus nogmaals bekeken*, Den Haag, 1987.

Donker van Heel P.A., B. Dekker, *Tussen vraag en aanbod: Evaluatie van vacaturebehandeling door arbeidsbureaus*, Den Haag, 1987.

Driessen G., P. Jungbluth, J. Louvenberg, *Onderwijs in eigen taal en cultuur*, Nijmegen, 1987.

Dijkhuis-Potgieser, H.P.A. Kroft, M.L. Maan-Faber, R.A. Wong, *Evaluatie experimentele arbeidsprojecten voor jeugdige werklozen*, Den Haag, 1981.

Eck E. van, W. Houtkoop, T. Huisman, L. Veeken, *De ene doelgroep is de andere niet*, Den Haag, 1987.

Eekert P. van, *Kansen voor laaggeschoolden*, Utrecht, 1987.

Egmond G.L.M. van, Arbeidsmarktvoorzieningsmaatregelen: van evaluatie naar ontwikkeling, in: *Tijdschrift voor Arbeidsmarktvraagstukken*, 1985/4, blz. 27-40.

Einerhand M.G.K., R.A.J.Oomen, The structure of the labour market for aliens, in: Muus P. (red), *Migration, Minorities and Policy in the Netherlands*, Amsterdam, 1986.

Entzinger H.B., *Het minderhedenbeleid*, Amsterdam, 1984, (proefschrift Universiteit van Leiden).

Esch W. van, *Tbetsprestaties en doorstroomadviezen van allochtone leerlingen in de zesde klas van lagere scholen*, Nijmegen, 1983.

Esch W. van, H. Moeniralam, B. Gademann, *Allochtone leerlingen in het voortgezet onderwijs*, Den Haag, 1983.

Everts H., A. Golhof, Organisatie van het onderwijs met mediterrane kinderen, in: *Pedagogische Studiën*, 1984 (61), blz. 337-345.

Everts H., A. Golhof, P. Stassen, J. Teunissen, *Trendstudie over het onderzoek naar etnische groepen in het onderwijs*, Utrecht, 1985.

Everts H., A. Golhof, P. Stassen, J. Teunissen, *De kultureel-etnische situatie op ovb-scholen*, Utrecht, 1987.

Extra G., T. Vallen, Language and ethnic minorities in the Netherlands: current issues and research areas, in: G. Extra en T. Vallen (red.), *Ethnic minorities and Dutch as a second language*, Dordrecht, 1985, blz. 1-13.

Extra G., L. Th. Verhoeven, Bias in intelligentie-onderzoek bij allochtone kinderen, *Pedagogische Studiën*, 1985 (62), blz. 392-395.

Extra G., L. Th. Verhoeven, Tweektaligheid en tweetalig onderwijs, in: *Pedagogische Studiën*, 1986 (62), blz. 3-24.

Fase W., G. van den Berg, *Theorie en praktijk van intercultureel onderwijs*, SVO/EUR, Den Haag, 1985.

Fase W., *Voorbij de grenzen van onderwijs in eigen taal en cultuur: meertaligheid op school in zes landen verkend*, SVO/EUR, Den Haag, 1987, blz. 13-40 en 205-214.

Galan de C., *Economie van de arbeid*, Alphen aan de Rijn/Brussel, 1981.

Giesbers H., K. van Helvert, S. Kroon, Allochtone leerlingen in het voortgezet onderwijs, in: R. Appel (red.), *Minderheden: taal en onderwijs*, Muiderberg, 1986, blz. 122-137.

Gooszen A.J., *De sociaal-economische positie van vluchtelingen en asielzoekers in Nederland*, NIDI, Den Haag, 1987.

Gooszen A.J., *Vluchtelingen en asielzoekers; demografische en sociaal-economische positie in Nederland*, NIDI, Den Haag, 1988.

Graaf P.M. de, The impact of financial and cultural resources on educational attainment in the Netherlands, in: B.F.M. Bakker, J. Dronkers, H.B.G. Ganzeboom (red.), *Social stratification and mobility in the Netherlands*, Amsterdam, 1984, blz. 153-172.

Gravesteijn-Ligthelm J.H., J. de Koning, C. Th. Zandvliet, *Evaluatie van de wet Vermeend-Moor*, hoofdrapport 1987, Den Haag, 1988.

Haan D. de, De taal van Antilliaanse, Molukse en Surinaamse kinderen, in: R. Appel (red.), *Minderheden: taal en onderwijs*, Muiderberg, 1986, blz. 67-85.

Herpen L.W. van, R.H.H. Smulders, Sociale beroepsgroep en schoolkeuze, in: CBS, *Select 1*, Den Haag, 1982.

Hoeben Th., J.G., P.C. van der Werf, Educational priorities and effective schools: an evaluation of dutch policies, in: G. Smink (red.), *Reader: ontwikkelingen rond 'Effectieve School'*, verzameling artikelen en papers naar aanleiding van de Internationale Conferentie te Londen, Hoevelaken, 1988.

Hoefnagel-Höhle M., Tweede taalverwerving, in: R. Appel e.a. (red.), *Taalproblemen van buitenlandse arbeiders en hun kinderen*, Muiderberg, 1980, blz. 89-98.

- Hofstee W.K.B., J. Schaveling, K.B. Koster, *Beleidsanalytische verkenning onderwijsvoorrangsbeleid op schoolniveau*, Groningen, 1987.
- Hoof J.J. van, J. Dronkers, *Onderwijs en arbeidsmarkt*, Deventer, 1980.
- Hooft J., *Het onderwijsniveau van migrantenkinderen*, Gemeente Amsterdam, Bestuursinformatie, Amsterdam, 1987.
- Houtman G., *Literatuurstudie naar de positie van Turkse en Marokkaanse meisjes in Nederland en de mogelijkheden tot participatie aan onderwijsvoorrangsactiviteiten*, Rotterdam, 1986.
- Houwelingen, J.C. van, S. le Cessie, Logistic Regression, a review, in: *Statistica Neerlandica*, vol. 42, nr.4, p. 215-232.
- Hövels B., H. Verijdt, *Naar een versterking van het leerlingwezen*, Nijmegen, ITS, 1987.
- Instituut voor Psychologisch Marktonderzoek B.V., *Inventarisatie-onderzoek PCG-projecten*, Rijswijk, 1987.
- IpsO Facto, *Arbeidsmarktpositie uitgenodigde vluchtelingen in Nederland*, Den Haag, 1984.
- IpsO Facto, *Experimentele samenwerkingsprojecten ten behoeve van Turken en Marokkanen in de bijstand*, Den Haag, 1988.
- Jong M.J. de, Het onderwijsniveau van allochtone leerlingen in Rotterdam, in: M.J. de Jong (red.), *Allochtone kinderen op Nederlandse scholen*, Lisse, 1985, blz. 3-12.
- Jong M.J. de, *Herkomst, kennis en kansen*, Lisse, 1987.
- Jong W. de, C.N.Masson, De onderwijshouding van allochtone ouders, in: M.J. de Jong (red.), *Allochtone kinderen op Nederlandse scholen*, Lisse, 1985, blz. 111-124.
- Jungbluth P., *Verborgen differentiatie, leerlingenbeeld en onderwijsaanbod op de basisschool*, ITS, Nijmegen, 1985a.
- Jungbluth P., De ontbrekende breuk tussen thuis en school, of: hoe kapot is het onderwijssociologisch compas?, in: P. van der Kley (red.), *Ongelijke scholen, ongelijke prestaties*, Nijmegen, 1985b, blz. 63-77.
- Kerkhoff A., T. Vallen, Onderwijs Nederlands als tweede taal en intercultureel onderwijs op de basisschool, in: R. Appel (red.), *Minderheden: taal en onderwijs*, Muiderberg, 1986, blz. 101-121.
- Kley P. van der, *Zeg na, jij: over regels, patronen, beurten, selectie en reproductie in het lager onderwijs*, Purmerend, 1984 (proefschrift Universiteit van Nijmegen).
- Kley P. van der, Etikettering en schoolloopbanen, in: P. van der Kley (red.), *Ongelijke scholen, ongelijke prestaties*, Nijmegen, 1985, blz. 31-48.
- Kloprogge J., *Uitvoeringsplan Evaluatie Onderwijsvoorrangsbeleid 1987-1990*, Den Haag, 1987.

Klopropgge J., *En toen was er OVb?, notitie betreffende het onderwijsvoorrangsbeleid 1987*, Den Haag, 1988.

Klopropgge J., *Voorrang voor de gebieden, notitie over het onderwijsvoorrangsbeleid in 1988*, Den Haag, 1989.

Koning J. de, H. Stolk, *Evaluatie van de werkgelegenheidsverruimende maatregel in de marktsector*, Den Haag, 1984.

Koning J. de, H. Stolk, *De werkgelegenheidsverruimende maatregel in de marktsector: Een veelbelovend experiment?*, in: *Economische Statistische Berichten*, 1985, blz. 157-161.

Koning J. de, J.C. Bruijn, C. Th. Zandvliet, *Evaluatie van het JOB-plan*, Den Haag, 1987a.

Koning J. de, M. Koss, A. Verkaik, *De arbeidsmarkteffecten van het voor (administratieve) vakopleiding van volwassenen, eerste deelrapport*, Den Haag, 1987b.

Koning J. de, M. Cambeen, C. Th. Zandvliet, *Minderheden in het JOB-plan*, interne notitie n.a.v. J. de Koning e.a., 1987a, Rotterdam, 1988a.

Koning J. de, M. Koss, A. Verkaik, *De arbeidsmarkteffecten van het centrum voor (administratieve) vakopleiding van volwassenen, tweede deelrapport*, Den Haag, 1988b.

Koot W., V. Tjon-A-Ten, *Een slecht rapport voor de overheid: Surinaamse kinderen in het onderwijs*, in: *Intermediair*, juni, 1982.

Koot W., *Surinamese children in The Netherlands: the new Pygmalions?*, in: L. v.d. Berg-Eldering, F.J.M. de Rijcke en L. V. Zuck (red.), *Multicultural Education: a challenge for teachers*, Dordrecht, 1983, blz. 137-143.

Koot W., V. Tjon-A-Ten, *Surinaamse kinderen op school*, Muiderberg, 1985.

Kruger-Nagelkerken W., *Allochtone leerlingen in het voortgezet onderwijs: een onderzoek naar de schoolloopbaan van schoolverlaters van drie basisscholen met hoge concentratie allochtone leerlingen*, Rotterdam, 1985.

Luyckx M., P. Uniken Venema, *Wegblijven van school: een onderzoek naar het verzuim en het voortijdig schoolverlaten van de school bij 14-17 jarige Turkse, Marokkaanse en Nederlandse meisjes*, Utrecht, 1985a.

Luyckx M., P. Uniken Venema, *Schoolmotivatie van Turkse en Marokkaanse meisjes*, in: *Jeugd en samenleving*, 1985b, blz. 819-830.

Maddala, G.S., *Limited-dependent and qualitative variables in econometrics*, Cambridge, 1983.

Masson C.N., W. de Jong, *Leerprestaties op scholen met hoge concentraties allochtonen*, in: M.J. de Jong (red.), *Allochtone kinderen op Nederlandse scholen*, Lisse, 1985, blz. 13-29.

Meurs G., *Opleiden of afhaken; Eindrapport naar motieven van potentiële cursisten niet te verschijnen bij de start van een CBB/TTO-programma*, Rotterdam, 1986.

Minderhedennota, regeringsnota aangeboden door de Minister van Binnenlandse Zaken J.G. Rietkerk aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1982-1983, 16102, nr. 20, Den Haag, 1983.

Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Het rapportagesysteem Toegankelijkheid en Evenredigheid ten behoeve van het gecoördineerde minderhedenbeleid*, nota van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Den Haag, 30-06-1986.

Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, *Beleidsplan Culturele minderheden in het onderwijs*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, zittingsjaar 1980-1981, 16825, nrs. 1-2.

Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, *Onderwijs in de eigen taal en cultuur*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 1982-1983, 16825, nr. 5.

Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, *Beleidsnotitie van uitbreiding naar invoering van het kort-mbo*, Den Haag, 1983.

Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, *Onderwijsvoorrangswet*, wetsontwerp: vaststelling van een wettelijk kader voor het voeren van een samenhangend onderwijsvoorrangbeleid (onderwijsvoorrangswet), Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 1984-1985, 18775, nrs. 1-3.

Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, *Onderwijsvoorrangswet 1985-1989*, Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 1984-1985, 18828, nrs. 1-2.

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Eindverslag werkgroep codering minderheden*, DG-ARBVO, Den Haag, 1985.

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Overzicht scholings-, loonkosten- en andere subsidieregelingen*, DG-ARBVO, Den Haag, 1987.

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Rapportage Arbeidsmarkt*, Den Haag, diverse jaargangen.

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Maandverslag arbeidsmarkt*, Den Haag, januari, 1983.

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Schoolverlatersbrief 1985, 1986, 1987*, Rijswijk, 1986, 1987, 1988

Mokken, R.J., *A Theory and Procedure of Scale Analysis*, Den Haag, 1970.

Muus P., *Overzichtsstudie arbeidsmarktpositie minderheden*, Den Haag, 1984.

Muysken P., J.W. de Vries, Een sociolinguïstische kijk op het taalgebruik van buitenlandse arbeiders, in: R. Appel e.a.(red.), *Taalproblemen van buitenlandse arbeiders en hun kinderen*, Muiderberg, 1980, blz. 99-111.

Nalbantoglu P., *Onderwijs in eigen taal en cultuur*, in: R. Appel (red.), *Minderheden: taal en onderwijs*, Muiderberg, 1986, blz. 86-100.

Nijssen A.J., *Onderwijs en welzijn in onderwijsvoorranggebieden: een beschrijving van de start van de uitvoering van het onderwijsvoorrangbeleid (gebiedenniveau)*, Leiden, 1987.

Oudheusden J.C. van, De werkgelegenheidsverruimende maatregel: Wat levert het op?, in: *Economische Statistische Berichten*, 1984, blz. 1048-1049.

Peterink G.J., R. Timmermans, *Woonwagenkinderen in het voortgezet onderwijs*, twee deelnotas, Den Bosch, 1983.

Praag C.S. van, Ph. J. Muus, Achterstand maar geen stagnatie: etnische groepen in het onderwijs, in: *Migrantenstudies*, 1987, nr.2, blz. 14-27.

Reubsat T., J. Kropman, *Beter opgeleide Antillianen op de Nederlandse arbeidsmarkt*, Nijmegen, 1986.

Roelandt Th., J. Veenman, *Minderheden: sociale positie en voorzieningengebruik*, Achtergrondstudie 1986, Rotterdam, ISEO-EUR, 1986.

Roelandt Th., J. Veenman, *Minderheden in Nederland: sociale positie en voorzieningengebruik binnen enkele sectoren*, Achtergrondstudie 1987, Rotterdam, ISEO-EUR, 1987a.

Roelandt Th., J. Veenman, *Beter Meten 1*, Rotterdam, ISEO-EUR, 1987b.

Roelandt Th., J. Veenman, *Minderheden in Nederland: Positie in het onderwijs*, Rotterdam, ISEO-EUR, 1988.

Roelandt Th., J. Veenman, *Minderheden in Nederland: Positie op de woningmarkt*, Rotterdam, ISEO-EUR, 1989.

Rutten J.J.G.M., Onderwijs in achterstandsituaties, in: *Handboek minderheden*, Alphen a/d Rijn, Brussel, 1987a, blz. D3000-I - D3000-9.

Rutten J.J.G.M., Onderwijs aan minderheden, in: *Handboek Minderheden*, 1987b, blz. D4000-1-26.

Schepens Th., *Werkloosheid en herintreding: Evaluatie van plaatsingsbevorderende maatregelen*, Tilburg, 1980.

Schokking-Siegerist E.C., A.H.Nieuwland, M.Verschuren, *Achtergronden van het ziekteverzuim aan de Centra voor (Administratieve) Vakopleiding Volwassenen*, Den Haag, 1985.

Smit V., *Achterstandsgebiedenbeleid: een voorstudie naar de grondslagen en implementatie*, ACOM, Leiden, 1988.

Stichting Research voor Beleid, *Werkzoekendenbestanden van de arbeidsbureaus*, Den Haag, 1986.

Swanborn P.G., *Schaaltechnieken: theorie en praktijk van acht eenvoudige procedures*, Meppel, 1982.

Swyngedouw M., *Explorative log-lineair factor-response analysis of high dimensional tables by restricted table procedures*, Paper for the International Conference on Social Science Methodology, Dubrovnik, 30 May to 3 June 1988.

Tesser P., *Sociale herkomst en schoolloopbanen in het voortgezet onderwijs*, Nijmegen (proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam), I.T.S., 1986.

Teunissen F., Het onderwijs in eigen taal en cultuur, in: E. de Moor (red.), *Arabisch en Turks op school*, Muiderberg, 1985, blz. 1-20.

- Teunissen J.M.F.B.G., *Een school, twee talen: een onderzoek naar de effecten van een tweetalig-bicultureel onderwijsprogramma voor Marokkaanse en Turkse leerlingen op basisscholen te Enschede*, Utrecht, 1986 (proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht).
- Vange P. van der, Ph.W.G. Boucher, *Het Centrum voor Beroepsoriëntatie en Beroepsbeoefening: Een onderzoek naar de uitvoeringsprocessen en -praktijken*, Den Haag, 1988.
- Veen-Schreuder G. van der, De invloed van ETC-onderwijs op de Nederlandse woordenschat van Turkse kinderen in de leeftijd van 9 tot 13 jaar, in: *Pedagogisch Tijdschrift*, 1985, nr. 9, blz. 500-504.
- Veenman J., *De werkloosheid van Molukkers: deelrapport 1*, Rotterdam, ISEO-EUR, 1984a.
- Veenman J., *De werkloosheid van Molukkers: deelrapport 2*, Rotterdam, ISEO-EUR, 1984b.
- Veenman J., *De arbeidsmarktproblematiek van Molukkers: eindrapport*, Rotterdam, ISEO-EUR, 1985a.
- Veenman J., Discriminatie op arbeidsbureaus, meer dan een incident, in: *Economische Statistische Berichten*, 1985b, blz. 882-883.
- Veenman J., *Molukkers op weg naar werk: Evaluatie van de 'verbrede' werkgelegenheidsprojecten voor Molukkers*, ISEO-EUR, Rotterdam, 1987.
- Veenman J. (red.), P.W.M. van Haaren, J.H.W. Vreuls, *Op weg naar werk: een onderzoek naar de effectiviteit van een arbeidsproject voor jongeren*, Rotterdam, ISEO-EUR, 1986.
- Verhoeven L., Geschreven taal en etnische minderheden, in: E. de Moor (red.), *Arabisch en Turks op school*, Muiderberg, 1985, blz. 45-58.
- Verhoeven L. Th., *Ethnic minority children acquiring literacy*, Dordrecht, 1987 (proefschrift Katholieke Universiteit Brabant).
- Verhoeven L., A.Vermeer, Ethnic group differences in children's oral proficiency of Dutch, in: G. Extra en T. Vallen, *Ethnic minorities and Dutch as a second language*, Dordrecht, 1985, blz. 105-131.
- Vermeer A., *Tempo en structuur van tweede-taalverwerving bij Turkse en Marokkaanse kinderen*, Tilburg, 1986 (proefschrift Katholieke Universiteit Tilburg).
- Vlug I., *Schoolverzuim van Turkse en Marokkaanse meisjes*, Rotterdam, 1985a.
- Vlug I., Schoolverzuim door Turkse en Marokkaanse meisjes in het voortgezet onderwijs, in: M.J. de Jong (red.), *Allochtone kinderen op Nederlandse scholen*, Lisse, 1985, blz. 65-78.
- Wachter M. de, E. Visser, *Arbeidsvoorzieningsbeleid in Nederland: analyse van het gevoerde arbeidsvoorzieningsbeleid (1975-1985) in Nederland en de daaruit voortvloeiende effecten*, COB/SER, SEO, Den Haag, 1986a.

Wachter M. de, E. Visser, *Doelmatigheid intredingsbevorderende arbeidsmarkt-instrumenten: Onderzoek en ervaring met intredingbevorderende arbeidsmarkt-instrumenten in vijf verschillende landen*, COB/SER, SEO, Den Haag, 1986b.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Activerend arbeidsmarkt-beleid*, s'Gravenhage, 1987.

BIJLAGE I:

Technische toelichting van de tijdreeksanalyse onderwijsdeelneming

In deze bijlage zullen we een technische toelichting geven op het door ons gebruikte cijfermateriaal, de gehanteerde begrippen en de gebruikte onderzoeksmethode van de tijdreeksanalyse waarvan de resultaten zijn besproken in hoofdstuk 2. Achtereenvolgens komen aan de orde: het beschikbare cijfermateriaal, de gekozen onderzoeksmethode, de evenredigheidstoets, de weging voor leeftijd en geslacht, en de gehanteerde methode bij de berekening van werkloosheidsrisico's.

Beschikbare gegevens

Landelijke gegevens over de deelname van allochtone leerlingen aan het Nederlandse voltijdonderwijs worden door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (in samenwerking met het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen) samengebracht in de 'Statistiek van Buitenlandse Leerlingen'¹. In feite gaat het hier om een collectie van per schoolsoort/-type verzamelde tellingen. Deze statistiek kent voor ons doel een tweetal beperkingen. De eerste betreft de identificatie van allochtone leerlingen, de tweede het onderscheid naar geslacht. Wat het gehanteerde identificatiecriterium betreft valt het volgende op te merken. Jaarlijks worden eind augustus (het begin van het nieuwe schooljaar) gegevens verzameld over leerlingen met een niet-Nederlandse *nationaliteit*. Dat betekent dat geen gegevens voorhanden zijn over Surinaamse leerlingen (met voor het overgrote deel de Nederlandse nationaliteit), Antilliaanse leerlingen, Molukse leerlingen, vluchtelingen, woonwagenbewoners en leerlingen die door geboorte, optie of naturalisatie de Nederlandse nationaliteit hebben verkregen. Sinds de invoering van de Wet op het Basisonderwijs in 1985 verzamelt het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen ter berekening van de aan de scholen toe te kennen formatie ook gegevens over het absolute aantal Antilliaanse, Molukse en Surinaamse leerlingen op basisscholen. Op dit moment is dat bestand voor onze analyse echter niet beschikbaar.

Een tweede beperking van de genoemde statistiek betreft de registratie naar geslacht. Pas sinds het schooljaar 1984/1985 worden voor het *gehele* volledig dagonderwijs gegevens verzameld van buitenlandse leerlingen en studenten naar geslacht. In de periode 1979 tot en met 1985 ontbreken de gegevens naar geslacht voor het speciaal en het wetenschappelijk onderwijs. Voor de overige schoolsoorten zijn in deze periode gegevens naar geslacht wel verzameld. De combinatie van leeftijd en geslacht (noodzakelijk voor de later te bespreken wegingsprocedure) wordt voor alle schoolsoorten pas geregistreerd vanaf het schooljaar 1984/1985.

¹ Vanaf het schooljaar 1986/1987 heeft deze statistiek belangrijk aan betekenis ingeboed. Van een volledig overzicht van de diverse vormen van voltijdsonderwijs is sinds dat jaar, deels als gevolg van bezuinigingen, geen sprake meer (zie: Ankersmit, Roelandt en Veenman, 1989).

Onderzoeksmethode

Om een vergelijking te maken tussen allochtonen en autochtonen zullen (voor zover mogelijk en relevant) voor elke bevolkingsgroep voor mannen en vrouwen afzonderlijk de volgende aspecten in de beschouwing worden betrokken:

voor alle schoolsoorten:

- a. de ontwikkeling in de tijd van de deelname aan het onderwijs per schoolsoort:
a1. in absolute aantallen
a2. de participatiegraad, d.w.z.:

$$\frac{\text{aantal leerlingen in schoolsoort } x}{\text{aantal personen in de relevante bevolkingsgroep}}^2$$

- b. voor het eerste niveau van het onderwijs:

$$\frac{\text{aantal leerlingen in het buitengewoon onderwijs}}{\text{aantal leerlingen in het basisonderwijs}}$$

- b1. in absolute aantallen
b2. gecorrigeerd voor leeftijdsopbouw

voor het gehele tweede niveau van het onderwijs: ³

- c. $\frac{\text{aantal leerlingen in het algemeen voortgezet onderwijs}}{\text{aantal leerlingen in het beroepsonderwijs}}$

- c1. in absolute aantallen
c2. gecorrigeerd voor leeftijdsopbouw

voor het derde niveau:

- d. $\frac{\text{aantal leerlingen in wo}}{\text{aantal leerlingen in hbo}}$

- d1. in absolute aantallen
d2. gecorrigeerd voor leeftijdsopbouw

als indicatoren voor niveau-veranderingen:

- e. $\frac{\text{aantal leerlingen in het tweede niveau}}{\text{aantal leerlingen in het eerste niveau}}$

- e1. in absolute aantallen
e2. gecorrigeerd voor leeftijdsopbouw

- f. $\frac{\text{aantal leerlingen in het derde niveau}}{\text{aantal leerlingen in het tweede niveau}}$

- f1. in absolute aantallen
f2. gecorrigeerd voor leeftijdsopbouw

voor het voortgezet onderwijs:

- g. de verdeling over opleidingsrichtingen

^{2]} Het gaat hier om de relevante leeftijdscategorie binnen de bevolking.

^{3]} Beter zou zijn een onderscheid aan te brengen tussen de verschillende trappen binnen het tweede niveau (zie Roelandt en Veenman, 1988a, blz. 19). Omdat in de Leerlingenstatistieken geen differentiatie naar schooltypen binnen het AVO wordt aangebracht, is hiervan noodgedwongen afgezien.

Strikt genomen geven de hierboven genoemde verhoudingsgetallen op basis van stand-statistieken geen exact beeld van de doorstroom. Doorstroom definiëren wij als uitstroom bij het ene onderwijsonderdeel die leidt tot instroom bij een ander onderwijsonderdeel. Dergelijke informatie is uitsluitend te verkrijgen met behulp van een cohort-onderzoek of door middel van jaarlijks voortschrijdende onderwijs-matrices⁴. De bovenstaande verhoudingsgetallen hebben veeleer betrekking op een vergelijking van het verschil in instroom en uitstroom tussen schoolsoorten op opeenvolgende peildata.

Dat kan, indien we uitsluitend zouden werken met absolute grootheden, leiden tot vertekeningen. Als bijvoorbeeld als gevolg van demografische ontwikkelingen het absolute aantal meisjes in de basisschool-leeftijd fors stijgt, zal het verhoudingsgetal zoals genoemd onder *e* (*ceteris paribus*) dalen. Die daling wordt in dat geval volledig veroorzaakt door demografische omstandigheden en *niet* door een daling van de doorstroom naar het voortgezet onderwijs. Om te corrigeren voor de effecten van dergelijke verschillen in bevolkingsopbouw tussen bevolkingsgroepen, zal gebruik worden gemaakt van een zodadelijk te bespreken standaardisatieprocedure. Daarmee worden de absolute aantallen leerlingen per schoolsoort, bevolkingsgroep en per geslacht gecorrigeerd voor verschillen tussen bevolkingsgroepen voor wat betreft de bevolkingsomvang en bevolkingssamenstelling naar leeftijd en geslacht. Een verandering van een (gewogen) verhoudingsgetal in de tijd kan dan *niet* worden geïnterpreteerd als veroorzaakt door demografische omstandigheden. Ze wordt volledig veroorzaakt door veranderingen in onderwijsstromen. Deze correctie voor demografische ontwikkelingen leidt ertoe dat de combinatie van de hierboven besproken verhoudingsgetallen weliswaar een eerste, maar toch een goede indicatie geeft van de doorstroom naar de verschillende schoolsoorten.

De genoemde verhoudingsgetallen zullen per schooljaar en nationaliteitsgroep voor mannen en vrouwen afzonderlijk worden berekend. De analyse beperkt zich tot de volgende bevolkingsgroepen:

- leerlingen met de Turkse nationaliteit
- leerlingen met de Marokkaanse nationaliteit
- leerlingen met de Italiaanse nationaliteit
- leerlingen met de Spaanse nationaliteit
- leerlingen met de Nederlandse nationaliteit

Behalve over deze groeperingen zijn ook over Griekse, Joegoslavische en Portugese leerlingen gegevens beschikbaar. De absolute aantallen van deze groeperingen zijn echter zo klein, dat in combinatie met de beperkingen van het data-materiaal⁵, een differentiatie naar geslacht en leeftijd geen betrouwbare resultaten oplevert.

Evenredigheidstoets en weging voor verschillen in samenstelling van de bevolkingsgroepen naar leeftijd en geslacht

Thans zullen we kort bespreken op welke wijze we corrigeren voor verschillen in bevolkingssamenstelling naar leeftijd en geslacht. De correctie voor leeftijdsopbouw en geslachtsamenstelling gebeurt in feite tijdens de zogenoemde 'evenredigheidstoets'⁶. Bij de evenredigheidstoets gaat het erom een vergelijking te maken tussen het aandeel van minderheidsgroepen in een bepaalde voorziening enerzijds (hier: de schoolsoorten) en dat van andere

⁴] Zie voor een overzicht en nadere argumentatie: Roelandt en Veenman, 1988a, blz. 15-17 en blz. 30-31.

⁵] Zie: Roelandt en Veenman, 1988a, blz. 8-12.

⁶] Zie voor de betekenis van de evenredigheidstoets: Roelandt en Veenman, 1986, 1987, 1988.

groepen in de Nederlandse samenleving anderzijds. Daarbij dient rekening te worden gehouden met de voor een specifieke voorzieningen van belang zijnde relevante populatie (of zo men wil: de doelgroep). In het basisonderwijs bijvoorbeeld is de relevante populatie af te bakenen als: alle ingezetenen met een leeftijd van 3 tot en met 15 jaar. Als relevante leeftijdscategorieën per schoolsoort gelden: ⁷

| schoolsoort | relevante leeftijdscategorie |
|-------------------------------------|------------------------------|
| basisonderwijs (BAO) | 3 tot en met 15 jaar |
| speciaal onderwijs (SO) | 3 tot en met 18 jaar |
| algemeen voortgezet onderwijs (AVO) | 11 tot en met 24 jaar |
| lager beroepsonderwijs (LBO) | 11 tot en met 22 jaar |
| middelbaar beroepsonderwijs (MBO) | 14 tot en met 35 jaar |
| hoger beroepsonderwijs (HBO) | > 17 jaar |
| wetenschappelijk onderwijs (WO) | > 17 jaar |

Van deze 'ideale' indeling is om pragmatische redenen op een aantal details afgeweken. Als bovengrens bij het LBO is gekozen voor de leeftijd van 24 jaar omdat de categorie 20- tot en met 22-jarigen in de bevolkingsstatistiek van niet-Nederlanders niet voorkomt en die van 20- tot en met 24-jarigen wel. Bij het HBO en WO is een bovengrens gekozen van 50 jaar. Het relatieve zowel als het absolute aantal WO- en HBO-leerlingen met een leeftijd van 50 jaar of ouder is (zeker bij niet-Nederlanders) statistisch gezien verwaarloosbaar klein.

De eerste stap in de wegingsprocedure betreft de berekening van het absolute aantal leerlingen per schoolsoort waarbij wordt gewogen voor de verschillen in leeftijdsopbouw en samenstelling naar geslacht. Dat wordt gedaan door voor elke bevolkingsgroep (verder aan te duiden als b) en daarbinnen voor elk leeftijdjaar ($=x$) en geslacht ($=y$) het absolute aantal leerlingen te delen door het aandeel van bevolkingsgroep b met leeftijd x en geslacht y in de totale bevolking met die leeftijd en geslacht. In symbolen:

$$(1) \quad s_{x,y} \cdot \frac{s_{x,y}}{b} = \frac{s_{x,y}}{b} \cdot \frac{\sum_{b=1}^n \text{bev}_{x,y}}{\text{bev}_{x,y}} = \frac{s_{x,y}}{b} \cdot \alpha_{x,y} ;$$

- waarbij:
- s = absolute aantal leerlingen van schoolsoort s
 - b = bevolkingsgroep met nationaliteit b ; waarbij $b = 1, \dots, n$ ($n=6$) ⁸
 - x = leeftijdscategorie, waarbij $x = 1, \dots, m$ ⁹
 - y = geslacht, waarbij $y = 1$ (mannen) of $y = 2$ (vrouwen)
 - bev = absolute omvang van de (relevante) bevolking
 - $s_{x,y}$ = voor leeftijdsopbouw gewogen absolute aantal leerlingen van schoolsoort s
 - $\alpha_{x,y}$ = wegingsfactor voor bevolkingsgroep b met leeftijd x en geslacht y
 - b

⁷] Gebaseerd op de gepubliceerde deelnemingscijfers per schoolsoort naar leeftijd (met een klasse-breedte van 1 jaar).

⁸] In onze analyse zijn vijf bevolkingsgroepen onderwerp van studie. Bij de sommatie (van zowel bevolkingsaantallen als leerlingen-aantallen) is een categorie toegevoegd (te weten: 'overige niet-Nederlanders') om het totaal te verkrijgen.

⁹] m is per schoolsoort verschillend. Zie de onderscheiden leeftijdscategorieën.

Bij de *evenredigheidstoets* (ER) vergelijken we het aandeel van een bevolkingsgroep in een schoolsoort met haar aandeel in de relevante deelpopulatie van de bevolking. In symbolen:

$$(II) \quad ER = \frac{\frac{s_{x,y}}{b}}{\frac{\sum LL}{b=1}} : \frac{\frac{x,y}{bev}}{\frac{\sum bev}{b=1}}$$

Aldus ontstaat per bevolkingsgroep en per geslacht met een bepaalde leeftijdscategorie een specifieke wegingsfactor (α) en een specifieke evenredigheidstoets (ER).

Tot het schooljaar 1985/1986 werd bij alle schoolsoorten de leeftijd in combinatie met het geslacht geregistreerd. Dat is, zoals we eerder opmerkten, voor de periode 1980/1981 tot en met 1985/1986 niet voor alle schoolsoorten het geval geweest. Daarom zal in eerste instantie de correctie voor leeftijdsopbouw gebeuren op basis van de hierboven genoemde geaggregeerde leeftijdscategorieën. Voor die jaren waar dat mogelijk is (vanaf schooljaar 1984/1985), is tegelijkertijd gecorrigeerd op basis van een klasse-breedte van 1 jaar. Daarbij is gebleken dat de resultaten van beide correctiemethoden bij benadering met elkaar overeen komen. De tussen de groeperingen bestaande verschillen binnen de leeftijdscategorieën compenseren elkaar.

Opleidingsrichtingen en arbeidsmarktkansen

Tot nu toe spraken we uitsluitend over de verdeling van mannen en vrouwen over de verschillende *niveaus* van het Nederlandse onderwijssysteem. Er kunnen echter ook verschillen bestaan naar *opleidingsrichtingen*. We zullen daaraan aandacht besteden door expliciet een relatie te leggen tussen de door de leerlingen gekozen opleidingstypen en de arbeidsmarktperspectieven van die verschillende opleidingsrichtingen.

Bij de bestudering van de verschillende schoolrichtingen in het *lager beroeps-onderwijs* gaan we uit van de volgende indeling:¹⁰

- lager technisch onderwijs (LTO), waaronder het individueel technisch onderwijs (ITO),
- lager nautisch onderwijs (LNO),
- lager agrarisch onderwijs (LAO), waaronder individueel landbouwonderwijs (ILO),
- lager huishoud- en nijverheidsonderwijs (LHNO), waaronder individueel huishoud- en nijverheidsonderwijs (IHNO),
- lager middenstandsonderwijs (LMO) en lager economisch en administratief onderwijs (LEAO).

Als schoolrichtingen binnen het *middelbaar beroepsonderwijs* onderscheiden we:

- middelbaar technisch onderwijs (MTO),
- middelbaar nautisch onderwijs (MNO),
- middelbaar agrarisch onderwijs (MAO),
- middelbaar middenstandsonderwijs (MMO),
- middelbaar dienstverlenings- en gezondheidszorgonderwijs (MDGO),
- middelbaar economisch en administratief onderwijs (MEAO),
- kleuterleidsters opleidingsscholen (KLOS), en
- kort middelbaar beroepsonderwijs (KMBO).

^{10]} De hier gekozen differentiatie binnen de onderwijsniveaus is het laagst haalbare aggregatie-niveau binnen het data-materiaal. De indeling is gebaseerd op de Standaard Onderwijs-indeling (SOI) van het CBS.

Het hoger beroepsonderwijs valt onder te verdelen in:

- hoger agrarisch onderwijs (HAO),
- hoger technisch en toegepast natuurwetenschappelijk onderwijs (HTNO), bestaande uit hoger technische school (HTS), hoger nautisch onderwijs (HNO) en hoger laboratorium onderwijs (HLO),
- hoger gezondheidszorgonderwijs (HGZO),
- hoger economisch onderwijs (HEO), waaronder hoger economisch en administratief onderwijs (HEAO), en hoger hotelschool (HHO),
- hoger sociaal-agogisch onderwijs (HSAO),
- hoger kunstonderwijs (HKO), en
- hoger pedagogisch onderwijs (HPO), waaronder pedagogische academies, nieuwe lerarenopleiding en mo-universitair.

Binnen het *wetenschappelijk onderwijs* zijn de volgende studierichtingen te onderscheiden:

- humaniora (LETT),
- wiskunde en natuurwetenschappen (WIS),
- landbouwwetenschappen (LANDB),
- technische wetenschappen (TECH),
- economie en accountancy (ECON),
- rechten (RECHT),
- medicijnen (MED),
- sociologie en politicologie (SOC),
- psychologie (PSYCH),
- pedagogiek (PEDAG), en
- overige (waaronder kunstonderwijs).

In het navolgende zullen we de verschillen tussen jongens en meisjes voor wat betreft de verdeling over opleidingsrichtingen in verband brengen met arbeidsmarktperspectieven. We gaan daarbij als volgt te werk. Allereerst wordt per bevolkingsgroep een z.g. '*werkloosheidsrisico*' ('verder aan te duiden als $E[WL]$) berekend. Dat doen we door het relatieve aantal leerlingen binnen een schooltype/-richting te vermenigvuldigen met de kans op langdurige werkloosheid van bij het arbeidsbureau ingeschreven werkloze schoolverlaters met het overeenkomstige schooltype ¹¹. We interpreteren deze kans op langdurige werkloosheid derhalve als een risico dat leerlingen in de verschillende schoolsoorten lopen om na het verlaten van de school werkloos te worden voor ten minste 1 jaar tot 18 maanden. Het gaat hierbij om '*kansen*' en niet om grootheden waarmee min of meer exacte voorspellingen gedaan kunnen worden over de omvang en samenstelling van de toekomstige werkloosheid onder schoolverlaters. We beogen slechts vast te stellen of de verschillen in opleidingsrichtingen tussen allochtone en autochtone jongens en meisjes van dien aard zijn, dat alleen al op basis daarvan verschillen in arbeidsmarktkansen te verwachten zijn.

Het werkloosheidsrisico wordt zowel voor de afzonderlijke niveaus (LBO, MBO, HBO en WO) berekend, als voor het beroeps- en wetenschappelijk onderwijs als geheel. In symbolen betekent dit dat per bevolkingsgroep en per geslacht de volgende werkloosheidsrisico's worden vastgesteld:

¹¹] Het gaat hier om de kans om als schoolverlater langer dan 12 maanden als werkzoekende bij het arbeidsbureau ingeschreven te staan. De gegevens zijn ontleend aan de *Schoolverlotersbrief* van het desbetreffende jaar (uitgave van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid). De aldaar gepubliceerde gegevens zijn gebaseerd op de zogenoemde 'ARBVO-opleiding Indeling' (AROI). Voor de wijze waarop de AROI-indeling is getransformeerd naar de SOI-indeling verwijzen wij naar bijlage B van Roelandt en Veenman, 1988a.

$$(III) \quad E[WL-LBO] = \sum_{i=1}^n \left(\frac{LL-LBO_i \quad LWL_i}{\sum_{i=1}^n LL-LBO_i \quad WL_i} * \right)$$

$$(IV) \quad E[WL-MBO] = \sum_{j=1}^n \left(\frac{LL-MBO_j \quad LWL_j}{\sum_{j=1}^n LL-MBO_j \quad WL_j} * \right)$$

$$(V) \quad E[WL-HBO] = \sum_{k=1}^n \left(\frac{LL-HBO_k \quad LWL_k}{\sum_{k=1}^n LL-HBO_k \quad WL_k} * \right)$$

$$(VI) \quad E[WL-WO] = \sum_{p=1}^n \left(\frac{LL-WO_p \quad LWL_p}{\sum_{p=1}^n LL-WO_p \quad WL_p} * \right)$$

$$(VII) \quad E[WL] = \frac{LL-LBO}{LL-O} * E[WL-LBO] + \frac{LL-MBO}{LL-O} * E[WL-MBO] + \frac{LL-HBO}{LL-O} * E[WL-HBO] + \frac{LL-WO}{LL-O} * E[WL-WO]$$

waarbij: $LL-LBO_i$ = absolute aantal leerlingen in het LBO met richting i ($i = 1, \dots, n$ en $n = 6$)

$LL-MBO_j$ = absolute aantal leerlingen in het MBO met richting j ($j = 1, \dots, n$ en $n = 7$)

$LL-HBO_k$ = absolute aantal leerlingen in het HBO met richting k ($k = 1, \dots, n$ en $n = 7$)

$LL-WO_p$ = absolute aantal leerlingen in het WO met richting p ($p = 1, \dots, n$ en $n = 11$)

$$LL-O = \sum_{i=1}^n LL-LBO_i + \sum_{j=1}^n LL-MBO_j + \sum_{k=1}^n LL-HBO_k + \sum_{p=1}^n LL-WO_p$$

$LWL_{i,j,k,p}$ = absolute aantal schoolverlaters met opleidingsrichting i, j, k of p dat langer dan 12 maanden staat ingeschreven bij het arbeidsbureau.

$WL_{i,j,k,p}$ = absolute aantal ingeschreven werkloze schoolverlaters met opleidingsrichting i, j, k of p.

De door ons gebruikte gegevens zijn ontleend aan het registratie-systeem van de GAB's (zie bijlage 7). Daarbij doen zich vertekeningen voor¹². Als we uitgaan van de (niet toetsbare) veronderstelling dat dergelijke vertekeningen niet selectief zijn naar opleidingstypen, geven de cijfers een goede indicatie van de werkloosheidsrisico's. De hier vermelde beperkingen impliceren dat aan de werkloosheidsrisico's geen absolute betekenis kan worden toegekend en dat alleen conclusies zijn toegestaan in het geval van grote verschillen tussen de geslachten.

^{12]} Roelandt en Veenman, 1986, bijlage B, Ankersmit, Roelandt en Veenman, 1987, blz. 117 en de aldaar genoemde bronnen.

Bijlage 2: Toelichting op de SPVA-gegevens

De survey 'Sociale Positie en Voorzieningsgebruik Allochtonen' (SPVA) is in 1988 in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken uitgevoerd door het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek van de Erasmus Universiteit Rotterdam, in samenwerking met het Bureau Veldkamp te Amsterdam. Het onderzoek, dat zich richtte op in Nederland woonachtige Turkse, Marokkaanse, Antilliaanse en Surinaamse huishoudens, is opgezet met het doel informatie te genereren ten behoeve van het rapportagesysteem 'Toegankelijkheid en Evenredigheid'. De doelpopulatie van het onderzoek bestaat uit:

- mannelijke hoofden van huishoudens met de Turkse nationaliteit,
- mannelijke hoofden van huishoudens met de Marokkaanse nationaliteit,
- mannelijke of vrouwelijke hoofden van huishoudens, die
 - of de Surinaamse nationaliteit hebben,
 - of zelf in Suriname zijn geboren,
 - of van wie tenminste een van de ouders in Suriname is geboren,
- mannelijke of vrouwelijke hoofden van huishoudens, die
 - of zelf op de Nederlandse Antillen zijn geboren,
 - of van wie tenminste een van de ouders op de Nederlandse Antillen is geboren.

Voor de steekproef is een tiental gemeenten geselecteerd:

- de vier grote steden: Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht,
- een grote gemeente in het zuiden van het land waar een hoog percentage allochtonen woont: Eindhoven
- een grote gemeente in het oosten van het land waar een hoog percentage allochtonen woont: Enschede
- een grote gemeente in het noorden van het land: Groningen
- een middelgrote gemeente in het oosten van het land: Apeldoorn.
- een kleine gemeente in het westen van het land: Gorinchem,
- een kleine gemeente in het zuiden van het land: Veghel

In elk van deze gemeenten is op a-selecte wijze een huishoudenssteekproef getrokken uit de bevolkingsregisters. Turkse en Marokkaanse respondenten zijn benaderd in de eigen taal (Turks en Marokkaans-Arabisch), waarbij is gewerkt met tweetalige enquêteurs. Surinamers en Antillianen zijn benaderd in de Nederlandse taal, waarbij soms Surinaamse en Antilliaanse en soms autochtone enquêteurs werden ingeschakeld. De vragenlijst had betrekking op: achtergrondgegevens van de respondent, arbeid van de respondent, onderwijs van de respondent, huisvestingspositie, sociale contacten en taalbeheersing van de respondent, samenstelling van het huishouden, inkomen respondent, arbeid gezinsleden van 16 jaar en ouder, onderwijs gezinsleden 12 jaar en ouder, huisvesting van gezinsleden, rechtspositie respondent, voorzieningsgebruik en enkele slotvragen. Via de respondent verzamelden de enquêteurs (op losse kaarten) derhalve ook informatie over de gezinsleden.

Respectievelijk 79, 63, 59 en 50 procent van de benaderde Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse huishoudens heeft aan het onderzoek meegedaan. In totaal gaat het om respectievelijk 847, 755, 790 en 579 interviews.

Parallel aan het bovenstaande onderzoek heeft het ISEO, wederom in samenwerking met het Bureau Veldkamp te Amsterdam, in eigen beheer een aanvullend steekproefonderzoek uitgevoerd onder autochtone huishoudens.

Omdat dit onderzoek op het zelfde moment in dezelfde gemeenten en met een sterk overeenkomende vragenlijst werd verricht, ontstond een unieke mogelijkheid om Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen en autochtone Nederlanders met elkaar te vergelijken. Daartoe heeft een a-selecte trekking plaatgevonden van mannelijke of vrouwelijke hoofden van huishoudens die in Nederland zijn geboren en de Nederlandse nationaliteit hebben. Dat is gebeurd op basis van het PTT-afgiftepunten-bestand. Uiteindelijk hebben onder autochtonen 1035 interviews plaatsgevonden.

Reikwijdte van het materiaal

Zoals eerder opgemerkt zijn de SPVA-onderzoeken in het leven geroepen om informatie te genereren ten behoeve van het rapportage-systeem 'Begankelijkheid en Evenredigheid'. Voor een overzicht van dit rapportagesysteem wordt verwezen naar de relevante publikaties binnen dit project¹.

Binnen het rapportagesysteem 'Begankelijkheid en Evenredigheid' staat de vergelijking van de maatschappelijke positie tussen allochtone en autochtone bevolkingsgroepen centraal. De hierboven besproken steekproefonderzoeken zijn niet opgezet met het doel een landelijk representatieve beschrijving te geven van alle in Nederland woonachtige personen die behoren tot de doelpopulaties. Zo zijn de allochtone en autochtone huishoudens die woonachtig zijn in de grotere steden, oververtegenwoordigd in de steekproef van de SPVA. De onderzoeken dienen veeleer het analytische deel van het rapportagesysteem, waarbij onder andere de vraag centraal staat in welke mate er verschillen bestaan in sociale positie tussen allochtonen en autochtonen, en welke factoren zulke verschillen kunnen verklaren. Voor het opsporen daarvan is landelijke representativiteit geen vereiste.

De gegevens uit de SPVA mogen derhalve niet worden gegeneraliseerd naar alle in Nederland woonachtige personen die tot de doelpopulatie behoren. Dit neemt niet weg dat respectievelijk 44 en 52 procent van alle in Nederland woonachtige Turkse en Marokkaanse hoofden van huishoudens een kans hebben gehad als respondent voor het onderzoek te worden geselecteerd. Voor Surinamers en Antillianen zijn deze percentages niet exact te bepalen, omdat geregionaliseerde gegevens over de omvang van de populatie ontbreken. Uit een globale schatting blijkt dat ongeveer 60 respectievelijk 35 procent van de Suri-naamse en Antilliaanse huishoudens een kans heeft gehad om voor het onderzoek te worden geselecteerd.

Zoals opgemerkt, biedt de SPVA uitstekende mogelijkheden een vergelijking te maken tussen de maatschappelijke positie van de onderscheiden allochtone en autochtone huishoudens met vergelijkbare achtergrondkenmerken. In deze studie wordt de SPVA ook op deze wijze gebruikt. De vergelijking tussen de verschillende bevolkingsgroepen staat centraal.

¹] Zie: Roelandt en Veenman, 1986, 1987a, 1987b, 1988, 1989, en Ankersmit, Roelandt en Veenman, 1987, 1988, 1989.

Bijlage 3:

Technische toelichting van de kwantificerende onderwijs-analyse

In hoofdstuk 4 hebben we de resultaten besproken van een analyse van de onderwijsachterstand van allochtone leerlingen. Daarin stond de volgende vraag centraal: vormt het sociaal milieu ook voor allochtone kinderen de belangrijkste drempel bij de realisering van een hoog onderwijsniveau en/of ondervinden deze kinderen andere en/of extra barrières? In deze bijlage bespreken we de technische verantwoording van deze analyse.

Operationalisering

De analyse is uitgevoerd op de SPVA-gegevens (zie bijlage 2). In onze analyse richten we ons op de verschillen in scholingsniveau tussen respectievelijk Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen enerzijds en autochtone Nederlanders anderzijds. We concentreren ons daarbij op een fase van de schoolloopbaan waarin de onderwijsachterstand van allochtone kinderen zich in het bijzonder manifesteert, te weten: de overgang van het basisonderwijs naar het secundaire onderwijs (Roelandt en Veenman, 1988, blz. 7-64; Ankersmit e.a., 1989, blz. 128-161). Ook de doorstroom binnen het secundaire onderwijs komt daarbij aan de orde.

We beperken de *onderzoeksgroep* tot de categorie 12- tot en met 18-jarigen. Aan deze keuze liggen technische redenen ten grondslag, die we kort zullen toelichten.

In de SPVA is uitsluitend over gezinsleden van 12 jaar en ouder informatie verzameld over de schoolloopbaan. Aan deze keuze ligt de overweging ten grondslag dat het *niveau* van de schoolsoort niet varieert bij kinderen van 12 jaar en jonger. Alle kinderen tussen de 4 en 12 jaar bevinden zich immers in het basisonderwijs of in het speciaal onderwijs.

In onze analyse willen we het scholingsniveau van de kinderen verbinden met de kenmerken van de ouders (bijvoorbeeld de sociaal-economische positie). In de SPVA zijn gegevens verzameld over het hoofd van het huishouden en over inwonende gezinsleden. Dit geeft ons de mogelijkheid de bedoelde analyse uit te voeren. Bij zelfstandig wonende jongeren is dit echter niet mogelijk; over hun ouders is niets bekend. Dit noodzaakt ons de onderzoeksgroep te beperken tot personen van 18 of jonger. In het SPVA-bestand zijn nagenoeg alle personen van 18 jaar of jonger inwonend. Van hen zijn dus de kenmerken van het ouderlijk huishouden bekend.

We hebben er voor gekozen het *scholingsniveau* van schoolgaanden en van degenen die hun schoolloopbaan reeds hebben beëindigd (schoolverlaters), gezamenlijk in de analyse op te nemen. Hadden we ons beperkt tot òf alleen degenen die hun schoolloopbaan reeds hebben afgesloten, òf alleen de schoolgaanden, dan zou dit een vertekend beeld geven van het scholingsniveau binnen de besproken leeftijdscategorie. Een keuze voor één van beide categorieën zou bovendien tot gevolg hebben dat, bij het grote aantal onafhankelijke variabelen dat we bij de analyse wensen te betrekken, de celvulling te gering zou worden (zie bijlage 5 voor een analyse van alleen schoolgaanden).

De gekozen werkwijze geeft de mogelijkheid om naast de onderwijsdeelne-

ming, ook het verschijnsel van 'drop out' en diplomabezit in de beschouwing te betrekken.

Onze keuze om de beschouwing te richten op beide categorieën heeft tot gevolg dat we het niveau van een afgebroken opleiding van een schoolverlater moeten waarderen ten opzichte van het niveau van schoolgaanden die een opleiding volgen maar nog niet hebben afgerond. In tabel 4.1 is weergegeven welke indeling in scholingsniveau we hebben gebruikt. Bij de indeling is de volgende procedure toegepast.

Personen komen minimaal terecht in de categorie van welke ze het diploma bezitten. Vervolgens is op basis van het aantal met succes doorlopen leerjaren van de (nog) niet volttooide opleiding een nadere differentiatie in het scholingsniveau aangebracht. Bij allochtonen die in Nederland nog geen diploma hebben behaald, omdat de deelneming aan het Nederlandse onderwijs een voortzetting is van de schoolloopbaan in het land van herkomst, wordt er van uitgegaan dat de betrokkene in het bezit is van het diploma dat als vooropleiding wordt vereist voor de schoolsoort die (nog) niet is afgerond. Personen die tertiair onderwijs (HBO of WO) volgen, krijgen het niveau van een afgeronde HAVO- of VWO-opleiding.

Omdat onze belangstelling vooral uitgaat naar het patroon van onder- en oververtegenwoordiging zoals dat tot uitdrukking komt in tabel 4.1, hebben we de variabele scholingsniveau ingedeeld in twee categorieën; de niveaus 0 tot en met 2 waarin allochtonen zijn oververtegenwoordigd en de niveaus 3 tot en met 7 waarin zij zijn ondervertegenwoordigd. De eerste categorie hebben we aangeduid als het 'ongunstige' en de tweede als het 'gunstige' scholingsniveau.

Het *sociale milieu* hebben we met behulp van twee indicatoren geoperationaliseerd, te weten: (a) de sociaal-economische status van het hoofd van het huishouden (op basis van een combinatie van opleiding en beroepsniveau), en (b) het aantal kamers per persoon. Aldus besteden we aandacht aan een materieel aspect (de woonomstandigheden) zowel als aan een 'socialiserend' aspect van het sociale milieu.

Bij de operationalisering van het begrip 'sociaal-economische status' (SES) hebben we gebruik gemaakt van een Likert-schaaltechniek (Swanborn, 1982). Uiteindelijk is een schaal geconstrueerd met behulp van een combinatie van twee variabelen: het gerealiseerde opleidingsniveau van de ouders en het beroepsniveau van de ouders (Cronbach α bedraagt .80). Het inkomen van de ouders is buiten beschouwing gelaten vanwege een hoge item-non-respons.

Ter bepaling van de *kamerruimte* is het aantal kamers waarover het huishouden beschikt, gedeeld door de omvang van dat huishouden.

De onderlinge samenhang tussen de twee indicatoren (SES en kamerruimte) van het sociale milieu is gering. De Pearsons R^2 bedraagt bij Turken .03, bij Marokkanen .11, bij Surinamers .04, bij Antillianen -.16 en bij autochtonen .08. Deze zwakke samenhang is op zichzelf niet verbazingwekkend. Er zijn talloze factoren die interverneren tussen de SES en de beschikbare kamerruimte per persoon. Vooral verschillen in urbanisatiegraad en die in huishoudensomvang zijn daarbij van belang (zie: Roelandt & Veenman, 1989, blz. 96-99). De geringe samenhang tussen beide indicatoren betekent dat het verantwoord is beide indicatoren in de dadelijk te bespreken regressie-vergelijking op te nemen.

Behalve voor het milieu, hebben we in onze analyse gecorrigeerd voor de tussen de bevolkingsgroepen bestaande verschillen in *leeftijd* en *geslacht* van de jongeren.

Welk scholingsniveau men tijdens de schoolloopbaan heeft weten te bereiken hangt immers ten dele samen met de leeftijd (zie hoofdstuk 2 en bijlage 1). Zo heeft bijvoorbeeld een 12-jarige alleen vanwege zijn of haar leeftijd nog geen kans gehad het niveau van een afgeronde MAVO-opleiding te bereiken, terwijl een 17-jarige die mogelijkheid wel heeft. Als er binnen één van de etnische

groeperingen relatief veel 17-jarigen te vinden zijn, is te verwachten dat het gemiddeld scholingsniveau alleen daardoor al hoger is.

Een tweede correctie-factor die we in de analyse hebben betrokken, betreft het geslacht. Een deel van de ongelijkheid in scholingsniveau tussen allochtonen en autochtonen kan immers veroorzaakt worden door sexe-ongelijkheid.

De migratie-achtergronden van allochtonen hebben we geoperationaliseerd met een drietal indicatoren: de verblijfsduur van het hoofd van het huishouden, de wijze van instroom in het onderwijs en de oriëntatie op de Nederlandse samenleving.

De *verblijfsduur* is bepaald aan de hand van het jaar dat het hoofd van het huishouden zich in Nederland heeft gevestigd. In de SPVA is de verblijfsduur niet voor elk lid van het huishouden afzonderlijk vastgesteld, zodat de verblijfsduur van de jongeren zelf niet bekend is.

Bij de *wijze van instroom* in het Nederlandse onderwijs is een onderscheid gemaakt tussen 'onder-' en 'zij-instromers'. Onderinstromers zijn personen die de gehele schoolloopbaan in Nederland hebben gevolgd. Zij-instromers zijn degenen die een deel van hun schoolloopbaan in het land van herkomst hebben gevolgd en dus na de eerste leerjaren van het basisonderwijs tot het Nederlandse onderwijssysteem zijn togetreden. De categorie onderinstromers is in de analyse als volgt geoperationaliseerd: personen die vóór hun zevende levensjaar de schoolloopbaan in Nederland zijn gestart. Zij-instromers zijn degenen die in of na het zevende levensjaar zijn togetreden tot het Nederlandse onderwijs.

Voor de *oriëntatie op de Nederlandse samenleving* is een Mokkenschaal (Mokken, 1970) geconstrueerd, die wordt toegelicht in bijlage 4. De aldus geconstrueerde schaal is mede samengesteld uit items die een zeker verband hebben met de mate van contact dat een allochtoon huishouden heeft met de Nederlandse taal. Een relatief sterke oriëntatie op de Nederlandse samenleving betekent derhalve tevens dat de kinderen ook buiten de school naar verhouding vaak in contact komen met de Nederlandse taal.

Methode

In onze analyse richten we ons in eerste instantie op de kansen van individuen om het gunstige scholingsniveau te bereiken. Daartoe is voor elk van de allochtone bevolkingsgroepen berekend welk percentage met het gunstige scholingsniveau te verwachten is, indien allochtonen evenveel kans zouden hebben op een succesvolle schoolloopbaan als autochtonen met dezelfde achtergrondkenmerken. We richten ons daarbij (voor elke allochtone groepering afzonderlijk) eerst op alle personen in de onderzoeksgroep en vervolgens op een aantal subcategorieën met verschillende migratie-kenmerken.

Daarbij is als volgt te werk gegaan. Allereerst is uitsluitend voor de categorie autochtone Nederlanders een logistische regressie-vergelijking geschat (Madala, 1983, blz. 38; Van Houwelingen en Le Cessie, 1988, blz. 215-232).

Als onafhankelijke variabelen zijn in dit model opgenomen: sociaal-economische status, kamerruimte, leeftijd en geslacht¹³. Als in de regressie-vergelijking de kenmerken van een individu worden ingevuld, is te bepalen welke kans een individu heeft op het bereiken van het gunstige scholingsniveau.

Na een beschouwing van het onderzoeksmateriaal is gebleken dat de samenhang tussen 'scholingsniveau' en de 'leeftijd' niet-lineair verloopt. Daarom is gekozen voor een kwadratisch verlopende functie. De SES-variabele, die bestaat uit drie categorieën (laag, midden, hoog), is met twee dummy's in de vergelijking opgenomen. Als referentiecategorie is daarbij de categorie 'lage SES' gebruikt. De variabele geslacht is eveneens als dummy opgenomen (1 = meisje, 0 = jongen). De variabele kamerruimte krijgt in de vergelijking de feitelijke waarde.

Het geschatte model ziet er als volgt uit:

Geschatte model:

| Onafhankelijke variabele | parameters van het logistische regressiemodel | t-waarde |
|---|--|-----------|
| Leeftijd | - 0.09180 | - 0.06161 |
| Leeftijd kwadraat | 0.01274 | 0.25743 |
| Kamerruimte | 0.90042 | 1.83263 |
| Geslacht: (meisjes t.o.v. jongens) | 0.32740 | 0.99465 |
| Sociaal-economische status (t.o.v. lage SES): | | |
| * midden: | - 0.04188 | - 0.07844 |
| * hoog: | 1.40062 | 2.73749 |
| Constante: | - 3.53278 | - 0.63913 |

Mac-Fadden $R^2 = .16$; $N = 188$

Door het niet-lineaire verloop van de samenhang tussen de factor leeftijd en het scholingsniveau, geven de afzonderlijke t-waarden van 'leeftijd' en 'leeftijd-kwadraat' geen zicht op de significantie van de factor leeftijd als geheel. Indien we uitsluitend de variabele 'leeftijd' (de veronderstelling van lineaire samenhang) in het model opnemen, resulteert wel een significant van nul afwijkende regressie-coëfficiënt. De veronderstelling van een lineaire samenhang leidt echter tot een minder nauwkeurige schatting van het scholingsniveau.

De volgende fase in de analyse richt zich op het bepalen van de kans dat allochtonen het gunstige scholingsniveau bereiken. Daartoe worden de kenmerken van elk allochtoon individu ingevuld in de geschatte vergelijking van de autochtonen. Door vervolgens voor elke allochtone groepering afzonderlijk de individuele kansen te sommeren en te delen door de groepsomvang, kan worden berekend welk percentage personen met een gunstig scholingsniveau voor elk van de allochtone groeperingen te verwachten is, indien allochtone en autochtone individuen met exact dezelfde kenmerken dezelfde kansen zouden hebben op het bereiken van het gunstige scholingsniveau. Dit percentage hebben we in de tekst van hoofdstuk 4 aangeduid als het *verwachte percentage* of als het *verwachte scholingsniveau*.

De aldus berekende verwachte percentages krijgen perspectief door ze per groepering te vergelijken met het feitelijke percentage en met het percentage van de autochtonen.

Het verschil tussen het verwachte percentage van een allochtone groepering en het feitelijke percentage van de autochtonen indiceert de mate waarin de in de analyse opgenomen kenmerken bepalend zijn voor het verschil in kansen op het bereiken van het gunstige scholingsniveau. Immers, zou het oorspronkelijk bestaande verschil in scholingsniveau tussen bijvoorbeeld Turken en autochtonen volledig worden veroorzaakt door het feit dat Turkse kinderen vaker dan autochtone kinderen over ongunstige kenmerken beschikken, dan dienen het feitelijke en het verwachte percentage van de Turken elkaar te benaderen.

Indien er bij de Turken een verschil bestaat tussen het verwachte en het feitelijke percentage, dan geeft dat aan dat er andere factoren van invloed zijn op het verschil in scholingsniveau met autochtonen. Die andere factoren zouden gelegen kunnen zijn in de migratie-achtergronden van allochtonen. Om dit na te gaan is voor een aantal sub-categorieën van allochtonen (met gunstige migratie-kenmerken), de bovenstaande procedure herhaald. De resultaten staan in het vierde hoofdstuk.

Bijlage 4

Constructie schaal 'oriëntatie op de Nederlandse samenleving' ¹⁾

In onderzoek naar de maatschappelijke positie van allochtone huishoudens is het van belang rekening te houden met het feit dat (sommige) leden van allochtone huishoudens in meer of mindere mate in hun houding en gedrag gericht zijn op het land van herkomst. Het is niet moeilijk voor te stellen dat bijvoorbeeld de individuele verwachting op korte termijn permanent terug te keren naar het land van herkomst, de deelneming aan voorzieningen in Nederland in een ander perspectief plaatst. Een dergelijke houding ten opzichte van het belang van participatie in de verschillende onderdelen van de Nederlandse samenleving, tot uitdrukking komend in gedragingen, wordt veelal aangeduid als de 'oriëntatie op de Nederlandse samenleving'.

Het is niet goed mogelijk het begrip 'oriëntatie op de Nederlandse samenleving' direct te meten. Wel kan met behulp van een aantal meetbare indicatoren worden gepoogd het genoemde begrip te indiceren. We hebben dan te maken met een schalingsprobleem.

In de SPVA zijn een aantal vragen te vinden die in beginsel in aanmerking komen als indicatoren voor het genoemde begrip:

- 1 Komen er wel eens blanke vrienden/kennissen over de vloer?
- 2 Bent u lid van een Nederlandse sport-/gezelligheidsvereniging?
- 3 Zijn er leden van het gezin daarvan lid?
- 4 Leest u wel eens Nederlandse kranten?
4.b. Hoe vaak doet u dat?
- 5 Luistert u wel eens naar Nederlandse radioprogramma's?
5.b. Luistert u wel eens op Nederlandse radio naar nieuwsuitzendingen?
5.c. Hoe vaak luistert u naar nieuwsuitzendingen?
- 6 Kijkt u wel eens naar Nederlandse tv-programma's?
6.b. Kijkt u wel eens op Nederlandse tv naar nieuwsuitzendingen?
6.c. Hoe vaak kijkt u naar nieuwsuitzendingen?
- 7 Spreekt u met uw huisgenoten Nederlands?
- 8 Zoudt u terug willen keren naar herkomstland?
8.b. Denkt u dat u binnen 5 jaar terugkeert?
- 9 Zouden uw kinderen terug willen keren naar herkomstland?

De vragen 5.b. en 6.b. bleken bij nadere beschouwing niet bruikbaar. Voor beide vragen geldt dat indien van het desbetreffende medium gebruik wordt gemaakt, in meer dan 95 procent van de gevallen eveneens de nieuwsuitzendingen worden gevolgd. Het gevolg is dat ook de vragen naar de intensiteit waarmee de nieuwsuitzendingen worden gevolgd eveneens niet in aanmerking komen voor opname in de 'oriëntatie'-schaal. Vraag 8.b. is niet aan alle respondenten gesteld, maar aan een deelpopulatie. Alleen aan degenen die feitelijk kansen zagen om terug te keren naar het land van herkomst, is gevraagd of men verwacht dat binnen vijf jaar te doen. Concreet betekent dit dat deze vraag slechts is gesteld aan 16 procent van alle respondenten. Ze kan derhalve niet worden opgenomen in een schaal die van toepassing moet zijn op alle respondenten.

¹⁾ De schaaltechniek is uitgevoerd door drs. E.P. Martens, als wetenschappelijk onderzoeker werkzaam bij het ISEO.

Gezien de overgebleven set van variabelen is het zinvol te proberen een zogenoemde 'Mokkenschaal' te construeren. Daarbij wordt er van uitgegaan dat er tussen de onderscheiden items op basis waarvan de schaal wordt geconstrueerd, verschillen in 'moeilijkheidsgraad' bestaan. Uitgangspunt daarbij is dat respondenten, gegeven hun oriëntatie, een grotere kans hebben op een 'eenvoudig' item positief te scoren dan op een 'moeilijk' item. De gegeven set items leent zich goed voor deze gedachte. Achteraf moet worden nagegaan of er door de respondenten niet 'te veel fouten' worden gemaakt binnen dit model.

Een andere eis voor de constructie van een 'Mokkenschaal' is, dat alle items dichotoom moeten zijn. Item 4.b. valt op basis van dit criterium af als mogelijke indicator, omdat item 4 reeds is opgenomen. De items 3 en 7 bevatten drie antwoordcategorieën en dienen ten behoeve van de constructie van de schaal gedichotomiseerd te worden. De items 8 en 9 komen niet in aanmerking voor opname in de schaal. Gebleken is, dat deze weinig samenhang vertonen met de overige items, hetgeen een noodzakelijke voorwaarde is voor de constructie van de schaal.

Om van een zinvolle schaal te spreken moeten de overgebleven items onderling een goede samenhang hebben en dienen de 'schaalbaarheidscoëfficiënten' van de items afzonderlijk groter dan .30 te zijn. Bovendien mag de totale 'schaalbaarheidscoëfficiënt' niet kleiner zijn dan .30. Voor de door ons geconstrueerde schaal variëren de afzonderlijke coëfficiënten van .64 voor item 6 tot .36 voor item 1. De totale coëfficiënt bedraagt .45. We kunnen derhalve spreken van een goede schaal, geconstrueerd aan de hand van 7 items. Dit blijkt ook uit de proporties positieve antwoorden op de verschillende items: deze blijken inderdaad bijna altijd groter te zijn voor het 'makkelijke' item. De aanvankelijk aangenomen gedachte die ten grondslag ligt aan de 'Mokkenschaal' is derhalve in de data aanwezig.

Bijlage 5: een tweede kwantificerende onderwijsanalyse: toelichting en uitkomsten

In hoofdstuk 4 en bijlage 3 is een toelichting gegeven op de door ons in deze studie gebruikte analyse. Daarbij moesten we een aantal keuzes maken. De onderzoeksgroep betrof schoolgaanden en schoolverlaters en het scholingsniveau werd in twee categorieën ingedeeld.

In deze bijlage bespreken een tweede door ons uitgevoerde kwantificerende analyse. Het doel van deze analyse is na te gaan in hoeverre de resultaten van de in de tekst besproken analyse 'gevoelig' zijn voor de wijze van operationalisering en de gekozen onderzoeksmethode.

In de tweede analyse zijn een aantal variabelen op een andere wijze geoperationaliseerd. Omdat de afhankelijke variabele (scholingsniveau) in deze analyse in drie categorieën wordt ingedeeld, wordt ook een andere techniek gebruikt: log-lineaire analyse. Het gebruik van deze techniek heeft tevens tot gevolg dat we aantal onafhankelijke variabelen op een andere wijze operationaliseren.

In de hier te bespreken analyse stuiten we op een aantal in bijlage 3 besproken technische grenzen van ons bestand. Desondanks zullen we deze analyse hier bespreken. Binnen de grenzen van de technische mogelijkheden, bevestigt ze de keuzen en uitkomsten van de in hoofdstuk 4 en bijlage 3 besproken analyse.

In deze bijlage geven wij een gedetailleerde beschrijving van de door ons uitgevoerde log-lineaire analyse. De *onderzoeksgroep* betreft nu uitsluitend de schoolgaanden. De hier te bespreken analyse is uitgevoerd over 1053 allochtonen en autochtone leerlingen tussen 12 en 19 jaar. Vanwege de absolute aantallen zijn we genooddakt in de analyse de vier allochtone groeperingen samen te voegen tot één categorie. Deze categorie zullen we verder aanduiden als 'allochtonen'.

Het zuinigste model van significante effecten is gevonden door toepassing van de methode-Swyngedouw op de tien relevante driewegkruistabellen (met daarin telkens opgenomen de variabele scholingsniveau en alle mogelijke paren van twee onafhankelijke variabelen) (Swyngedouw, 1988). In het zuinigste model van significante effecten zijn naast de variabelen scholingsniveau en etnische groepering, de onafhankelijke variabelen 'opleidingsniveau hoofd huishouden' (OH), 'kamerbezetting' (K) en 'geslacht' (G) opgenomen.

De 'fit' van het gevonden model (of de kans dat de vijfwegkruistabel met de op basis van het model voorspelde celfrequenties slechts toevallig afwijkt van de vijfwegkruistabel met geobserveerde celfrequenties), bedraagt 35 procent. Het gevonden model levert goede voorspellingen op.

In het zuinigste model van significante samenhangen zijn de variabelen als volgt opgenomen opgenomen:

| | |
|--|----------------------------------|
| S = Scholingsniveau | L = LO |
| | M = LBO/MAVO |
| | H = MBO/HAVO/VWO |
| OH = Opleidingsniveau hoofd huishouden | L = Laag |
| | H = Hoog |
| K = Kamerbezetting | K = Minder dan 1 kamer/gezinslid |
| | G = 1 töt 3 kamers per gezinslid |
| G = Geslacht | M = Man |
| | V = Vrouw |
| EG = Etnische groepering | AU = Autochtoon |
| | AL = Allochtoon |

We geven eerst een overzicht van de belangrijkste effecten, die we later in deze bijlage zullen toelichten:

| Effecten | Categorieën | TAU | Sterkte/(Rangorde) |
|------------|--------------|------|--------------------|
| K x S | K = S = | | |
| | K L | 1.46 | |
| | K M | 1.09 | |
| | K H | 0.63 | 1.36 (1) |
| | G L | 0.69 | |
| | G M | 0.92 | |
| OH x S | G H | 1.58 | |
| | OH = S = | | |
| | L L | 1.26 | |
| | L M | 1.13 | |
| | L H | 0.70 | |
| | H L | 0.79 | 1.27 (2) |
| EG x S | H M | 0.88 | |
| | H H | 1.43 | |
| | EG = S = | | |
| | AU L | 0.82 | |
| | AU M | 0.97 | |
| | AU H | 1.26 | 1.17 (3) |
| OH x K x S | AL L | 1.22 | |
| | AL M | 1.03 | |
| | AL H | 0.79 | |
| | OH = K = S = | | |
| | L K L | 0.90 | |
| | L K M | 0.93 | |
| | L K H | 1.18 | |
| | L G L | 1.11 | |
| | L G M | 1.07 | |
| | L G H | 0.84 | |
| | H K L | 1.11 | 1.12 (4) |
| | H K M | 1.07 | |
| H K H | 0.84 | | |
| H G L | 0.90 | | |
| H G M | 0.93 | | |
| H G H | 1.18 | | |

De samenhang tussen het *opleidingsniveau van huishoudenshoofden* en het scholingsniveau van leerlingen is opnieuw vrij sterk. De aard van de samenhang is precies zoals verwacht kon worden. Voor leerlingen uit huishoudens van welke het hoofd een hoog opleidingsniveau heeft, is de kans om een mbo/havo/vwo-opleiding te volgen 1.43 keer zo groot als voor leerlingen uit huishoudens van welke het hoofd een laag opleidingsniveau heeft ². De kansen op het volgen van een lo- dan wel een lbo/mavo-opleiding is voor leerlingen uit huishoudens van welke het hoofd een laag opleidingsniveau heeft, respectievelijk 1.26 en 1.13 keer zo hoog als voor leerlingen uit huishoudens waarvan het hoofd een hoog opleidingsniveau heeft.

De samenhang tussen het scholingsniveau van de leerlingen en de *kamerbezetting* is iets sterker (1.36) dan de vorige samenhang. Ook nu is de aard van de samenhang precies zoals verwacht. Voor leerlingen uit huishoudens met ten minste één kamer per gezinslid, is de kans op een hoog scholingsniveau aanzienlijk beter. Zij hebben een 1.58 keer zo grote kans op een mbo/havo/vwo-opleiding als leerlingen uit huishoudens met minder dan één kamer per gezinslid. Zulke leerlingen hebben een 1.46 keer zo grote kans als leerlingen uit een huishouden met ten minste één kamer per gezinslid dat ze nog steeds de basisschool volgen.

Uit de analyse blijkt voorts dat er een significant *interactie-effect* bestaat van de kamerbezetting en het opleidingsniveau van het huishoudenshoofd op het scholingsniveau. De sterkte van het effect bedraagt 1.12 en is dus zwak te noemen. We hebben dit interactie-effect niettemin vermeld omdat het een algemeen analyse-resultaat weerspiegelt. Dat betreft de waarneming dat kinderen uit huishoudens die op diverse variabelen gunstig scoren (in dit geval: een hoog opleidingsniveau van het huishoudenshoofd, en ten minste één kamer per gezinslid) gemiddeld een betere kans hebben op een hoger scholingsniveau dan wanneer slechts de afzonderlijke onafhankelijke variabelen in de beschouwing worden betrokken.

In de analyse is de inhoudelijk belangrijkste samenhang die tussen het scholingsniveau van de leerlingen en de *etnische groepering* waartoe zij behoren. We bekijken eerst de oorspronkelijke of totale samenhang tussen het scholingsniveau en de nu dichotome variabele etnische groepering. Dit gebeurt aan de hand van tabel 1.

Tabel 1 Scholingsniveau van inwonende scholieren (13-18 jaar) naar etnische groepering

| | lo | lbo/mavo | mbo/havo vwo | Absoluut (=100%) |
|--------------------|----|----------|-----------------|---------------------|
| Autochtonen | 4 | 44 | 52 | 143 |
| Allochtonen | 13 | 68 | 19 | 910 |
| Totaal | 12 | 65 | 23 | 1053 |

BRON: SPVA, ISEO-EUR/Veldkamp, 1988

Wanneer op tabel 1 een log-lineaire analyse wordt uitgevoerd, blijkt de sterkte van de samenhang 1.42 te zijn, hetgeen 0.42 sterkte-punten hoger is dan bij volledige onafhankelijkheid. Zoals we onmiddellijk in de kruistabel kunnen zien, vertegenwoordigt het getal van 1.42 een redelijk sterke samenhang. De Tau's op basis waarvan deze sterkte werd berekend, zijn af te lezen uit tabel 2.

^{2]} Zuiver technisch gesproken moet de formulering luiden: 'de verhouding tussen de kans op het voorkomen van een hoog scholingsniveau en de kans op het voorkomen van een laag of middelbaar scholingsniveau bij leerlingen uit huishoudens waarvan het hoofd een hoog opleidingsniveau heeft, is 1.43 keer zo groot als dezelfde kansverhouding bij leerlingen uit huishoudens waarvan het hoofd een laag scholingsniveau heeft.' Vanwege de leesbaarheid zullen we een kortere formulering kiezen, die strikt genomen echter niet juist is.

Tabel 2 Totale en partiële samenhangen tussen scholingsniveau en etnische groepering

| | | TAU | |
|-----------------------------|-------------------------|--------|---------|
| | | Totaal | Partiël |
| <i>Etnische groepering:</i> | <i>Scholingsniveau:</i> | | |
| Autochtonen | Laag | 0.64 | 0.82 |
| Autochtonen | Midden | 0.87 | 0.97 |
| Autochtonen | Hoog | 1.80 | 1.26 |
| Allochtonen | Laag | 1.57 | 1.22 |
| Allochtonen | Midden | 1.15 | 1.03 |
| Allochtonen | Hoog | 0.55 | 0.79 |
| | | — | — |
| STERKTE: | | 1.42 | 1.17 |

Bekijken we vervolgens de sterkte van dezelfde maar nu partiële (gecontroleerde) samenhang in het zuinigste model van significante effecten tussen opleidingsniveau huishoudenshoofd, kamerbezetting, geslacht, etnische groepering en scholingsniveau, dan blijkt deze nog maar 1.17 te zijn. Betrekken we in onze beschouwing mede de bevinding dat de partiële samenhang (1.17) significant lager is ($p < 0.05$) dan de oorspronkelijke totale samenhang (1.42), dan kan de volgende inhoudelijk belangrijke conclusie worden getrokken: *De ten opzichte van autochtone leerlingen grote achterstand in scholingsniveau van allochtone leerlingen wordt in vrij sterke en significante mate bepaald door de in verhouding ongunstiger kamerbezetting en het lagere opleidingsniveau van de huishoudenshoofden binnen de allochtone groepering.* De resultaten laten tevens zien dat de met sociaal-milieu samenhangende factoren niet geheel het verschil in scholingsniveau tussen allochtonen en autochtonen kunnen verklaren.

Deze analyse bevestigt dus in belangrijke mate de in hoofdstuk 4 en bijlage 3 besproken analyse.

Tabel 3 Partiële samenhang tussen etnische groepering en opleidingsniveau huishoudenshoofden tussen etnische groepering en kamerbezetting

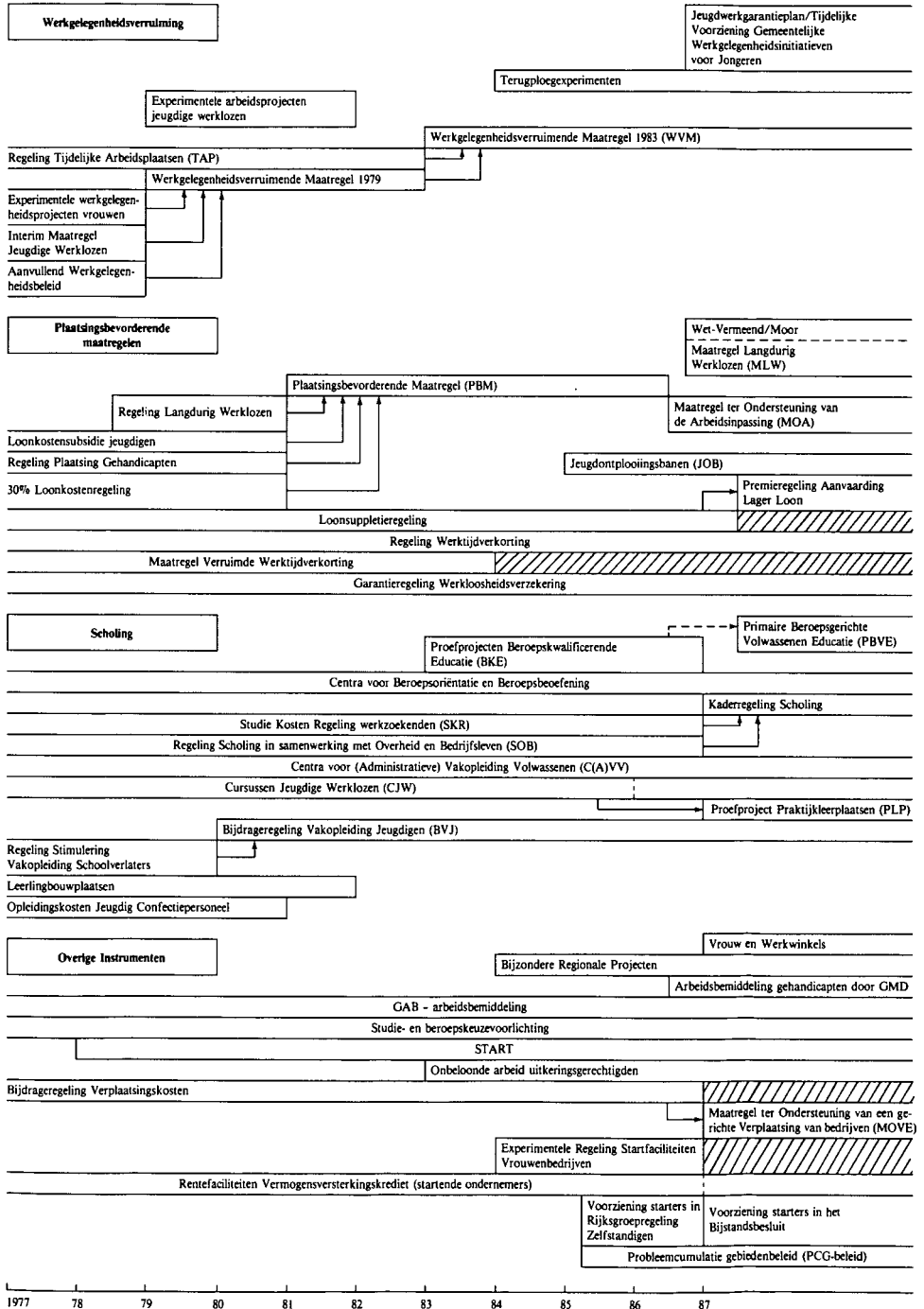
| | | TAU Partiël |
|------------------------|--------------------------------|-------------|
| <i>Etnische groep:</i> | <i>Opleiding huish. hoofd:</i> | |
| Autochtonen | Laag | 0.63 |
| Autochtonen | Hoog | 1.59 |
| Allochtonen | Laag | 1.59 |
| Allochtonen | Hoog | 0.63 |
| | | — |
| STERKTE: | | 1.59 |
| | | |
| | | TAU Partiël |
| <i>Etnische groep:</i> | <i>Kamerbezetting:</i> | |
| Autochtonen | < 1 kamer per gezinslid | 0.54 |
| Autochtonen | > 1 kamer per gezinslid | 1.86 |
| Allochtonen | < 1 kamer per gezinslid | 1.86 |
| Allochtonen | > 1 kamer per gezinslid | 0.64 |
| | | — |
| STERKTE: | | 1.86 |

Deze bevinding is terug te voeren op de omstandigheid dat er niet alleen sterke samenhangen bestaan tussen het opleidingsniveau van de huishoudenshoofden zowel als de kamerbezetting enerzijds en het scholingsniveau anderzijds, maar ook sterke – zelfs zeer sterke – samenhangen tussen deze beide factoren aan de ene kant en het al dan niet behoren tot een allochtone groepering aan de andere kant (tabel 3).

^{1]} De analyse zelf is uitgevoerd door drs. H.M. Braat, als wetenschappelijk onderzoeker werkzaam bij het ISEO.

Bijlage 6: Het arbeidsvoorzieningsbeleid in Nederland

Schema 1 Instrumenten Arbeidsmarktbeleid



Bron: Samengesteld door de WRR op basis van COB/SEO, *Arbeidsvoorzieningsbeleid in Nederland*, Den Haag 1986 en informatie van de ministeries van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en Economische Zaken.

Bijlage 7:

Toelichting van de gebruikte ARBVO-gegevens

In deze studie is bij de analyse van de arbeidsvoorzieningsmaatregelen (hoofdstuk 5) gebruik gemaakt van de volgende gegevensbronnen:

- (a) het door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid beheerde registratiesysteem van de bij de GAB's ingeschreven werkzoekenden (ISVA),
- (b) de administratie van de bij de toepassing van een arbeidsvoorziening betrokken instellingen,
- (c) een steekproef uit de financiële administratie van de toegepaste maatregel (MOA, Vermeend/Moor), zoals aanwezig bij het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, en
- (d) de registratie van het aantal deelnemers aan de CJW en het Leerlingwezen, zoals verzorgd door het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

We zullen eerst de onder (a) genoemde bron bespreken. Het meeste materiaal in deze studie is daaraan ontleend. Vervolgens komen de overige bronnen ter sprake. Aan het slot van deze bijlage bespreken we kort door de door ons gebruikte verhoudingsgetallen, zoals gebruikt in hoofdstuk 5.

Informatie-Systeem Vraag en Aanbod (ISVA)

Alvorens we de ISVA-gegevens bespreken, wijzen we, ter voorkoming van misverstanden op het volgende. Ten tijde van het afsluiten van dit onderzoek hebben zich ten aanzien van het ISVA-bestand een aantal belangrijke veranderingen voltrokken. Tot eind 1988 werden de gegevens over het aantal geregistreerde werklozen door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid samengesteld op basis van het ISVA-bestand. Deze cijfers werden tot die tijd als het 'officiële werkloosheidscijfer' aangeduid.

Door het CBS worden vanaf november 1987 schattingen van het aantal geregistreerde werklozen samengesteld die gebaseerd zijn op gegevens uit het ISVA-bestand en uit de survey 'Enquête Beroepsbevolking'¹. In december 1988 heeft het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid besloten dat de cijfers van het CBS met ingang van 1 januari 1989 als het 'officiële werkloosheidscijfer' aan te duiden. Het tot voor kort door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid samengestelde en uitsluitend op het ISVA-bestand gebaseerde cijfer omtrent het aantal 'geregistreerde werklozen' wordt sindsdien aangeduid als 'bemiddelingsbestand zonder baan'.

In deze studie wordt gebruik gemaakt van gegevens, die voor de genoemde wijzigingen aan het ISVA-bestand zijn ontleend. In de tekst van deze studie wordt derhalve gebruik gemaakt van de aanduidingen zoals die toen golden. Ook in de onderstaande beschrijving wordt met de besproken wijzigingen geen rekening gehouden. Ze zijn immers voor de door ons gebruikte gegevens niet van toepassing.

¹] een beschrijving van de door het CBS toegepaste onderzoeksmethode, zie: CBS, *Geregistreerde werkloosheid november 1987 - augustus 1988, proeve van werkloosheidscijfers gebaseerd op registratie- en enquête-gegevens*, Voorburg/Heerlen, 1989.

Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid beheert een bestand waarin alle bij de GAB's ingeschreven personen zijn opgenomen (het zogenoemde 'ISVA-bestand'). Naast de registratie van werkzoekenden bevat dit bestand ook gegevens over de deelneming van werkzoekenden en werkenden aan een aantal arbeidsvoorzieningsmaatregelen (o.a. de WVM, C[A]JV, LSR). Minderheden zijn in dit bestand afzonderlijk geregistreerd. Bij de codering van minderheden wordt gebruik gemaakt van de criteria 'nationaliteit', 'geboorteplaats', 'naam' en 'subjectieve kenmerken' (bijvoorbeeld huidskleur)². Sinds kort wordt hierbij voor bepaalde bevolkingsgroepen tevens gebruik gemaakt van de zogenoemde 'etniciteitsmeting'³.

Welke (combinatie van) criteria in de praktijk wordt gehanteerd is enigszins ondoorzichtig en verschilt waarschijnlijk per arbeidsbureau. Het volgende citaat van de werkgroep 'codering minderheden' van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid kan dat illustreren: 'Gezien de aanzienlijke instroom van werkzoekenden bij de arbeidsbureaus kan niet veel tijd worden gestoken in het punt van de correcte toewijzing van de nationaliteitscode. Men bedenke dat bij de intake circa twee minuten aan de cliënt kan worden besteed. Voor de codering van de nationaliteit wordt door de bemiddelingsadministratie veelal afgegaan op wat de werkzoekende – ongeacht diens geboorteplaats – aangeeft op de registratiekaart'.

Voorts merkt de werkgroep op: 'Toekenning van de juiste nationaliteitscode geschiedt soms – wanneer dit niet op basis van objectieve kenmerken (geboorteplaats, naam) kan plaatsvinden – op basis van subjectieve kenmerken (bijvoorbeeld huidskleur)'. Over mogelijke veranderingen is de werkgroep weinig optimistisch. De toekenning van de juiste nationaliteitscode zal volgens de werkgroep weinig enthousiasme bij de arbeidsbureaus teweeg brengen, omdat de 'nationaliteitscode an sich geen rol speelt bij de zogeheten vraaggerichte benadering van de arbeidsbureaus'.

De juiste vaststelling van het herkomstland speelt met name een rol bij ingeschrevenen van Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse of Molukse herkomst. Muus spreekt het vermoeden uit dat lang niet alle werkzoekende Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders ook als Antillianen en Surinamers gecodeerd zijn⁴. Het onderzoek van Veenman laat zien dat een deel van de arbeidsbureaus nalaat Molukse ingeschrevenen afzonderlijk te registreren, omdat daartegen zowel binnen de arbeidsbureaus als binnen de plaatselijke Molukse gemeenschap weerstand bestaat⁵. Bij de GAB's die wel registreren, weigeren sommige werkzoekende Molukkers deel te nemen aan de registratie. Bovendien doet zich het probleem voor dat de inschrijvers de richtlijnen van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (al dan niet bewust) niet navolgen.

Een tweede categorie minderheden waarover het 'ISVA-bestand' onvoldoende informatie genereert, betreft de vluchtelingen, zigeuners en woonwagenbewoners. Zij zijn met de tot nu toe door de GAB's gebruikte identificatie-criteria niet te traceren. Het gevolg is dat voor hen elke informatie op dit punt ontbreekt.

Op grond van het bovenstaande kan worden geconcludeerd dat de registratie van met name Molukse, Surinaamse en Antilliaanse werkzoekenden onnauwkeurig plaatsvindt en dat die van vluchtelingen, zigeuners en woonwagenbewoners in het geheel niet plaatsvindt. Een oplossing voor dit probleem zou

²] Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1985, blz. 5. Zie tevens: Roelandt en Veenman, 1986, blz. B6-B8.

³] Zie: ministerie van Binnenlandse Zaken, *Regeringsstandpunt inzake minderhedenonderzoek, -beleid en privacy*, Den Haag, 1988.

⁴] Muus, 1984, blz. 90.

⁵] Veenman, 1984b, blz. 204 e.v.

kunnen worden gevonden in een of andere vorm van 'zelf-identificatie' (ook wel 'etniciteitsmeting' genoemd). Een dergelijke vorm van registratie is voor Antillianen, Molukkers en Surinamers in de zomer van 1988 ingevoerd bij de arbeidsbureaus.

Codeerproblemen bestaan overigens niet uitsluitend bij de registratie van minderheden. Binnen het ISVA-bestand worden mutaties niet altijd even zorgvuldig bijgehouden⁶. Het gaat daarbij met name om het gebruik van de START-code, de code voor 'beschikbaarheid bemiddeling', de code voor duur van de inschrijving, de code 'reden uitschrijving' en het aantal geplaatsten (in de tekst aangeduid als 'directe bemiddeling'). Daarnaast is er de zogenoemde 'bestand-ervuiling', betreffende:

- werkzoekenden die niet als zodanig bij de arbeidsbureaus staan ingeschreven,
- geregistreerde werklozen die niet (meer) naar werk zoeken.

De optelsom van de genoemde registratie-technische knelpunten kan leiden tot over- dan wel onderregistratie van werkzoekenden.

Naast de genoemde bezwaren heeft het ISVA een zeer groot voordeel. Het is mogelijk om een vergelijking te maken tussen de verschillende bevolkingsgroepen naar een groot aantal achtergrondvariabelen. Het bestand biedt voor ons doel voorts de mogelijkheid om per voorziening de samenstelling van de doelgroep naar de verschillende bevolkingsgroepen te vergelijken met het aandeel van de verschillende bevolkingsgroepen in het gebruik van een voorziening. Bij een dergelijke vergelijking dient men wel de veronderstelling te accepteren dat de 'fout' als gevolg van de gebrekkige registratie 'random' is verdeeld over de verschillende bevolkingsgroepen; dat wil zeggen de onder- of overregistratie dient niet geconcentreerd te zijn in een van de onderscheiden deelpopulaties van een bepaalde bevolkingsgroep.

De geconstateerde onderregistratie van Molukse, Surinaamse en Antilliaanse werkzoekenden heeft tot gevolg dat een deel van de ingeschrevenen niet als Molukker, Surinamer of Antilliaan identificeerbaar is en derhalve ook niet als een potentiële kandidaat voor de toepassing van een arbeidsvoorzieningsmaatregel kan worden geselecteerd, noch bij gebruik als zodanig wordt geïdentificeerd. Voor onze analyse heeft dit tot gevolg dat niet als minderheid geregisteerde ingeschreven werkzoekenden niet (kunnen) worden meegeteld, als behorende tot de doelgroep van een voorziening. In hoeverre dit verschijnsel leidt tot ernstige vertekeningen, is helaas niet vast te stellen. Men dient zich daarbij wel te realiseren dat de GAB's zelf, bij de selectie van kandidaten voor de toepassing van voorzieningen, gebruik maken van dit administratie-systeem.

De door ons gebruikte gegevens van het 'ISVA-bestand' geven, zeker in de vorm van een vergelijking van aandelen per groepering, desondanks een indicatie van de verschillen tussen de diverse bevolkingsgroepen, hoewel aan kleine verschillen geen al te grote waarde mag worden toegedicht. Omdat wij ons in deze studie met name richten op de vergelijking van aandelen is de betrouwbaarheid van de uitkomsten voldoende. Het zal echter duidelijk zijn dat de absolute aantallen met grote voorzichtigheid moeten worden gebruikt.

⁶] Stichting Research voor Beleid, 1986, Muus, 1984, blz. 74-77, Roelandt en Veenman, 1986, blz. 29-33 en blz. B6-B7, Ankersmit, Roelandt en Veenman, 1987, blz. 117, Dekker en Detmar, 1987.

Overige bronnen

De gebruik-cijfers van de C(A)VV, de KRS, de BKE, de BVJ, de CJW, de MOA en de Wet Vermeend/Moor (inclusief MLW) zijn ontleend aan de administratie van de uitvoerende instanties. In de meeste gevallen betreft het tellingen van deelnemers of 'uitstromers'. In een enkel geval (MOA en Vermeend/Moor) gaat het om een a-selecte steekproef uit de financiële administratie. Met uitzondering van de CJW en het Leerlingwezen zijn dat gegevens van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, waarover dezelfde opmerkingen zijn te maken als besproken bij het 'ISVA- bestand'. Bij de CJW en het Leerlingwezen gaat het om een door het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen georganiseerde administratieve telling op basis van het identificatie-criteria 'anderstaligen'. Dat criterium draagt een aantal problemen in zich. Allereerst zijn dergelijke gegevens niet goed in verband te brengen met de gegevens (van de doelgroep) van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Het bereik is daarom moeilijk vast te stellen en een evenredigheidstoets kent zeer grote beperkingen.

Berekeningswijze verhoudingsgetallen

In hoofdstuk 5 van deze studie zijn de resultaten besproken van de analyse van de ISVA-gegevens. Daarbij is gebruik gemaakt van de volgende verhoudingsgetallen:

$$(1) \quad B = \frac{\frac{y}{dn} \cdot x}{\frac{y}{dg} \cdot x} * 100\% ; \text{ en}$$

$$(2) \quad ER = \frac{\frac{y}{dn} \cdot \sum_{x=1}^n \frac{y}{dn} \cdot x}{\frac{y}{dg} \cdot \sum_{x=1}^n \frac{y}{dg} \cdot x} = \frac{\frac{y}{dn} \cdot x}{\frac{y}{dg} \cdot x}$$

- waarbij: B = bereik,
 x = bevolkingsgroep x waarbij x = 1, ..., n (n = 13),
 y = voorziening y,
 dn = absolute aantal deelnemers,
 dg = absolute aantal personen dat tot de doelgroep behoort,⁷
 ER = evenredigheidstoets.

^{7]} Deze verschilt per voorziening (zie hoofdstuk 5).

Bijlage 8:

Concentratiescholen en de bevolkingssamenstelling op wijkniveau: resultaten van een regressie-analyse

1 *Inleiding*

Het verschijnsel van de zo genoemde 'concentratie-scholen' staat thans sterk in de belangstelling. Een veel gehoorde stelling is dat concentratiescholen zijn ontstaan als gevolg van het feit dat allochtonen geconcentreerd woonachtig zijn in bepaalde wijken. Ouders kiezen voor de dichtbij gelegen school in de wijk en het gevolg is dat de grote oververtegenwoordiging van allochtonen in de wijkbevolking zich weerspiegelt in de leerlingenpopulatie van de wijk-scho(o)l(en). Recentelijk wordt er in de literatuur op gewezen, dat de schoolkeuze van autochtone ouders de concentratie van allochtone leerlingen versterkt, omdat deze ouders (veronderstellend dat de kwaliteit van de concentratiescholen gering is) hun kinderen inschrijven op andere scholen, eventueel buiten de wijk¹.

Vanuit de bovenstaande gedachte is het interessant om te bezien op welke wijze de ontwikkeling van de concentratiegraad van een school samenhangt met de ontwikkeling van de samenstelling van de wijkbevolking. Op verzoek van de WRR hebben wij gepoogd daarin inzicht te verkrijgen. De vraag die daarbij beantwoord moet worden luidt:

Op welke wijze hangt de concentratie van allochtone leerlingen op een school samen met de concentratie van allochtonen in de wijkbevolking?

Bij de beantwoording van deze vraag stuiten wij op een aantal ernstige beperkingen van het beschikbare cijfermateriaal, die wij dadelijk zullen bespreken. Het is reeds hier van belang op te merken dat deze tekortkomingen tot gevolg hebben dat op basis van de beschikbare gegevens geen ondubbelzinnig en goed gefundeerd antwoord op de bovenstaande vraag is te geven. We hebben er desondanks voor gekozen om in deze bijlage kort verslag te doen van het onderhavige onderzoek. Immers, met het inzicht in de tekortkomingen van de bestaande bronnen wordt tevens informatie verkregen over de noodzakelijke verbeteringen die daarin dienen te worden aangebracht. We komen daarop terug.

2 *Beperkingen van het beschikbare cijfermateriaal*

In eerste instantie werd voor de beantwoording van de bovenstaande vraag gedacht aan een steekproef van gemeenten waarmee een landelijk representatief beeld kon worden verkregen. Dat bleek niet mogelijk omdat de meeste gemeenten de door ons gewenste gegevens niet kunnen leveren. Sommige gemeenten beschikken in hun administratie in het geheel niet over de desbe-

^{1]} Th. Roelandt, J. Veenman, *Minderheden in Nederland: positie in het onderwijs*, ISEO-EUR, Rotterdam, 1988, blz. 89-92.

treffende informatie ². Als de informatie bij gemeenten wel aanwezig is, dan heeft ze vaak slechts betrekking op een periode van enkele jaren.

Gemeenten die wel over enigerlei informatie beschikken, konden ons uitsluitend cijfermateriaal leveren op basis waarvan leerlingen zijn te onderscheiden aan de hand van hun nationaliteit. Het gebruik van nationaliteitsgegevens ter beantwoording van onze vraagstelling leidt tot een ernstig probleem. Bij de berekening van de concentratiegraad van een school en die van de wijk is het uitsluitend mogelijk het aantal *niet-Nederlandse* leerlingen/ingezetenen in de basisschoolleeftijd te relateren aan het totaal. Allochtone leerlingen met de Nederlandse nationaliteit worden aldus tot de Nederlanders gerekend, voor onze analyse is dat de verkeerde categorie. Dat is met name een probleem bij Surinamers, Antilliaanse en Molukse leerlingen, maar ook bij bijvoorbeeld Italiaanse en Spaanse leerlingen die de Nederlandse nationaliteit hebben verkregen ³. Dit probleem is thans niet te ondervangen omdat zowel in de bevolkingsstatistieken als in de leerlingenstatistieken personen uitsluitend aan de hand van het criterium nationaliteit kunnen worden geïdentificeerd.

Op basis van de beschikbare gegevens is het dus uitsluitend mogelijk na te gaan in welke mate de concentratiegraad van niet-Nederlandse leerlingen op een school samenhangt met het aandeel van de niet-Nederlandse kinderen in de basisschoolleeftijd in de wijkbevolking. In principe bestaat de mogelijkheid een dergelijke analyse te beperken tot die bevolkingsgroepen die op basis van het identificatie-criterium nationaliteit (nog) goed te traceren zijn. In het bijzonder denken we dan aan Turken en Marokkanen. In een aantal gemeenten is de informatie echter niet *per* nationaliteitsgroep beschikbaar, maar uitsluitend voor alle niet-Nederlanders (als verzamelcategorie). Hierdoor is ook hier de gesuggereerde aanpak niet mogelijk.

3 *Enkele resultaten*

Op verzoek van de WRR hebben we gepoogd op basis van het beschikbare cijfermateriaal een eerste en zeer voorlopig antwoord te krijgen op onze onderzoeksvraag. De hierboven besproken beperkingen nopen evenwel tot een grove inperking van onze oorspronkelijke vraagstelling, doordat we ons, zoals gezegd, noodgedwongen beperken tot leerlingen die al dan niet de Nederlandse nationaliteit bezitten.

De te beantwoorden vraag luidt dan:

In welke mate hangt de concentratiegraad van niet-Nederlandse leerlingen samen met het aandeel van niet-Nederlandse kinderen in de basisschoolleeftijd in de wijkbevolking?

We bespreken hier kort en met de nodige voorzichtigheid enkele resultaten van door ons uitgevoerde regressie-analyses. Aldus kan inzicht worden verkregen dat bruikbaar is bij de formulering van hypothesen die in een eventueel toekomstig onderzoek aan een nadere toetsing kunnen worden onderworpen.

Met behulp van een regressie-analyse is gepoogd de bovenstaande vraag te beantwoorden. De te toetsen nul-hypothese luidt: *'de concentratiegraad van een school (CONGR) ontwikkelt zich rechtsevenredig met de concentratiegraad van de wijkbevolking (BEV)'*. In termen van de regressievergelijking betekent

²] De mogelijkheid om zelf bij de scholen de informatie te gaan verzamelen vergt qua tijd en kosten een zeer omvangrijke inspanning die de mogelijkheden van deze deelstudie te boven gaan.

³] Zie: Th. Roelandt, J. Veenman, *Minderheden in Nederland: positie in 13het onderwijs*, ISEO-EUR, Rotterdam, 1988, blz. 15-17.

rechtevenredigheid dat de regressie-coëfficiënt gelijk is aan 1 (of in statistische bewoordingen: niet significant van 1 afwijkt, $p < .05$). Immers in dit geval heeft een stijging van de wijkconcentratie met bijvoorbeeld 1 procent tot gevolg dat de concentratiegraad van de school eveneens met 1 procent stijgt. Daar staat de alternatieve hypothese tegenover die stelt dat bij een stijging van de BEV de CONGR meer dan evenredig toeneemt. In dat geval stijgt de concentratiegraad van een school sneller dan die van de wijkbevolking, omdat (zo is de veronderstelling) Nederlandse ouders hun kinderen niet bij de concentratieschool inschrijven.

Hierbij doet zich echter het volgende probleem voor. Omdat onze analyse, gegeven de kwaliteit van de beschikbare gegevens, (noodgedwongen) de wijk als analyse-eenheid kent, bestaat de mogelijkheid dat de nulhypothese op het niveau van de wijk worden bevestigd, terwijl zich tussen de scholen in één en dezelfde wijk toch verschillen voordoen. Zo kan de ene school in een wijk een meer dan evenredige groei van de concentratiegraad kennen, terwijl bij een andere school in dezelfde wijk juist het omgekeerde het geval is. Bij een regressie-analyse op wijkniveau is het mogelijk dat beide effecten elkaar opheffen en resulteren in een rechtevenredig verband op wijkniveau. Dat is de reden dat we ook aandacht zullen besteden aan verschillen tussen scholen in een en dezelfde wijk.

De bovenstaande analyse is allereerst uitgevoerd voor 37 concentratiescholen in een zevental gemeenten⁴. Vervolgens is een afzonderlijke analyse uitgevoerd voor de gemeente Utrecht, omdat het voor deze gemeente mogelijk is alle scholen in alle wijken in de analyse te betrekken. We bespreken hier slechts de belangrijkste en globale conclusies. Zoals aangegeven kennen de gebruikte gegevens belangrijke beperkingen en zijn de resultaten *niet landelijk representatief, noch indicatief voor de concentratie-scholen*.

De globale conclusie van de regressie-analyse van de zeven gemeenten is dat een stijging van BEV met bijvoorbeeld 1 procent gepaard gaat met een stijging van CONGR met meer dan 1 procent. De beide grootheden vertonen vanzelfsprekend een sterke samenhang (R^2 schommelt in de periode 1980-1988 tussen de 50 en 60 procent voor elke jaargang). Dat lijkt een bevestiging van de alternatieve hypothese die stelt dat CONGR meer dan evenredig toeneemt vergeleken met BEV, omdat Nederlandse ouders hun kinderen in mindere mate bij de zogenoemde 'concentratie-scholen' inschrijven.

Bij die conclusie behoort een tweetal belangrijke kanttekeningen. De standaardfout van de regressie-coëfficiënt is voor elke jaargang zo groot dat (gemeten op het 95-procent betrouwbaarheidsinterval) deze coëfficiënt niet significant van 1 afwijkt. Dit betekent dat de kans dat de regressiecoëfficiënt door het toeval afwijkt van 1, groter is dan 5 procent. De nulhypothese kan derhalve niet worden verworpen.

Daar komt nog bij dat de regressie-coëfficiënt varieert tussen 1,3 en 1,6. De afwijking van 1 is derhalve niet groot te noemen. Een dergelijk klein verschil zou evengoed kunnen worden veroorzaakt door definitie-verschillen tussen bevolkingsstatistieken en leerlingenstatistieken. Het is aannemelijk dat in de leerlingenstatistieken eerder sprake is van 'overregistratie' dan in de betrekkelijk nauwkeurige bevolkingsregisters. Als eerste reden kan daarvoor worden

⁴] Het betreft de gemeenten: Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Tiel, Roermond, Amersfoort en Enschede. De gemeenten Amsterdam, Almelo, Oss, Bergen op Zoom, Deventer en Gorinchem waren niet in staat de door ons gewenste gegevens te leveren. Onder een concentratie-school verstaan we de school die van alle scholen in de wijk de hoogste concentratie-grad niet-Nederlandse leerlingen heeft. Aan de gemeenten is gevraagd scholen met meer dan 50 procent niet-Nederlandse leerlingen te selecteren.

genoemd dat scholen mogelijk een ruimer telcriterium gebruiken dan de afdeling Bevolking van de gemeenten. Zou dit het geval zijn, dan kan hierbij een rol spelen dat de scholen daar (vanwege formatie-regelingen) bij het verkrijgen van middelen voordeel van kunnen hebben. Bovendien zullen nationaliteitswijzigingen vanzelfsprekend sneller worden verwerkt in het bevolkingsregister dan in de administraties van de scholen.

Een tweede conclusie die op basis van het beschikbare materiaal kan worden getrokken is dat binnen één en dezelfde stad de ontwikkeling per wijk nogal sterk kan verschillen. Ook tussen scholen binnen één en dezelfde wijk bestaan duidelijke verschillen. Het komt voor dat een school zich ontwikkelt van een school met een lage concentratiegraad naar een school met een hoge concentratiegraad, terwijl bij een andere school in dezelfde wijk de toch al geringe concentratiegraad verder daalt. Het komt ook voor dat de concentratiegraad van alle scholen in een wijk in de loop der tijd daalt, terwijl de concentratiegraad van enkele scholen in aangrenzende wijken stijgt. Het zou interessant zijn dergelijke wijken te selecteren voor nadere case-studies, waarbij de leerlingstromen beter in kaart kunnen worden gebracht.

Zoals eerder gezegd, is een soortgelijke analyse ook voor de gehele stad Utrecht uitgevoerd. De resultaten van deze analyse geven (statistisch gesproken) een duidelijker beeld. De regressie-coëfficiënt bedraagt gemiddeld 2,3 en wijkt sterk en significant af van 1. De verklaarde variantie bedraagt bijna 90 procent. Interessant is de volgende bevinding. Als in de analyse alleen de concentratiescholen in de beschouwing worden betrokken (1 concentratie-school per wijk), dan geldt het bovenstaande resultaat. Een stijging van de concentratiegraad van de wijkbevolking gaat in dat geval gepaard met een stijging van de concentratiegraad van de school met bijna 2½ procent. Betrekken we alle scholen in alle wijken in de analyse dan blijkt de regressie-coëfficiënt slechts in geringe mate van 1 af te wijken. Op wijkniveau wordt dus de nulhypothese bevestigd. Concreet betekent dit dat er binnen één en dezelfde wijk grote verschillen bestaan tussen scholen. Brengen we dit in verband met het schoolkeuze-gedrag van ouders met Nederlandse kinderen, dan lijkt voor de gemeente Utrecht te gelden dat bij een toenemende concentratie van niet-Nederlandse leerlingen in een wijk, ouders van Nederlandse leerlingen in toenemende mate hun kinderen inschrijven bij een school in dezelfde wijk met een lage concentratie van niet-Nederlandse leerlingen. Ook voor de gemeente Utrecht geldt dat zich binnen en tussen wijken belangrijke verschillen voordoen.

We wijzen er nogmaals op dat de bovenstaande resultaten niet als landelijk representatief, noch als indicatief voor de concentratie-scholen kunnen worden beschouwd. De beperkingen van de beschikbare gegevens zijn daarvoor te groot. De noodzakelijke gegevens zijn bij de meeste gemeenten niet voorhanden. Voor zover gemeenten wel over informatie beschikken, is deze van zeer beperkte kwaliteit omdat de gebruikte identificatie-criteria tekortschieten. De hoofdconclusie van de analyse moet derhalve luiden dat verbetering van de bestaande bronnen dringend gewenst is.

Lijst van gebruikte afkortingen

| | |
|--------|--|
| ARBVO | arbeidsvoorzieningen |
| AROI | ARBVO-opleiding-indeling |
| AVO | algemeen voortgezet onderwijs |
| B | bereik ARBVO-maatregel |
| BAO | basisonderwijs |
| BUO | buitengewoon onderwijs |
| BVJ | Bijdrageregeling Vakopleiding Jeugdigen |
| C(A)VV | Centra voor (administratieve) vakopleiding volwassenen |
| CBB | Centra voor Beroepsoriëntatie en Beroepsbeoefening |
| CBS | Centraal Bureau voor de Statistiek |
| CJW | Cursussen Jeugdige Werklozen |
| dg | absolute aantal personen dat tot de doelgroep behoort |
| dn | absolute aantal deelnemers |
| EAJW | Experimentele Arbeidsprojecten voor jeugdige werklozen |
| ECON | economie en accountancy (WO) |
| EG | Europese Gemeenschap |
| ER | resultaat van de evenredigheidstoets |
| ETC | eigen taal en cultuur |
| EUR | Erasmus Universiteit Rotterdam |
| GAB | Gewestelijk Arbeidsbureau |
| GLO | gewoon lager onderwijs |
| HAO | hoger agrarisch onderwijs |
| HAVO | hoger algemeen voortgezet onderwijs |
| HBO | hoger beroepsonderwijs |
| HEO | hoger economisch onderwijs |
| HGZO | hoger gezondheidszorgonderwijs |
| HKO | hoger kunstonderwijs |
| HPO | hoger pedagogisch onderwijs |
| HSAO | hoger sociaal agogisch onderwijs |
| HTNO | hoger technisch en nautisch onderwijs |
| ISEO | Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek |
| ISVA | Informatiesysteem Vraag en Aanbod |
| JOB | Jeugdontplooiingsbanen |
| JWP | Jeugdwerkgarantieplan |
| KLOS | kleuterleidsters opleidingsscholen |
| KO | kleuteronderwijs |
| KRS | Kaderregeling Scholing |
| LANDB | landbouwwetenschappen (WO) |
| LAO | lager agrarisch onderwijs |
| LBO | lager beroepsonderwijs |
| LEAO | lager economisch en administratief onderwijs |
| LETT | humanoria (WO) |
| LHNO | lager huishoud- en nijverheidsonderwijs |
| LMO | lager middenstandsonderwijs |
| LNO | lager nautisch onderwijs |
| LSR | loonsuppletierегeling |
| LTO | lager technisch onderwijs |
| MAO | middelbaar agrarisch onderwijs |
| MAYO | middelbaar algemeen voortgezet onderwijs |
| MBO | middelbaar beroepsonderwijs |
| MDGO | middelbaar dienstverlenings- en gezondheidszorgonderwijs |
| MEAO | middelbaar economisch en administratief onderwijs |

| | |
|--------|---|
| MED | medicijnen (WO) |
| MLW | Maatregel Langdurig Werklozen |
| MMO | middelbaar medisch onderwijs |
| MNO | middelbaar nautisch onderwijs |
| MOA | Maatregel ter ondersteuning arbeidsinpassing |
| MTO | middelbaar technisch onderwijs |
| NEI | Nederlands Economische Instituut |
| OETC | onderwijs in eigen taal en cultuur |
| OVb | onderwijsvoorrangsbeleid |
| PBE | Primaire Beroepskwalificerende Educatie |
| PBM | Plaatsingsbevorderende Maatregel |
| PBVE | Primaire Beroepsgerichte Volwasseneneducatie |
| PCG | probleemcumulatiegebieden |
| PEDAG | pedagogiek (WO) |
| PSYCH | psychologie (WO) |
| RECHT | rechten (WO) |
| SES | sociaal-economische status |
| SKR | Studiekostenregeling |
| SLVO | onderzoek Schoolloopbaan en herkomst bij leerlingen in het voortgezet onderwijs |
| SO | speciaal onderwijs (voorheen BUO) |
| SOB | maatregel 'Scholing in samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven' |
| SOC | sociologie en politicologie (WO) |
| SoZaWe | Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid |
| SPVA | survey 'Sociale Positie en Voorzieningengebruik Allochtonen' |
| START | Stichting uitzendbureau arbeidsvoorziening |
| TAP | Regeling tijdelijke arbeidsplaatsen |
| TECH | technische wetenschappen (WO) |
| T&E | Toegankelijkheid en Evenredigheid |
| VWO | voorbereidend wetenschappelijk onderwijs |
| WIS | wis- en natuurwetenschappen (WO) |
| WO | wetenschappelijk onderwijs |
| WRR | Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid |
| WVM | Werkgelegenheidsverruimende Maatregel 1983 |

Rapporten aan de Regering

Eerste raadsperiode:

- 1 Europese Unie*
- 2 Structuur van de Nederlandse economie*
- 3 Energiebeleid
Gebundeld in één publikatie (1974)*
- 4 Milieubeleid (1974)*
- 5 Bevolkingsgroei (1974)*
- 6 De organisatie van het openbaar bestuur (1975)*
- 7 Buitenlandse invloeden op Nederland: Internationale migratie (1976)*
- 8 Buitenlandse invloeden op Nederland:
Beschikbaarheid van wetenschappelijke en technische kennis (1976)*
- 9 Commentaar op de Discussienota Sectorraden (1976)*
- 10 Commentaar op de nota Contouren van een toekomstig onderwijsbestel (1976)*
- 11 Overzicht externe adviesorganen van de centrale overheid (1976)*
- 12 Externe adviesorganen van de centrale overheid (1976)*
- 13 Maken wij er werk van?
Verkenningen omtrent de verhouding tussen actieven en niet-actieven (1977)*
- 14 Interne adviesorganen van de centrale overheid (1977)*
- 15 De komende vijftig jaar – Een toekomstverkenning voor Nederland (1977)*
- 16 Over sociale ongelijkheid – Een beleidsgerichte probleemverkenning (1977)*

Tweede raadsperiode:

- 17 Etnische minderheden (1979)*
 - A. Rapport aan de Regering
 - B. Naar een algemeen etnisch minderhedenbeleid?
- 18 Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)*
- 19 Beleidsgerichte toekomstverkenning
Deel I: Een poging tot uitlokking (1980)*
- 20 Democratie en geweld
Problemanalyse naar aanleiding van de gebeurtenissen in Amsterdam op 30 april 1980*
- 21 Vernieuwingen in het arbeidsbestel (1981)*
- 22 Herwaardering van welzijnsbeleid (1982)*
- 23 Onder invloed van Duitsland
Een onderzoek naar gevoeligheid en kwetsbaarheid in de betrekkingen tussen Nederland en de Bondsrepubliek (1982)*
- 24 Samenhangend mediabeleid (1982)*

Derde raadsperiode:

- 25 Beleidsgerichte toekomstverkenning
Deel 2: Een verruiming van perspectief (1983)*
- 26 Waarborgen voor zekerheid
Een nieuw stelsel van sociale zekerheid in hoofdlijnen (1985)
- 27 Basisvorming in het onderwijs (1986)
- 28 De onvoltooide Europese integratie (1986)
- 29 Ruimte voor groei; kansen en bedreigingen voor de Nederlandse economie in de komende tien jaar (1987)
- 30 Op maat van het midden- en kleinbedrijf (1987)
Deel 1: Rapport aan de Regering; Deel 2: Pre-adviezen
- 31 Cultuur zonder grenzen (1987)*
- 32 De financiering van de Europese Gemeenschap; een interimrapport (1987)
- 33 Activerend arbeidsmarktbeleid (1987)
- 34 Overheid en toekomstonderzoek; een inventarisatie (1988)

* Uitverkocht

Vierde raadsperiode:

- 35 Rechtsshandhaving (1988)
- 36 Allochtonenbeleid (1989)

Rapporten aan de Regering en publikaties in de reeks *Voorstudies en achtergronden* zijn verkrijgbaar in de boekhandel of via de SDU Uitgeverij, Christoffel Plantijnstraat 2, Postbus 20014, 2500 EA 's-Gravenhage, tel. 070-789911.

'Vorstudies en achtergronden'

Eerste raadsperiode:

- V 1 W.A.W. van Walstijn e.a.: Kansen op onderwijs; een literatuurstudie over ongelijkheid in het Nederlandse onderwijs (1975)*
- V 2 I.J. Schoonenboom en H.M. In 't Veld-Langeveld: De emancipatie van de vrouw (1976)*
- V 3 G.R. Mustert: Van dubbeltjes en kwartjes: een literatuurstudie over ongelijkheid in de Nederlandse inkomensverdeling (1976)*
- V 4 IVA/Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Katholieke Hogeschool Tilburg: De verdeling en de waardering van arbeid; een studie over ongelijkheid in het arbeidsbestel (1976)*
- V 5 'Adviseren aan de overheid', met bijdragen van economische, juridische en politicologische bestuurskundigen (1977)*
- V 6 Verslag Eerste Raadsperiode: 1972-1977*

Tweede raadsperiode:

- V 7 J.J.C. Voorhoeve: Internationale macht en interne autonomie – Een verkenning van de Nederlandse situatie (1978)*
- V 8 W.M. de Jong: Techniek en wetenschap als basis voor industriële innovatie – Verslag van een reeks van interviews (1978)*
- V 9 R. Gerritse/Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven: De publieke sector: ontwikkeling en waardevorming – Een vooronderzoek (1979)*
- V10 Vakgroep Planning en Beleid/Sociologisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht: Konsumptieverandering in maatschappelijk perspectief (1979)*
- V11 R. Penninx: Naar een algemeen etnisch minderhedenbeleid? Opgenomen in rapport nr. 17 (1979)*
- V12 De quartaire sector – Maatschappelijke behoeften en werkgelegenheid – Verslag van een werkconferentie (1979)*
- V13 W. Driehuis en P.J. van den Noord: Productie, werkgelegenheid en sectorstructuur in Nederland 1960-1985 Modelstudie bij het rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)*
- V14 S.K. Kuipers, J. Muysken, D.J. van den Berg en A.H. van Zon: Sectorstructuur en economische groei: een eenvoudig groeiemodel met zes sectoren van de Nederlandse economie in de periode na de tweede wereldoorlog. Modelstudie bij het rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)*
- V15 F. Muller, P.J.J. Lesuis en N.M. Boxhoorn: Een multisectormodel voor de Nederlandse economie in 23 bedrijfstakken F. Muller: Veranderingen in de sectorstructuur van de Nederlandse industrie (1980)*
- V16 A.B.T.M. van Schaik: Arbeidsplaatsen, bezettingsgraad en werkgelegenheid in dertien bedrijfstakken Modelstudie bij het rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)*
- V17 A.J. Basoski, A. Budd, A. Kalf, L.B.M. Mennes, F. Racké en J.C. Ramaer: Exportbeleid en sectorstructuurbeleid Pre-adviezen bij het rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)*
- V18 J.J. van Duijn, M.J. Ellman, C.A. de Feyter, C. Inja, H.W. de Jong, M.L. Mogendorff en P. VerLoren van Themaat: Sectorstructuurbeleid: mogelijkheden en beperkingen Pre-adviezen bij het rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)*
- V19 C.P.A. Bartels: Regio's aan het werk: ontwikkelingen in de ruimtelijke spreiding van economische activiteiten in Nederland Studie bij het rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)*

* Uitverkocht

- V20 M.Th. Brouwer, W. Driehuis, K.A. Koekoek, J. Kol, L.B.M. Mennes, P.J. van den Noord, D. Sinke, K. Vijlbrief en J.C. van Ours: Raming van de finale bestedingen en enkele andere grootheden in Nederland in 1985
Technische nota's bij het rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)*
- V21 J.A.H. Bron: Arbeidsaanbod-projecties 1980-2000 (1980)*
- V22 P. Thoenes, R.J. In 't Veld, I.Th.M. Snellen, A. Faludi: Benaderingen van planning
Vier pre-adviezen over beleidsvorming in het openbaar bestuur (1980)*
- V23 Beleid en toekomst
Verslag van een symposium over het rapport Beleidsgerichte toekomstverkenning deel I (1981)*
- V24 L.J. van den Bosch, G. van Enckevort, Ria Jaarsma, D.B.P. Kallen, P.N. Karstanje, K.B. Koster: Educatie en welzijn
(1981)*
- V25 J.C. van Ours, D. Hamersma, G. Hupkes, P.H. Admiraal: Consumptiebeleid voor de werkgelegenheid
Pre-adviezen bij het rapport Vernieuwingen in het arbeidsbestel (1982)*
- V26 J.C. van Ours, C. Molenaar, J.A.M. Heijke: De wisselwerking tussen schaarsteverhoudingen en beloningsstructuur
Pre-adviezen bij het rapport Vernieuwingen in het arbeidsbestel (1982)*
- V27 A.A. van Duijn, W.H.C. Kerkhoff, L.U. de Sitter, Ch.J. De Wolff, F. Sturmans:
Kwaliteit van de arbeid
Pre-adviezen bij het rapport Vernieuwingen in het arbeidsbestel (1982)*
- V28 J.G. Lambooy, P.C.M. Huigsloot en R.E. van de Lustgraaf: Greep op de stad?
Een institutionele visie op stedelijke ontwikkeling en de beïnvloedbaarheid daarvan (1982)*
- V29 J.C. Hess, F. Wielenga: Duitsland in de Nederlandse pers – altijd een probleem?
Drie dagbladen over de Bondsrepubliek 1969-1980 (1982)*
- V30 C.W.A.M. van Paridon, E.K. Greup, A. Ketting: De handelsbetrekkingen tussen Nederland en de Bondsrepubliek
Duitsland (1982)*
- V31 W.A. Smit, G.W.M. Tiemessen, R. Geerts: Ahaus, Lingen en Kalkar; Duitse nucleaire installaties en de gevolgen voor
Nederland (1983)*
- V32 J.H. von Eije: Geldstromen en inkomensverdeling in de verzorgingsstaat (1982)*
- V33 Verslag van de tweede Raadsperiode 1978-1982*
- V34 P. den Hoed, W.G.M. Salet en H. van der Sluijs: Planning als onderneming (1983)*
- V35 H.F. Munneke e.a.: Organen en rechtspersonen rondom de centrale overheid (1983); 2 delen*
- V36 M.C. Brands, H.J.G. Beunders, H.H. Selier: Denkend aan Duitsland; Een essay over moderne Duitse geschiedenis en
enige hoofdstukken over de Nederlands-Duitse betrekkingen in de jaren zeventig (1983)*
- V37 L.G. Gerrichhauzen: Woningcorporaties; Een beleidsanalyse (1983)*
- V38 J. Kassies: Notities over een heroriëntatie van het kunstbeleid (1983)*
- V39 Leo Jansen: Sociocratische tendenties in West-Europa (1983)*

* Uitverkocht

'Voorstudies en achtergronden mediabeleid'

- M 1 J.M. de Meij: Overheid en uitingsvrijheid (1982)*
- M 2 E.H. Hollander: Kleinschalige massacommunicatie: lokale omroepvormen in West-Europa (1982)*
- M 3 L.J. Heinsman/NOS: De kulturele betekenis van de instroom van buitenlandse televisieprogramma's in Nederland – Een literatuurstudie (1982)*
- M 4 L.P.H. Schoonderwoerd, W.P. Knulst/Sociaal en Cultureel Planbureau: Mediagebruik bij verruiming van het aanbod (1982)*
- M 5 N. Boerma, J.J. van Cuilenburg, E. Diemer, J.J. Oostenbrink, J. van Putten: De omroep: wet en beleid; een juridisch-politologische evaluatie van de omroepwet (1982)*
- M 6 Intomart b.v.: Etherpiraten in Nederland (1982)*
- M 7 P.J. Kauff/Instituut voor Grafische Techniek TNO: Nieuwe technieken voor productie en distributie van dagbladen en tijdschriften (1982)*
- M 8 J.J. van Cuilenburg, D. McQuail: Media en pluriformiteit; Een beoordeling van de stand van zaken (1982)*
- M 9 K.J. Alsem, M.A. Boorsma, G.J. van Helden, J.C. Hoekstra, P.S.H. Leeflang, H.H.M. Visser: De aanbodstructuur van de periodiek verschijnende pers in Nederland (1982)*
- M10 W.P. Knulst/Sociaal en Cultureel Planbureau: Mediabeleid en cultuurbeleid; Een studie over de samenhang tussen de twee beleidsvelden (1982)*
- M11 A.P. Bolle: Het gebruik van glasvezelkabel in lokale telecommunicatienetten (1982)*
- M12 P. te Nuyt: Structuur en ontwikkeling van vraag en aanbod op de markt voor televisieproducties (1982)*
- M13 P.J.M. Wilms/Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven: Horen, zien en betalen; Een inventariserende studie naar de toekomstige kosten en bekostiging van de omroep (1982)*
- M14 W.M. de Jong: Informatietechniek in beweging; consequenties en mogelijkheden voor Nederland (1982)*
- M15 J.C. van Ours: Mediaconsumptie; Een analyse van het verleden, een verkenning van de toekomst (1982)*
- M16 J.G. Stappers, A.D. Reijnders, W.A.J. Möller: De werking van massa-media; Een overzicht van inzichten (1983)*
- M17 F.J. Schrijver: De invoering van kabeltelevisie in Nederland (1983)*

* Uitverkocht

Derde raadsperiode:

- V40 G.J. van Driel, C. van Ravenzwaaij, J. Spronk en F.R. Veeneklaas: Grenzen en mogelijkheden van het economisch stelsel in Nederland (1983)*
- V41 Adviesorganen in de politieke besluitvorming. Symposiumverslag onder redactie van A.Th. van Delden en J. Kooiman (1983)*
- V42 E.W. van Luijk, R.J. de Bruijn: Vrijwilligerswerk tussen betaald en huishoudelijk werk; een verkennende studie op basis van een enquête (1984)
- V43 Planning en beleid; verslag van een symposium over de studie Planning als onderneming (1984)
- V44 W.J. van der Weijden, H. van der Wal, H.J. de Graaf, N.A. van Brussel, W.J. ter Keurs: Bouwstenen voor een geïntegreerde landbouw (1984)*
- V45 J.F. Vos, P. de Koning, S. Blom: Onderwijs op de tweesprong; over de inrichting van basisvorming in de eerste fase van het voortgezet onderwijs (1985)*
- V46 G. Meester, D. Strijker: Het Europese landbouwbeleid voorbij de scheidslijn van zelfvoorziening (1985)
- V47 J. Pelkmans: De interne EG-markt voor industriële producten (1985)
- V48 J.J. Feenstra, K.J.M. Mortelmans: Gedifferentieerde integratie en Gemeenschapsrecht: institutioneel- en materieel-rechtelijke aspecten (1985)
- V49 T.H.A. van der Voort, M. Beishuizen: Massamedia en basisvorming (1986)
- V50 C.A. Adriaansens, H. Priemus: Marges van volkshuisvestingsbeleid (1986)
- V51 E.F.L. Smeets, Th.J.N.N. Buis: Leraren over de eerste fase van het voortgezet onderwijs (1986)
- V52 J. Moonen: Toepassing van computersystemen in het onderwijs (1986)
- V53 A.L. Heinink (red.), H. Riddersma, J. Braaksma: Basisvorming in het buitenland (1986)*
- V54 Zelfstandige bestuursorganen; verslag van de studiedag op 12 november 1985 (1986)
- V55 Europese integratie in beweging; verslag van een conferentie, gehouden op 16 mei 1986 (1986)
- V56 C. de Klein, J. Collaris: Sociale ziektekostenverzekeringen in Europees perspectief (1987)
- V57 R.M.A. Jansweijer: Private leefvormen, publieke gevolgen; naar een overheidsbeleid met betrekking tot individualisering (1987)
- V58 De ongelijke verdeling van gezondheid; verslag van een conferentie gehouden op 16-17 maart 1987 (1987)
- V59 W.G.M. Salet: Ordening en sturing in het volkshuisvestingsbeleid (1987)
- V60 H.G. Eijgenhuijsen, J. Koelewijn, H. Visser: Investerings en de financiële infrastructuur (1987)
- V61 H. van der Sluijs: Ordening en sturing in de ouderenzorg (1988)
- V62 Verslag van de derde Raadsperiode 1983-1987*

* Uitverkocht

Vierde raadsperiode:

- V63 Milieu en groei; Verslag van een studiedag op 11 februari 1988 (1988)
- V64 De maatschappelijke gevolgen van erfelijkheidsonderzoek; Verslag van een conferentie op 16-17 juni 1988 (1988)
- V65 H.F.L. Garretsen, H. Raat: Gezondheid in de vier grote steden (1989)
- V66 P. de Grauwe e.a.: De Europese Monetaire Integratie: vier visies (1989)
- V67 Th. Roelandt, J. Veenman: Allochtonen van school naar werk (1990)